

p-ISSN 2300-4088
e-ISSN 2391-5951

Progress in Economic Sciences

**Rocznik Naukowy Instytutu Ekonomicznego
Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Stanisława Staszica
w Pile**

Nr 3 (2016)

RADA NAUKOWA

Ismail Aktar, Yalova University, Turcja

Лидия Антошкина, Berdyansk University of Management and Business, Ukraina

Peter Čajka, Matej Bel University, Słowacja

Andrzej Czyżewski, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Polska

Jolanta Drożdż, Lietuvos Agrarinės Ekonomikos Institutas, Litwa

Camelia M. Gheorghe, Romanian-American University Bucharest, Rumunia

Alexandru Ionescu, Romanian-American University Bucharest, Rumunia

Branislav Kováčik, Matej Bel University, Słowacja

Grażyna Krzyminiewska, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Polska

Piotr Kułyk, Uniwersytet Zielonogórski, Polska

Algirdas Miškinis, Vilnius University, Litwa

Donat Jerzy Mierzejewski, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Stanisława Staszica w Pile, Polska

Elvira Nica, The Academy of Economic Studies Bucharest, Rumunia

Peter Ondria, Danubius University, Słowacja

Kazimierz Pająk, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Polska

Ionela Gavrila Paven, "1 Decembrie 1918" University in Alba Iulia, Rumunia

Marian Podstawka, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Polska

Gheoghe H. Popescu, Dimitrie Cantemir University Bucharest, Rumunia

Tadeusz Strykiewicz, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska

Andrzej Wiatrak, Uniwersytet Warszawski, Polska

KOMITET REDAKCYJNY

Michał Bania – sekretarz redakcji (Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Stanisława Staszica w Pile)

Paweł Błaszczyk (Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu)

Agnieszka Brelik (Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie)

Bazyli Czyżewski (Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu)

Krzysztof Firlej (Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie)

Anna Hnatyszyn-Dzikowska (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

Joanna Kryza (Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Stanisława Staszica w Pile)

Jan Polcyn – redaktor naczelny (Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Stanisława Staszica w Pile)

Sebastian Stępień (Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu)

Zofia Wyszowska (Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy w Bydgoszczy)

REDAKTORZY JĘZYKOWI

Ludmiła Jeżewska (język rosyjski)

Marek Kulec (język polski)

Lyn James Atterbury (język angielski)

Ryszard Mokrzycki (język angielski)

REDAKTOR STATYSTYCZNY

Grzegorz Przekota (Politechnika Koszalińska)

REDAKTORZY TEMATYCZNI

Wawrzyniec Czubak (Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu) – ekonomika gospodarki żywnościowej

Andreea Muntean ("1 Decembrie 1918" University in Alba Iulia) – marketing

Filmon Stremtan ("1 Decembrie 1918" University in Alba Iulia) – turystyka i hotelarstwo

Eugeniusz Wszółkowski (Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Stanisława Staszica w Pile) – ekonomika kształcenia

ZESPÓŁ RECENZENTÓW

Aldona Andrzejczak (Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu)

Agnieszka Baer-Nawrocka (Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu)

Peter Čajka (Matej Bel University)

Aleksander Grzelak (Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu)

Jerzy Kaźmierczak (Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu)

Tomasz Kujaczyński (Kujawsko-Pomorska Szkoła Wyższa w Bydgoszczy)

Bartosz Mickiewicz (Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie)

Michał Moszyński (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

Aldona Mrówczyńska-Kamińska (Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu)

Oksana Ruzha (Daugavpils University)

Agnieszka Sapa (Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu)

ADRES REDAKCJI: Instytut Ekonomiczny
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa
im. Stanisława Staszica w Pile
ul. Podchorążych 10
64-920 Piła
tel. (067) 352 26 11
<http://pne.pwsz.pila.pl>
pne@pwsz.pila.pl

Czasopismo jest indeksowane w następujących bazach: BazEcon, BazHum, CEJSH, DOAJ, Index Copernicus, ERIH Plus

Wersja elektroniczna czasopisma jest wersją pierwotną

© Copyright by **Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej
im. Stanisława Staszica w Pile**

Piła 2016

p-ISSN 2300-4088
e-ISSN 2391-5951

Przygotowanie i druk:
KUNKE POLIGRAFIA, Inowrocław

Spis treści

ARTYKUŁY

Bazyli CZYŻEWSKI, Alexandra NICULA, Amalia NICULA: Czynniki wpływające na rolniczą lukę cenową w różnych strukturach agrarnych UE	13
Jarmila CHOVANCOVÁ: Filozofia demokracji a zasady demokracji	41
Jarmila CHOVANCOVÁ: O.W. Holmes i jego „Droga prawa”	53
Jarmila CHOVANCOVÁ: Jak postrzegane jest prawo w XX wieku	63
Katarína LIPTÁKOVÁ, Jozef KRNÁČ: Niektóre aspekty komunalnych wyborów samorządowych	75
Dušan MASÁR: Personalne aspekty motywacji w pełnieniu opieki medycznej	85
Інна В. КОМАРОВА: Rządowe finansowanie sektora rolniczego Ukrainy w kontekście członkostwa w Światowej Organizacji Handlu	97
Евгения Л. РЮМИНА: Problemy i perspektywy rozwoju rekreacyjno-turystycznej strefy Północnego Przyazowia	115
Екатерина МИХАЙЛОВНА ШИЛО: Wyzwania i perspektywy udoskonalenia państwowej regulacji rozwoju potencjału pracowniczego	123
Ірина ВЛАДИМИРОВНА ТРИКОЗ: Metody rozwiązywania problemów systemu ochrony zdrowia	137
Natalia BATKO: Próba oceny bezpieczeństwa żywnościowego w Polsce	145
Malwina BIAŁAS: Uwarunkowania zmian przemysłu spożywczego w Polsce na tle wyników finansowych	159
Ewelina ŁUCEK: Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w przemyśle spożywczym i ich uwarunkowania	171
Marta PISAREK, Barbara KROCHMAL-MARCZAK, Lidia SIECZKOWSKA, Monika KLAMUT: Decyzje produkcyjne rolników z gmin Haczów i Korczyn (woj. podkarpackie) i ich wpływ na środowisko przyrodnicze	185
Kodeks etyczny czasopisma „Progress in Economic Sciences”	201
Procedura recenzowania czasopisma „Progress in Economic Sciences”	205

Table of contents

ARTICLES

Bazyli CZYŻEWSKI, Alexandra NICULA, Amalia NICULA: Drivers for the agricultural price gap in the different agrarian structures of the EU	13
Jarmila CHOVANCOVÁ: Philosophy of democracy and Principles of Democracy	41
Jarmila CHOVANCOVÁ: O.W. Holmes and his “The Path of the Law”	53
Jarmila CHOVANCOVÁ: How the law is perceived in the 20 th century	63
Katarína LIPTÁKOVÁ, Jozef KRNÁČ: Some aspects of communal self-governments’ elections	75
Dušan MASÁR: The personal aspects of motivation in healthcare provision...	85
Инна В. КОМАРОВА: State financing of agriculture sector of Ukraine in the context of its membership in the World Trade Organization	97
Евгения Л. РЮМИНА: Problems and perspectives of development for recreation and tourism zone of the North Priazovie	115
Екатерина МИХАЙЛОВНА ШИЛО: Problems and perspectives of development of state directing of work potential forming	123
Ирина ВЛАДИМИРОВНА ТРИКОЗ: Ways of solution for healthcare development problems	137
Natalia BATKO: Attempt of the evaluation of the food security in Poland	145
Malwina BIAŁAS: The determinants of the changes in polish food industry based on the financial results	159
Ewelina ŁUCEK: Direct foreign investments in food industry and their conditions	171
Marta PISAREK, Barbara KROCHMAL-MARCZAK, Lidia SIECZKOWSKA, Monika KLAMUT: Production decisions of farmers from the municipalities Haczów and Korczyn (Podkarpackie Province) and their impact on the environment	185
‘Progress in Economic Sciences’ – Code of Ethics	209
‘Progress in Economic Sciences’ Review Procedure	213

Содержание

СТАТЬИ

Bazyli CZYŻEWSKI, Alexandra NICULA, Amalia NICULA: Факторы, влияющие на разрыв цен на сельскохозяйственные в различных структурах аграрного ЕС	13
Jarmila CHOVANCOVÁ: Filozofia demokracji a zasady demokracji	41
Jarmila CHOVANCOVÁ: О.У. Холмс и его “Путь права”	53
Jarmila CHOVANCOVÁ: Как воспринимается право в XX веке	63
Katarína LIPTÁKOVÁ, Jozef KRŇÁČ: Некоторые аспекты коммунальных муниципальных выборов	75
Dušan MASÁR: Аспекты мотивации персонала медицинской опеки	85
Инна В. КОМАРОВА: Государственное финансирование аграрного сектора украины в контексте членства во всемирной торговой организации	97
Евгения Л. РЮМИНА: Проблемы и перспективы развития рекреационно-туристической зоны северного приазовья	115
Екатерина МИХАЙЛОВНА ШИЛО: Проблемы и перспективы по усовершенствованию государственного регулирования формирования трудового потенциала	123
Ирина ВЛАДИМИРОВНА ТРИКОЗ: Проблемы и перспективы по усовершенствованию государственного регулирования формирования трудового потенциала	137
Natalia BATKO: Проба оценки продовольственной безопасности в Польше	145
Malwina BIAŁAS: Обусловливания видоизменений в продовольственной промышленности в Польше на фоне финансовых результатов	159
Ewelina ŁUCEK: Прямые иностранные инвестиции в пищевой промышленности и их условиях	171

Marta PISAREK, Barbara KROCHMAL-MARCZAK, Lidia SIECZKOWSKA, Monika KLAMUT: Производственные решения сельхозпроизводителей из гмин Хачув и Корчины (прикарпатское вой.) и их влияние на естественную среду	185
Этический кодекс журнала „Progress in Economic Sciences”	217
Процедура рецензирования журнала „Progress in Economic Sciences”	221

ARTYKUŁY

Bazyli CZYŻEWSKI*
Alexandra NICULA**
Amalia NICULA***

Drivers for the agricultural price gap in the different agrarian structures of the EU¹

Introduction

There is a great diversity of natural environments, climates, economic conditions and farming practices across Europe. They are reflected in the broad array of food and drink products that are made available for human consumption and animal feed, as well as a range of inputs for non-food processes. Indeed, agricultural products contribute to the cultural identity of Europe's people and regions. The analysis of price data usually implies comparison of price indices related to the previous year. Comparison over long-term is required to study the price movements in order to understand the history and to indicate future outlook. While price relatives of single commodities can be studied in isolation, general conclusion can only be derived from averages, covering a given set or class of commodities. The index of agricultural goods output comprises weighted changes of prices of agricultural commodities whereas the index of intermediate consumption describes fluctuations of outlays' prices such as seeds and planting stock, energy, fertilizers, soil improvers, plant protection products or feedingstuffs. The relation of these two indices is defined as "price gap" or "price scissors". There is a lot of price models for agricultural goods investigated in the subject literature. In the last few years there has been an increase in the volatility of many agricultural commodity prices. This has increased the risk faced by agricultural producers. The main purpose of agricultural commodity price forecasting is to allow producers to make better-informed decisions and to manage price risk. (Ticlavilca et al. 2010; Mellor, Raisuddin 1989) However, the issue of modeling drivers for

* Poznań University of Economics and Business.

** „1 Decembrie 1918” University of Alba Iulia.

*** „1 Decembrie 1918” University of Alba Iulia.

¹ This article was written under a project funded by the National Science Centre in accordance with decision OPUS 6 UMO-2013/11/B/HS4/00572, "Political rents in the European Union's agriculture – comparative analysis based on the EU-27".

the price gap has been rarely enquired into. The main objective of the article is to estimate long-term regression models of the agricultural price gap for different European countries that represent varied agrarian structures. This article also gives an overview of the changes in agricultural outputs and inputs in the European countries. The analysis entails few stages. In the first stage long-term price indices (from 1970 until 2014) were computed for all available agricultural products and outlays in the EU-27 countries. In the second stage a cluster analysis was performed with regard to the utilization of a land factor by individual farms in the subsequent European countries. In the third stage three countries were chosen for case studies from the each of the distinguished clusters and the econometric models of price gap were estimated where the indices of outputs and inputs are independent variables.

Agricultural policy and commodity prices

Subsidizing the agricultural prices has been determined by the preoccupation to provide farmers with a minimum income, joint in relation to that of the workers, and in order to protect them against the fluctuations of the price of the agricultural products caused by the uncertain nature of these productions (Bucharest University of Economic Studies 2015).

Today, low-income countries (about three-quarters of them are in Sub-Saharan Africa) are still predominantly agriculture based, small, and fragile, and they tend to have weak institutions. Yet, in contrast to middle-income countries, economic activity in low-income countries strengthened in 2014 on the back of rising public investment, significant expansion of service sectors, solid harvests, and substantial capital inflows. Growth in low-income countries is expected to remain strong in 2015–17. On average, agriculture accounts for about 25 percent of GDP in low-income countries. In many cases, exports are dominated by agricultural commodities. For low-income economies in Sub-Saharan Africa, it is estimated that 1 percentage point of agricultural growth is three times as effective in reducing poverty as 1 percentage point of growth in the nonagricultural sector (World Bank Group 2015).

Increases in labor income are associated with a reduction in poverty through at least two channels. First, growth in the agricultural sector, the primary source of income for the poor, raises incomes more than growth in less labor-intensive sectors, in particular the natural resource sector. Second, the movement of labor from the low-productivity agriculture sector to the higher-productivity manufacturing and service sectors raises labor incomes, including of those of the poor.

Higher shares of agriculture and service sectors in GDP are negatively correlated with revenue to GDP ratios in developing countries, as is poor governance (World Bank, 2015). This is particularly relevant for South Asia,

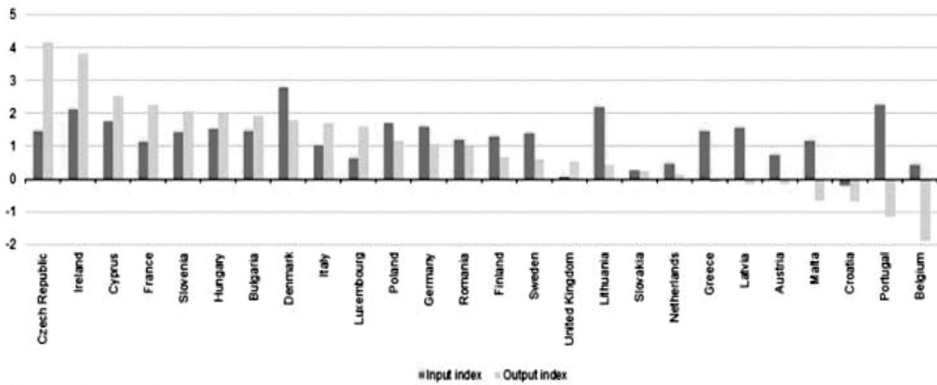
where agriculture has historically been untaxed or undertaxed, while service sectors are also relatively large. For instance, extremely low taxation of the agriculture and service sectors in Pakistan, has raised the tax burden on industry: although industry accounts for only a quarter of GDP, tax revenues from industry are about 60 times more than for agriculture and 5 times more than for services (World Bank Group 2015). There are however researchers who argue the opposite thesis (Poczta 2015). They point out that in developing countries agriculture is usually taxed while in well-developed countries it is subsidized. Along with the economic growth and changes in the structures of the economy, the distribution of benefits and costs of agricultural policy changes. Firstly, the relation of population working in agricultural sector to the total population is getting relatively smaller. This means that the per capita cost (i.e. per person employed outside agriculture) of supporting agricultural income decreases and so does the incentive to act against such policy (Swinen 2008; Poczta 2013). Secondly, due to the Engel's law and decrease in the share of food expenditure in total consumer spending, public opposition to agricultural subsidies will reduce, as the relative costs of such support for consumers decline (Fischer 2006; Poczta 2013).

In commodity markets, episodes of large price declines have mostly been observed in agriculture, typically associated with specific weather conditions. After reaching deep lows during the global financial crisis, most commodity prices peaked in the first quarter of 2011. Since then, prices of metals and agricultural and raw materials have declined steadily as a result of weak global demand and robust supplies.

During the period 2010 to 2014 there were considerable differences between the EU Member States in the development of deflated agricultural output prices; such deflated prices show the extent to which agricultural prices have changed compared with consumer prices. Deflated output prices rose in 19 of the EU Member States, the largest increases being recorded for the Czech Republic (average growth of 4,2% per annum), Ireland (3,8% per annum) and Cyprus (2,5% per annum), while reductions were posted in seven of the EU Member States, the largest being in Portugal (-1,2% per annum) and Belgium (-1,9% per annum). The average annual rate of change in input prices was greater than the change in output prices (Eurostat statistics explained). However the long-term analysis doesn't confirm this conclusions.

The overall upward development of output prices between 2010 and 2014 was largely a result of rising prices for animal output, in particular, milk and to a somewhat lesser degree, cattle, poultry and pigs. While the price of crop output generally rose at a slower pace there were some exceptions, with relatively fast price increases for forage plants, wine and olive oil. Along with the physical quantities, the selling prices of agricultural products and purchase prices of the means of production have a decisive influence on farmers' incomes (Office for Official Publications of the European Communities 2002).

**Figure 1. Change in deflated price indices of agricultural input and output, 2010–2014
(average annual rate of change, %):**

(*) Estonia and Spain: not available.

Source: Eurostat (online data codes: apri_pi10_ina and apri_pi10_outa)

Source: Eurostat statistics

Significant reforms of the common agricultural policy (CAP) have taken place in recent years, most notably in 2003, 2008 and 2013, with the aim of making the agricultural sector more market-oriented. The 2003 reform introduced a new system of direct payments, known as the single payment scheme, under which aid is no longer linked to the level of production (decoupling); this single payment scheme aims to guarantee farmers more stable incomes. Farmers can decide what to produce in the knowledge that they will receive the same amount of aid, allowing them to adjust production to suit demand. In 2008, further changes were made to the CAP, building on the reform package from 2003.

The Europe 2020 strategy offers a new perspective on economic, social, environmental, climate-related and technological challenges and future agricultural reform is likely to be made in relation to the goals of developing intelligent, sustainable and inclusive growth, while taking account of the wealth and diversity of the agricultural sector within the EU Member States. As part of this process, the European Commission launched a public debate on the future of the CAP during 2010. Its outcome, coupled with input from the European Council and Parliament led the Commission to present a Communication in November 2010, titled „The CAP towards 2020: meeting the food, natural resources and territorial challenges of the future” (COM 2010).

In December 2013, this latest reform of the CAP was formally adopted by the European Parliament and the Council. Among the main elements of the CAP post-2013 are a fairer distribution of direct payments (with targeted support and convergence goals), revisions to public intervention and private storage aid, and continued support for rural development. (Eurostat statistics explained 2016).

Models of agricultural prices

In countries where agricultural commodities have a relevant weight in the GDP commodities, prices represent important variables in the economy. Accrued estimations of these prices are very important, because they can influence government's plans, macroeconomics policies as well as financial planning for economic agents involved in the commodity production chain. Government can use agricultural forecast to design national and regional policies providing technical and market support to agricultural sector. Furthermore forecasts can improve the decision making process of production and marketing for farmers and purchasing and storing for agribusiness industries, improving their performance. Some developing countries have great part of its exports returns generated by primary agricultural commodities. Price volatility affects macroeconomic performance, influencing the country overall economy. Agricultural prices forecasts have a major role in such countries, because macroeconomic policies are formulated considering the forecasted prices as a major factor (Adalto et.al. 2014).

Labys (2006) divides the forecast models into two categories: structural approach and nonstructural approach. Structural approach includes models based on interaction among endogenous markets. These models are based on microeconomics, econometrics and modeling theories. Nonstructural approach encompasses models with a single economic sector and prices are independent of other market variables. Inside the structural approach, four classes of models can be defined: time dependent variable; trend-breaks; cyclical behavior and volatility. Time dependent process includes models that explain the dependent variable using its on lagged values. Trend-breaks are models that explain separately trends, seasonality, cyclical and irregular factors. Cyclical behavior includes models of price cycles and volatility models analyze price variances (Adalto et.al. 2014). One of such models is ARIMA model.

Producing reliable forecasts is often a key objective in agricultural economics research. A reliable forecast should be unbiased or at least consistent, should provide a narrow confidence interval for the expected value of the economic variable of interest, and should incorporate confidence bands that adequately portray the likelihood of the variable's occurrences. Time-series models have been widely used for these purposes. Among them, the generalized autoregressive conditional heteroskedastic process (GARCH) and its predecessor, the autoregressive conditional heteroskedastic process (ARCH), have proven useful for modeling a variety of time-series phenomena because many time-series variables exhibit autocorrelation as well as dynamic heteroskedasticity. Some of these variables, however, are also non-normally distributed. Agricultural economics applications of standard GARCH models include analyses by Moss (1992), and by Moss et al. (1990) proposed a non-normal-error GARCH model

of speculative prices and rates of return based on the Student-t distribution (t-GARCH), which is leptokurtic but symmetric. Yang and Brorsen (1992), concerned with the non-normality of daily cash prices, explored the use of a mixed diffusion-jump process, a deterministic chaos model, and the t-GARCH model to explain the stochastic behavior of these prices. They concluded that, while the t-GARCH model gives the best explanation for daily cash price behavior, “it is not well calibrated” because it cannot explain all of the observed non-normality – referring to the t-GARCH model’s inability to account for the skewness in the distribution of cash prices. Because most GARCH applications occur with small- or moderate-sized samples, a flexible specification which can accommodate both error-term skewness and kurtosis is important to improve the reliability of quasi-maximum likelihood estimation of GARCH models. To address the problem of unreliable quasi-maximum likelihood estimation of GARCH models, Wang et al. (2002) have recently proposed an asymmetric-error GARCH model based on the Exponential Generalized Beta 2 (EGB2) family of distributions and applied it in the modeling of exchange rates [Ashutosh 2013].

Simple price forecast models such as naïve, or distributed-lag models have performed quite well in predicting agricultural commodity prices. Other models such as “deferred future plus historical basis” models, autoregressive integrated moving average (ARIMA) models and composite models lead to more accurate estimates. However, as the accuracy increases, so does the statistical complexity. Practical applications of more complex models are limited by the lack of required data and the expense of data acquisition. On the other hand, the increased volatility in agricultural commodity prices may increase the difficulty of forecasting accurately, making the simple methods less reliable and even the more complex forecast methods may not be robust in this new market environment. To overcome these limitations, machine learning (ML) models can be used as an alternative to complex forecast models. ML theory is related to pattern recognition and statistical inference wherein a model is capable of learning to improve its performance on the basis of its own prior experience. Examples of ML models include the artificial neural networks (ANNs), support vector machines (SVMs) and relevance vector machines (RVMs). ML models have been applied in financial economics modeling. Enke and Thawornwong (2005) used data mining and ANNs to forecast stock market returns. Co and Boosarawongse (2007) demonstrated that ANNs outperformed exponential smoothing and ARIMA models in forecasting rice exports. Also ML models have been applied in forecasting agricultural commodity prices. Shahwan and Odening (2007) used a hybrid between ANNs and ARIMA model to predict agricultural commodity prices (Ticlavilca et al. 2010). We believe that in modeling price gap naïve, linear models will perform quite well since the price gap series have normal distribution and they are stationary (don’t have unit roots).

Methodology

One important strand of recent changes in agricultural policy has been to move away from price support mechanisms, so that prices reflect more accurately market forces and changes in supply and demand [Office for Official Publications of the European Communities 2002]. The purpose of the price indices designed and compiled by EUROSTAT with the help of the Member States is to provide information on trends in producer prices of agricultural products and purchase prices of the means of agricultural production. They are intended to facilitate comparisons between trends in producer prices and trends in purchase prices of the means of agricultural production. They cannot, however, express differences between the Member States in terms of absolute agricultural price levels. (Office for Official Publications of the European Communities 2002). The index of producer prices of agricultural products (output index) is based on the sales of the agricultural products, and the input index is based on the purchases of the means of agricultural production. In the first stage long-term price indices (from 1980 to 2014) were computed basing on EUROSTAT (Economic Accounts for Agriculture) and FAOSTAT agricultural prices data for all available agricultural products and outlays in the EU-27 countries. Then aggregated indices were weighted with a volume of production or intermediate consumption on the basis of the average price indices for the respective outputs or inputs (c.f table 1).

Table. 1 Independent variables (prices indices related to the previous year) used in price gap regression

Outputs:	Respective EUFADN code	Inputs:	Respective EUFADN code
Cereals	SE140	Total intermediate consumption	SE305, 330, 331, 275
Protein crops	SE145	Seeds and planting stock	SE285
Potatoes	SE150	Energy; lubricants	SE345
Sugar beet	SE155	Fertilisers and soil improvers	SE295
Oil-seed crops	SE160	Plant protection products, herbicides, insecticides and pesticides	SE300
Industrial crops	SE165	Feedingstuffs	SE310, 320
Vegetables & horticulture	SE170	Maintenance of materials	SE340
Fruits	SE175	Maintenance of buildings	SE340
Citrus fruit	SE180	Agricultural services	SE350
Wine and grapes	SE185		
Olives & olive oil	SE190		

Outputs:	Respective EUFADN code	Inputs:	Respective EUFADN code
Forage crops	SE195		
Cows' milk	SE216		
Beef and veal	SE220		
Pigmeat	SE225		
Sheep and goats	SE230		
Poultrymeat	SE235		
Eggs	SE240		
Total output crops & crop production	SE135		
Total output livestock & livestock products	SE206		
Total output (agricultural goods output)	SE131		

Source: own elaboration using on the basis of Eurostat (Economic Accounts for Agriculture) and Faostat databases

In the second stage, we performed a cluster analysis of 27 EU countries, based on a representative sample of farms selected from the EU Farm Accountancy Data Network (EUFADN) with regard to the use of land factor. After elimination of collinearity², the following independent variables remained in the analysis:

- the economic size, in ESU³;
- the utilized agricultural area (UAA) in ha;
- set-aside land area in ha;
- fallow land area in ha;
- area of forests in ha;
- net added value (NAV) per ESU.

² Variables characterized by very high or almost complete correlation were removed.

³ The ESU (European Size Unit) is a standard gross margin of €1200 that is used to express the economic size of an agricultural holding or farm. For each activity (or "enterprise") on a farm (for example wheat production, dairy cows or the output from a vineyard), the standard gross margin (SGM) is estimated based on the area used for the particular activity (or the number of heads of livestock) and a regional coefficient. The sum of all such margins derived from activities on a particular farm is its economic size, which is then expressed in European Size Units (by dividing the total SGM in euro by 1200, thus converting it to ESU). Eurostat, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Glossary:ESU (accessed 16 July 2013)

On this basis, 136 average farms from representative sample for various regions of the EU-27 (representing together 4 919 580 farms in 2012) were divided into classes according to a cluster analysis⁴. Ward's tree clustering method has been applied.

Cluster analysis is a multivariate statistical technique that entails the division of a large group of observations into smaller and more homogeneous groups. Ward's method, an agglomerative hierarchical clustering procedure, bases on least-squares criteria and minimizes the within-cluster sum of squares, thus maximizing the within-cluster homogeneity (Everitt et al., 2011). In general, this method is regarded as very efficient.

The farms' structures were hierarchically arranged and divided into four classes (Fig. 1). The disjointness of the clusters was verified using the Silhouette index $S(i)$ recommended by Gatnar and Walesiak (Gatnar, Walesiak 2004):

$$S(i) = \frac{b(i)-a(i)}{\max [a(i);b(i)]} \quad (2)$$

where:

$a(i)$ is the average distance of the object i from other objects in the class P identified under the given division,

$b(i)$ is the average distance of the object i from objects in the class R situated closest to that object, according to the adopted classification. The index $S(i)$ takes values in the range $<0,1>$, and the critical level was taken to be 0.5.

In the third stage we estimated linear, naïve models for the chosen countries (Greece, Ireland, Portugal against France, Great Britain and Denmark) using the LS method of multiple regression (backward stepwise procedure). We have tested the distribution of the dependent variable (i.e. the price gap index⁵ related to the previous year) and of the residuals, as well as a stationarity of the time series, serial correlation and coefficients of tolerance for depending variables which measure their co-linearity. We have also computed the correlation matrices for the significant independent variables considering that they are stationary. Since price models usually base on log-linear functions (Malpezzi 2003), there are premises to argue that simple linear function reflects in a better way a variation of the price gap. The scatter plots for the price gap and the agricultural prices confirmed that assumption.

⁴ Sampling was performed by EUFADN National Liaison Agencies, according to the Classification rules defined and formally established by the Commission Regulation (EC) No 1242/2008 of 8 December 2008 (Official Journal of the European Union, L 335 p. 3, 13.12.2008)

⁵ Price gap index = index of agricultural goods output / the index of total intermediate consumption.

Results

Cluster analysis

Land as a production factor is of much greater importance in agriculture than in other sectors. It performs the function of both the location of the farm and the means of production (Poczta, Mrówczyńska, 2002). Compared with other continents, Europe has a relatively high proportion of agricultural land (over 50% of the total land area). This land encompasses a strip of lowlands in the moderate climatic zone from the Atlantic coast to the Ural Mountains. While more meadows and pastures are located in the eastern part of Europe, long-term plantations cover the southern areas. The quality of soil varies significantly, from quite fertile brown soil in the west to weak podzolic soil in the central part, and to very fertile chernozem soil in eastern areas (Wiking, 2013).

In the division of European regions analysed by A. Matuszczak (2013) according to features relating to the land factor, the two most numerous classes – the first and the second – are considerably dominant.

The first class includes primarily farms from the French, German, Danish, British and Finnish regions. As such, it provides support for the first hypothesis stated in the introduction, in respect of the existence of a common management model for the old EU-15 countries and a homogenous agrarian structure. Based on the values of the descriptive statistics, the farms in this class (from regions in the countries that first adopted the mechanisms of the common agricultural policy) can be described as average farms within the EU (that is, they are the most similar to the averages obtained for the entire analysed population).

In the second class, the dominant farms are those from regions in countries that joined the EU relatively late (Poland, Lithuania, Hungary, Ireland, Bulgaria, Romania) and where, as such, agriculture is still an important sector of the national economy⁶, as well as regions in the south of Europe (Italy, Greece and Spain). Relative to the total population of farms analysed, the agrarian structure here is fragmented – both the average economic size and the area of utilized agricultural land are three times smaller than the average and three times smaller than for farms in the first class. The area of leased agricultural land is relatively small, and the level of afforestation is the lowest in Europe. Against a background of low values characterizing land resources in this class, the profitability indices per ESU and per ha UAA are above the average values. In fact, on average, they are twice as high as on an average farm throughout the EU regions.

⁶ In these countries, agriculture still makes a relatively high contribution to the GDP, there is still a high level of employment in agriculture, etc.

The third class consists of regions in Latvia, Estonia, Austria and Slovenia, as well as a few Italian regions, where the area of agricultural land is nearly two times smaller and farms' economic power three times smaller than the average. The farms in this group also have the highest afforestation index (six times higher than the average). These features, however, do not prevent the attainment of an income from a family farm at a level similar to the average in the EU, or an NAV that is twice as high as the average. Presumably, such results are connected with the fact that these regions are significant beneficiaries of agri-environmental funds.

The fourth class includes farms from regions in eastern Germany and Sweden, and a few regions in northern Italy and Slovakia, for which the key measures relating to the land factor (economic size, area of UAA and area of leased UAA) are over five times higher than for the average farm in the EU regions. Unfortunately, the efficiency ratios connected with the land factor on these farms are not consistent with the scale of land resource use. In fact, the values of these ratios are exceptionally unfavourable, especially in the case of family farm income per ha UAA and per ESU, which is nearly six times lower than the average. These poor results can be attributed to the types of production dominant in these regions.

Regression for the cluster 1

We are going to discuss the results in the following order:

- 1) A fit of the model and significant variables (a direction of the impact, partial correlations).
- 2) Descriptive statistics.
- 3) Normality tests, a serial correlation and tolerance coefficients.
- 4) Marginal effects for independent variables.
- 5) Correlation matrix.

All models are well fitted (c.f. tables 2–4). The coefficients of determination accounts for the $R^2 = ,96395164$ in France to the $R^2 = ,82588130$ in Denmark. According to the partial correlations, the strongest positive impact (on the side of the outputs) is attributed to the prices of cereals (including seeds), potatoes, vegetables and horticultural products in France, vegetables, horticultural products and cattle in GB and again vegetables, horticultural products and pigs in Denmark. On the side of the inputs, the strongest negative impact concerns prices of maintenance of buildings in France, feedingstuffs in GB and fertilisers and soil improvers in Denmark (c.f. tables 2–4).

In terms of descriptive statistics, the price gap mean for the long-period is slightly below 1 (i.e. 0,99) in France and GB which means that agricultural prices were unfavorable for farmers. At the same time, the standard deviation is low (0,04 in France and 0,03 in GB) as well as the coefficient of variation

Table 2. Regression for the price gap in agriculture in France (1981–2014)

N=34	Regression Summary for Dependent Variable: Price Gap (Spreadsheet-France_ost) R= ,98181039 R2= ,96395164 Adjusted R2= ,94592746 F(11,22)=53,481 p					
	b	Std.Err.of b	PartialCor	Tolerance	t(22)	p-value
Intercept	1,521825	0,089873	-	-	16,93314	0,000000
Energy; lubricants*	0,001301	0,000299	-0,679850	0,350954	-4,34823	0,000258
Fertilisers and soil improvers	0,000914	0,000198	-0,701005	0,612480	-4,61049	0,000136
Maintenance of buildings	0,009246	0,001125	-0,868582	0,486330	-8,22128	0,000000
Cereals (including seeds)	0,001769	0,000149	0,929817	0,553099	11,85044	0,000000
Sugar beet	0,000809	0,000232	0,596141	0,625967	3,48265	0,002110
Vegetables and horticultural products	0,003264	0,000611	0,751541	0,488510	5,34351	0,000023
Potatoes	0,000423	0,000051	0,871830	0,713543	8,34866	0,000000
Citrus fruits	0,000370	0,000082	-0,692300	0,688467	-4,49990	0,000178
Pigs	0,000799	0,000211	0,628137	0,479270	3,78642	0,001014
Sheep and goats	0,002928	0,000546	-0,752926	0,468065	-5,36622	0,000022
Milk	0,002670	0,000467	0,772890	0,379515	5,71308	0,000010
Price gap mean	0,990361					
Std.Dev.	0,043240					

Coef.Var	4,366130									
Minimum; Maximum	0,896078; 1,123849									
Normality tests	K-S d=,09440, p> .20; Lilliefors p> .20 Shapiro-Wilk W =,96994, p=,45972									
Durbin-Watson d; Serial Corr.	1,957915; 0,010513									
Average marginal effects (for absolute value of b)	0,002227									
Correlation matrix for significant variables**										
Var.	Cereals (including seeds)	Sugar beet	Vegetables and horticultural	Potatoes	Citrus fruits	Pigs	Sheep and goats	Milk		
Energy; lubricants	0,273447	0,227849	0,414652	0,064306	-0,062467	0,567296	0,121954	0,514147		
Fertilisers and soil improvers	-0,365476	0,069371	0,125536	-0,104423	0,026791	0,363023	0,060058	-0,065954		
Maintenance of buildings	0,213800	0,194677	0,583191	0,185993	0,025512	0,392369	0,274355	0,372694		

* the inputs are marked in grey, ** significant correlations are bolded for $\alpha=0,05$.

Source: own computations using STATISTICA 11 on the basis of Eurostat (Economic Accounts for Agriculture) and Faostat databases

Table 3. Regression for the price gap in agriculture in Great Britain (1981–2014)

N=33	Regression Summary for Dependent Variable: 'Price Gap' R= ,91756614 R2= ,84192761 Adjusted R2= ,78923682 F(8,24)=15,979 p					
	b	Std.Err. of b	PartialCor	Tolerance	t(24)	p-value
Intercept	0,942945	0,103816	-	-	9,08284	0,000000
Fertilisers and soil improvers*	-0,000619	0,000194	-0,546433	0,533016	-3,19636	0,003875
Plant protection products, herbicides, insecticides and pesticides	-0,002105	0,000598	-0,583237	0,692166	-3,51749	0,001764
Feedingstuffs	-0,003641	0,000821	-0,671295	0,161899	-4,43700	0,000174
Other goods and services	-0,002915	0,000764	-0,614332	0,716362	-3,81421	0,000841
Cereals (including seeds)	0,001679	0,000463	0,595211	0,200820	3,62872	0,001338
Vegetables and horticultural products	0,003481	0,000538	0,797273	0,625401	6,47067	0,000001
Cattle	0,002218	0,000379	0,766774	0,516611	5,85186	0,000005
Milk	0,002370	0,000567	0,649280	0,345911	4,18225	0,000332
Price gap mean	0,9966					
Std.Dev.	0,034264					
Coef.Var	3,422670					
Minimum; Maximum	0,914226; 1,082524					

Normality tests	K-S d=,12304, p> .20; Lilliefors p> .20 Shapiro-Wilk W=,96304, p=,31427			
Durbin-Watson d; Serial Corr:	2,290049; -0,163652			
Average marginal effects (for absolute value of b)	0,0023785			
Correlation matrix for significant variables**				
Var.	Cereals	Vegetables and horticultural	Cattle	Milk
Fertilisers and soil improvers	0,458676	0,031912	0,512550	0,613442
Plant protection products	0,052686	0,443735	0,050944	0,057184
Feedingstuffs	0,848813	0,136357	0,603125	0,757196
Other goods and services	0,421424	0,340054	0,093596	0,241537

* the inputs are marked in grey, ** significant correlations are bolded for $\alpha=0,05$.

Source: own computations using STATISTICA 11 on the basis of Eurostat (Economic Accounts for Agriculture) and Faostat databases

Table 4. Regression for the price gap in agriculture in Denmark (1981–2014)

N=34	Regression Summary for Dependent Variable: Price Gap (Spreadsheet-Denmark_ost.sta) R= ,90878011 R2= ,82588130 Adjusted R2= ,77016331 F(8,25)=14,823 p					
	b	Std.Err. of b	Partial- Cor.	Toleran- ce	t(25)	p-value
Intercept	0,611414	0,189647	-	-	3,22396	0,003504
Fertilisers and soil improvers*	-0,002533	0,000463	-0,738299	0,639273	-5,47316	0,000011
Feedingstuffs	-0,004186	0,001429	-0,505618	0,299927	-2,93025	0,007135
Maintenance of materials	-0,017975	0,004319	-0,639763	0,157492	-4,16203	0,000326
Maintenance of buildings	0,017024	0,004401	0,611904	0,152189	3,86824	0,000694
Industrial crops	0,002262	0,000781	0,501424	0,487276	2,89773	0,007709
Vegetables and horticultural products	0,004253	0,000838	0,712192	0,742710	5,07270	0,000031
Pigs	0,002431	0,000496	0,700146	0,778627	4,90298	0,000048
Milk	0,002907	0,001091	0,470288	0,465745	2,66448	0,013306
Price gap mean	1,017504					
Std.Dev.	0,066241					
Coef.Var	6,510143					
Minimum; Maximum	0,872000; 1,176938					

Normality tests	K-S d=,08874, p> .20; Lilliefors p> .20 Shapiro-Wilk W=,98072, p=,79528			
Durbin-Watson d; Serial Corr.	1,871523; 0,050677			
Average marginal effects (for absolute value of b)	0,006696375			
Correlation matrix for significant variables**				
Var.	Industrial crops	Vegetables and horticultural	Pigs	Milk
Fertilisers and soil improvers	0,044407	0,251177	0,351340	0,191219
Feedingstuffs	0,605930	0,201552	0,322341	0,674761
Maintenance of materials	0,198847	0,332793	0,054562	0,297787
Maintenance of buildings	0,194507	0,181483	0,110219	0,293591

* the inputs are marked in grey, ** significant correlations are bolded for $\alpha=0,05$.

Source: own computations using STATISTICA 11 on the basis of Eurostat (Economic Accounts for Agriculture) and Faostat databases

(4,3% in France and 3,4% in GB). On the other hand, the average price gap exceeds 1 (i.e. 1,02) in the long-term in Denmark. Meanwhile, the coefficient of variation is much higher (i.e. 6,6%) than in the previous countries which means that the agricultural prices were more volatile (c.f. tables 2–4). That result can be explained by the level of specialization in farming which is also higher in Denmark.

Considering the assumptions of LS method, they have been fulfilled in all countries. The normality tests confirmed the normal distribution of the dependent variable (c.f. tables 2–4) The tolerance coefficients prove that the contribution of the independent variables to the model is essential and that there is no problem of a co-linearity. The Durbin-Watson statistics indicate very weak serial correlation that has also been supported by the ADF tests (units roots were not found).

As regards the marginal effects, they are quite weak in absolute values. For example, the rise of the price index for cereals in France by 1% (*ceteris paribus*) causes the improvement of the price gap by 0,002 (0,2%, c.f. tables 2–4, “b” coeff.). However, we observe an interesting regularity, i.e. the marginal effects for inputs are mainly negative while they are usually positive for the outputs. A similar conclusion can be derived from the analysis of the correlation matrix for the significant variables: all correlations of the inputs and outputs prices are positive with one exception of the fertilizers and crops in France.

Regression for the cluster 2

We follow the same order of the analysis as above.

All models are well fitted too (c.f. tables 5–7). The coefficients of determination accounts for the $R^2 = ,97147877$ in Portugal to the $R^2 = ,88271170$ in Greece. The strongest positive impact (on the side of the outputs) is exerted by the prices of vegetables, horticultural products and olive oil in Greece, wine, cereals and pigs in Portugal and cattle and milk in Ireland. Such results have been expected taking into account a specialization of agriculture in these countries. On the side of the inputs, the strongest negative impact is related to the prices of energy in Greece, feedingstuffs in Portugal, and fertilisers in Ireland (c.f. tables 5–7).

The price gap mean for the long-period is slightly above 1 in all countries from the cluster 2 which means that agricultural prices were favorable for farmers in long-term. This proves a quite interesting conclusion considering the fact that farms in these countries are fragmented and rather weak from the economic point of view. At the same time, the standard deviations as well as the coefficients of variation are higher than in the cluster 1 which means that the agricultural prices were more volatile (c.f. tables 5–7).

Table 5. Regression for the price gap in agriculture in Greece (1981–2014)

N=34		Regression Summary for Dependent Variable 'Price Gap': R= ,93952738 R2= ,88271170 Adjusted R2= ,86176736 F(5,28)=42,146 p					
		b	Std.Err.of b	PartialCor.	Tolerance	t(28)	p-value
Intercept		0,733342	0,078444	-	-	9,34862	0,000000
Energy; lubricants*		-0,001646	0,000395	-0,618376	0,856536	-4,16364	0,000271
Other goods and services		-0,001598	0,000488	-0,526340	0,901800	-3,27557	0,002810
Industrial crops		0,001090	0,000321	0,539669	0,746044	3,39202	0,002085
Vegetables and horticultural products		0,003118	0,000444	0,798710	0,667181	7,02388	0,000000
Olive oil		0,001551	0,000295	0,704213	0,722083	5,24845	0,000014
Price gap mean		1,014775					
Std.Dev.		0,066909					
Coef.Var		6,593460					
Minimum; Maximum		0,874881; 1,145100					
Normality tests		K-S d=,11092, p> .20; Lilliefors p> .20 Shapiro-Wilk W=,96059, p=,25302					
Durbin-Watson d; Serial Corr.		2,275115; -0,159426					
Average marginal effects (for absolute value of b)		0,001801					
Correlation matrix for significant variables**							
Var.	Industrial crops	Vegetables and horticultural	Olive oil				
Energy; lubricants	0,088973	0,199801	0,341040				
Other goods and services	-0,135361	-0,143181	0,147145				

* the inputs are marked in grey, ** significant correlations are bolded for $\alpha=0,05$.

Source: own computations using STATISTICA 11 on the basis of Eurostat (Economic Accounts for Agriculture) and Faostat databases

Table 6. Regression for the price gap in agriculture in Portugal (1981–2014)

N=34	Regression Summary for Dependent Variable 'Price Gap' R= ,98563623 R2= ,97147877 Adjusted R2= ,95907823 F(10,23)=78,342 p					
	b	Std.Err.of b	PartialCor.	Tolerance	t(23)	p-value
Intercept	0,966586	0,028472	-	-	33,9485	0,000000
Seeds and planting stock*	-0,000824	0,000143	-0,769353	0,588108	-5,7757	0,000007
Feedingsuffs	-0,005184	0,000289	-0,965983	0,284204	-17,9140	0,000000
Maintenance of buildings	0,003314	0,000413	0,858280	0,312757	8,0209	0,000000
Other goods and services	-0,002073	0,000269	-0,849013	0,320058	-7,7062	0,000000
Cereals (including seeds)	0,001234	0,000166	0,840899	0,395779	7,4517	0,000000
Protein crops (including seeds)	-0,000593	0,000167	-0,595563	0,667161	-3,5556	0,001683
Vegetables and horticultural products	0,001444	0,000264	0,751991	0,378117	5,4711	0,000015
Potatoes (including seeds)	0,000190	0,000054	0,592379	0,742797	3,5262	0,001809
Wine	0,001593	0,000163	0,897781	0,774546	9,7756	0,000000
Pigs	0,001182	0,000178	0,811302	0,459108	6,6553	0,000001
Price gap mean	1,002353					
Std.Dev.	0,054916					
Coef.Var	5,478753					

Minimum; Maximum	0,885041; 1,135576				
Normality tests	K-S d=,11648, p> .20; Lilliefors p> .20 Shapiro-Wilk W=,98153, p=,81950				
Durbin-Watson d; Serial Corr.	2,519127; -0,265177				
Average marginal effects (for absolute value of b)	0,0017631				
Correlation matrix for significant variables**					
	Protein crops	Vegetables and horticultural	Potatoes	Wine	Pigs
Seeds and planting stock	0,224992	0,500465	0,023504	0,165257	0,250611
Feedingstuffs	0,420142	0,376264	0,186090	0,068588	0,402674
Maintenance of buildings	0,402245	0,492627	0,228976	0,216408	0,452959
Other goods and services	0,452108	0,501038	0,317670	0,160763	0,535120

* the inputs are marked in grey, ** significant correlations are bolded for $\alpha=0,05$.

Source: own computations using STATISTICA 11 on the basis of Eurostat (Economic Accounts for Agriculture) and Faostat databases

Table 7. Regression for the price gap in agriculture in Ireland (1981–2014)

N=34	Regression Summary for Dependent Variable 'Price Gap': R= ,98162086 R2= ,96357950 Adjusted R2= ,95548606 F(6,27)=119,06 p					
	b	Std.Err.of b	PartialCor.	Tolerance	t(27)	p-value
Intercept	0,980323	0,079573	-	-	12,31976	0,000000
Fertilisers and soil improvers*	-0,001320	0,000229	-0,742972	0,390883	-5,76792	0,000004
Feedingstuffs	-0,002655	0,000520	-0,700864	0,234198	-5,10559	0,000023
Maintenance of buildings	-0,002127	0,000652	-0,531591	0,664589	-3,26118	0,003001
Cereals (including seeds)	0,000462	0,000121	0,592693	0,466766	3,82371	0,000704
Cattle	0,003350	0,000205	0,953169	0,764525	16,37637	0,000000
Milk	0,002460	0,000221	0,906232	0,481218	11,13796	0,000000
Price gap mean	1,000414					
Std.Dev.	0,046981					
Coef.Var	4,696146					
Minimum; Maximum	0,916816; 1,118661					
Normality tests	K-S d=,10854, p> .20; Lilliefors p> .20 Shapiro-Wilk W=,97594, p=,64168					
Durbin-Watson d; Serial Corr.	2,087203; -0,058186					
Average marginal effects (for absolute value of b)	0,00206					
Correlation matrix for significant variables**						
Var.	Cereals	Cattle	Milk			
Feedingstuffs	0,460136	0,469446	0,601096			
Fertilisers and soil improvers	-0,229452	0,278799	0,065317			
Maintenance of buildings	-0,262104	-0,127763	-0,090392			

* the inputs are marked in grey, ** significant correlations are bolded for $\alpha=0,05$.

Source: own computations using STATISTICA 11 on the basis of Eurostat (Economic Accounts for Agriculture) and Faostat databases

Considering the assumptions of LS method, they have been also fulfilled in all countries of the cluster 2. The normality tests confirmed the normal distribution of the dependent variable (c.f. tables 5–7) The tolerance coefficients don't indicate any co-linearity, however, they are in general lower than in the cluster 1. The Durbin-Watson statistics indicate weak serial correlation (from -0,26 to -0,05).

The marginal effects are also weak in absolute values but an important finding is that they are almost two times lower on average than in the cluster 1 (c.f. the row "average marginal effects" in tables 5–7) . The regularity showing that the marginal effects for inputs are mainly negative whereas they are positive for outputs has been confirmed. The same conclusion as above comes from the analysis of the correlation matrix for the significant variables: the correlations of the inputs and outputs prices are mainly positive with the exception of the fertilizers and crops.

General conclusions

The existence of agricultural price index serves various purposes such as: economic analysis, for estimating general price trends and their relationship with other pertinent variables, for example for the study of domestic price changes in relation to prices observed in external markets, or the movement of agricultural commodity prices compared with the purchase of the means of agricultural production. Another goal is to monitoring the implementation of support prices policy decisions, such as the introduction or modification of support prices, intervention prices, etc. (Food and Agriculture Organization 1988). The agricultural prices indices are mainly used by governments for planning and policy formulation in the agricultural sector, for monitoring of price trends, economic analysis and national accounting. Other business organizations and enterprises use them as well, for planning trade flows, stock levels, investment and related credit demand, and individual farmers use them for planning the structure of production, investment, etc. in view of the price trends and outlook. In this article we used them to estimate the price gap in long-term and its drivers considering different agrarian structures over the EU. The regression models for the countries representing the most significant cluster in Europe pointed out the following findings:

- ❑ the prices of significant outputs have in general positive influence on the price gap, while the impact of inputs' prices is mainly negative;
- ❑ the positive correlation of inputs and outputs prices has been noticed (apart from the fertilizers and crops);
- ❑ the average price gap for the long-term is close to 1 in both clusters but in the cluster 1 slightly unfavorable for farmers and in the cluster 2 the opposite;

- the average marginal effects of the independent variables are two times stronger in the cluster 1 than in the cluster 2.

These observations provoke further discussion and they can be interpreted in several ways. They refute the myth about a long-term depreciation of the small farms by the market prices and by the opening of the price scissors. We can see that intensive agriculture is more affected by the market fluctuations. Why the correlation of inputs and outputs prices is mainly positive? We can assume that upward swings of agricultural prices are exploited by the suppliers of the means of agricultural production since they react with rising prices; or maybe higher prices of commodities boost the demand for inputs. There is a need for further research in this field.

Bibliography

- ADALTO ACIR ALTHAUS JUNIOR, MARCELO S. BEGO, ADALTO BARBACEIA GONÇALVES. (2014). Forecasting Agricultural Commodities Spot Prices: A Jointly Approach, WORKING PAPER 25/04/2014. Instituto de Ensino e Pesquisa.
- ASHUTOSH KUMAR TRIPATHI. (2013). Agricultural Price Policy, Output, and Farm Profitability – Examining Linkages during Post-Reform Period in India, *Asian Journal of Agriculture and Development*, Vol. 10, No. 1., pp. 91–111.
- BOLLERSLEV, T. A. (1987). Conditionally Heteroskedastic Time-Series Model for Speculative Prices and Rates of Return. *The Review of Economics and Statistics*. 69: 542–47.
- Bucharest University of Economic Studies (2015), Faculty of Economics, Romanian Economists General Association, Romanian Association of Economic Faculties, Theoretical and Applied Economics, Volume XXII, Bucharest, Special Issue 2015 (<http://store.ectap.ro/suplimente/Post-crisis-developments-in-Economics-nov-2014.pdf>; accessed 11.03.2016)
- Co, Henry C., Boosarawongse Rujirek. (2007). Forecasting agricultural exports and imports in South Africa Article in *Applied Economics* 39 (16):2069–2084.
- COM (2010) Communication From The Commission To The European Parliament. The Council, The European Economic And Social Committee and The Committee of The Regions. The CAP towards 2020: Meeting The Food, Natural Resources And Territorial Challenges of The Future. COM/2010/0672.
- ENKE, D. AND THAWORNWONG, S. (2005) The Use of Data Mining and Neural Networks for Forecasting Stock Market Returns. *Expert Systems with Applications*, 29, 927–940.
- Eurostat statistics explained (2015), Agricultural output, price indices and income, (http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Agricultural_output,_price_indices_and_income#Price_indices; accessed 11.03.2016)
- Eurostat statistics explained. (2016), Agricultural products, (http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Agricultural_products. accessed 11.03.2016)

- Eurostat.(2013). http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Glossary:ESU (accessed 16 July 2013).
- FISCHER, P. (2006). *Rent-seeking, institutions and reforms in Africa: theory and empirical evidence for Tanzania*. Springer, New York.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (1988), *Manual on agricultural price index numbers*, Economic and Social development paper, 74, Rome, (http://www.fao.org/fileadmin/templates/ess/ess_test_folder/World_Census_Agriculture/Publications/FAO_ESDP/ESDP_74_Manual_on_agricultural_price_index_numbers.pdf. accessed 11.03.2016)
- GATNAR, E., WALESIAK, M. (2004). *Metody statystycznej analizy wielowymiarowej w badaniach marketingowych [Methods of multivariate statistical analysis in marketing research]*
- LABYS, W. C. (2006). *Modeling and Forecasting Primary Commodity Prices*. Co., Burlington.
- MALPEZZI, S. (2003), *Hedonic Pricing Models: A Selective and Applied Review*, in *Housing Economics and Public Policy: Essays in honor of Duncan Maclellan*, red. T. O'Sullivan, K. Gibb, Oxford: Blackwell.
- MATUSZCZAK A. (2013). *Zróżnicowanie rozwoju rolnictwa w regionach unii europejskiej w aspekcie jego zrównowazenia*. PWN. Warszawa. pp. 139.
- MELLOR J. W., RAISUDDIN A.. (1989). *Agricultural price policy for developing countries*, The International Food Policy Research Institute, London.
- MOSS, C.B. (1992). *The Cost Price Squeeze in Agriculture: An Application of Cointegration*. *Review of Agricultural Economics* 14(1) 209–217.
- MOSS, C.B., Shonkwiler J.S., Ford S.A. (1990). *A Risk Endogenous Model of Aggregate Agricultural Debt*. *Agricultural Finance Review* 50:73–79.
- OCTAVIO A. R., MOHAMADOU F. (2003), *Forecasting Agricultural Commodity Prices with Asymmetric-Error GARCH Models*, *Journal of Agricultural and Resource Economics* 28(1):71–85.
- Office for Official Publications of the European Communities (2002), *Handbook for EU agricultural price statistics*, Luxembourg
- POCZTA, W., MRÓWCZYŃSKA, A. (2002). *Regionalne zróżnicowanie polskiego rolnictwa [Regional diversification of Polish agriculture]* in: Poczta, W., Wysocki, F. (eds.), *Zróżnicowanie regionalne gospodarki żywnościowej w Polsce w procesie integracji z Unią Europejską [The diversity of agribusiness in Poland in the integration process with the European Union]*. Wydawnictwo AR im. Augusta Cieszkowskiego, Poznań, p. 126.
- POCZTA-WAJDA A. (2013). *The Role of Olson's Interest Groups Theory in Explaining the Different Level of Agricultural Support in Countries with Different Development Level, Production and Cooperation in Agriculture Finance and Taxes*; no. 30, Jelgava: Ministry of Rural. Development and Food.
- POCZTA-WAJDA A.(2015) *Why „rich „ farmers demand financial support*, *Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists* 4.
- SAAB M. (2011). *Define agricultural price policy and what are the objectives of agricultural price policy*, *Study Points, Easy notes and assignments*, (http://studypoints.blogspot.ro/2011/07/define-agricultural-price-policy-and_8377.html. accessed 11.03.2016)

- SHAHWAN T., ODENING M. (2007). Forecasting Agricultural Commodity Prices using Hybrid Neural networks. In: Chen, S-H, Wang, P.P., Kuo, T-W (EDs.): Computational Intelligence in Economics and Finance, Vol. 2, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, Germany.
- SWINNEN, J. (2008). The Political Economy of Agricultural Distortions: The Literature to Date. Paper for the IATRC Meeting, Scotsdale.
- TICLAVILCA ANDRES M., FEUZ DILLONM., McKee Mac. (2010). Forecasting Agricultural Commodity Prices Using Multivariate Bayesian Machine Learning Regression, St. Louis, Missouri.
- WANG, K.L., FAWSON C., BARRETT C.B, MCDONALD J.B. (2002). A Flexible Parametric GARCH Model with an Application to Exchange Rates. *Journal of Applied Econometrics* 16: 521–36.
- Wiking Educational Publishers (2013). <http://www.wiking.edu.pl/article.php?id=272> (accessed 15 January 2013).
- World Bank Group (2015), Global economic prospects. Having fiscal space and using it, Washington, DC, 2015 (https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/GEP/GEP2015a/pdfs/GEP15a_web_full.pdf; accessed 11.03.2016)
- YANG, S-R. and B.W. BRORSEN. (1992). Nonlinear Dynamics of Daily Cash Prices. *American Journal of Agricultural Economics*. 74(3):706–15.

Abstract

The index of *agricultural goods output* comprises weighted changes of prices of agricultural commodities whereas *the index of intermediate consumption* describes fluctuations of outlays' prices such as seeds and planting stock, energy, fertilizers, soil improvers, plant protection products or feedingstuffs. The relation of these two indices is defined as "price gap" or "price scissors". There is a lot of price models for agricultural goods investigated in the subject literature. However, the issue of modeling drivers for the price gap has been rarely explored. For that reason authors aim to estimate long-term regression models of the agricultural price gap for different European countries that represent varied agrarian structures. The analysis entails few stages. In the first stage, the long-term price indices (from 1980 to 2014) were computed basing on EU-ROSTAT and FAOSTAT agricultural prices data for all available agricultural products and outlays in the EU-27 countries. Then, the aggregated indices were weighted with a volume of production or intermediate consumption on the basis of the average price indices for the respective outputs or inputs. In the second stage, a cluster analysis was performed with regard to the utilization of a land factor by individual farms in the subsequent European countries. In the third stage, three countries were chosen for case studies from the each of the distinguished clusters and the econometric models of price gap were estimated where the indices of outputs and inputs are independent variables. An interesting finding was discovered that marginal effects for price gap drivers are much stronger in the countries of an intensive and large scale agriculture (as France, Great Britain and Denmark) than in the countries of fragmented agrarian structures such as Greece, Portugal and Ireland.

Key words: agricultural prices, price gap, price scissors

Чынінкі ўплываючы на ролнічз лугу ценуу в ружных структурах аграрных UE

Streszczenie

Indeks produkcji towarów rolniczych obejmuje wazone zmiany towarów rolnych podczas gdy *indeks konsumpcji pośredniej* opisuje fluktuacje cen produktůw takich jak nasiona i rosliny, energia, nawozy, polepszacze gleby, srodki ochrony roslin i pasze. Relacja międzы tymi dwoma indeksami jest definiowana jako "luka cenowa" lub "nozyce cenowe". Istnieje wiele modeli cenowych przebadanych dla towarów rolniczych w literaturze przedmiotu, jednakze sprawa czynnikůw modelujacych luge cenowz jest rzadko poruszana. Z tego powodu autorzy zamierzajz oszacowac dlugoterminowy model regresji luki cenowej dla rolnictwa rужnych krajůw europejskich reprezentujacych zróżnicowane struktury agrarne. Niniejsza analiza zawiera kilka etapów. W pierwszym, dlugoterminowe indeksy cenowe (od 1980 do 2014) zostaly obliczone przy uzyciu danych cen rolnictwa wedlug EUROSTAT i FAOSTAT dla wszystkich dostępných produktůw i nakladów w krajach EU-27. Następnie indeksy sз wazone zgodnie z poziomem produkcji lub konsumpcji pośredniej na podstawie sřednich indeksów cenowych dla odpowiedniej wielkości wejściowej lub wyjściowej. W drugim etapie zostala dokonana analiza klasterowa w odniesieniu do czynnika ziemi przez indywidualne farmy w kolejnych krajach europejskich. W trzecim kroku zostaly wybrane trzy kraje z wybranych grup (klasterów) i modele ekonomiczne luk cenowych zostaly oszacowane gdzie indeksy wartosci wejściowych i wyjściowych byly zmiennymi niezaleznymi. Dokonano interesujacego spostrzezenia, ze efekty marginalne czynnikůw luk cenowych sз znacznie silniejsze w krajach o intensywniejszym i wielkoskalowym rolnictwie (jak Francja, Wielka Brytania i Dania) niz w krajach o rozczlonkowanej strukturze rolnej jak Grecja, Portugalia i Irlandia.

Słowa kluczowe: ceny produktůw rolných, luka cenowa, nozyce cenowe

Факторы, влияющие на разрыв цен на сельскохозяйственные в различных структурах аграрного ЕС

Краткое содержание

Индекс производства сельскохозяйственной продукции включает в себя взвешенное изменение сельскохозяйственных товаров, в то время как индекс промежуточного потребления описывает колебания цен на продукты, такие как семена и растения, энергии, удобрений, почвы улучшителей, пестицидов и кормов для животных. Отношения между этими двумя показателями определяется как «ценовой разрыв» или «ножниц цен». Есть много моделей ценообразования, проведенные на сельскохозяйственные товары в литературе, однако, факторы материи моделирования ценовой разрыв редко перемещается. По этой причине авторы намерены оценить долгосрочную регрессионной модели ценовой разрыв для сельского хозяйства различных европейских стран, представляющих разнообразную аграрную структуру. Этот анализ включает в себя несколько этапов. В первом

случае, долгосрочных индексов цен (с 1980 до 2014 года) не были рассчитаны с использованием данных цен сельского хозяйства Евростатом и ФАОСТАТ для всех доступных продуктов и инвестиций в ЕС-27. Затем индексы взвешиваются в соответствии с уровнем производства или промежуточного потребления на основе средних индексов цен для соответствующего размера входа или выхода. На втором этапе был сделан Кластерный анализ в отношении фактора земли отдельными хозяйствами в других европейских странах. На третьем этапе были отобраны из трех стран, выбранных групп (кластеров) и экономические модели были оценены ценовых разрывов, где индексы входных и выходных значений были независимыми переменными. Там было интересное наблюдение, что влияние маргинальных факторов ценовых разрывов гораздо сильнее в странах с интенсивным и крупного сельского хозяйства (как Франции, Великобритании и Дании), чем в фрагментированной структуры сельского хозяйства, как Греции, Португалии и Ирландии.

Ключевые слова: цены на сельскохозяйственную продукцию, ценовой разрыв, ножницы цена

JEL: Q10, E00

Wpłynęło do redakcji: 11 stycznia 2016 r.

Skierowano do recenzji: 8 lutego 2016 r.

Jarmila CHOVANCOVÁ*

Philosophy of democracy and Principles of Democracy

A summary of democratic principles frequently characterizing the concept of democracy cannot reduce democracy only to its principles. Democracy represents a form of government, a way of political life where these principles are put into practice. Within the framework of Slovak constitutionality, the principle of democracy plays a key role. It relies on consideration that democracy is the most rational and progressive system the mankind has ever developed in the field of politics. In our circumstances, the idea of democracy along with its legislative background and protection of human rights can be considered the most critical idea of humanism in the Constitution. The declaration that Slovakia is a democratic state, however, does not define the principle of democracy or guarantee democratic constitutional principles. It is necessary to seek the construction of the principle of democracy in the respective articles of the Constitution. Democracy and its separate principles are expressed in the ultimate legal rules in the democratic countries.

The Concept of democracy

People (commonalty) do not represent a homogenous entity characterized by shared views and standpoints. This fact excludes the possibility to exercise the power in a state directly and proximately. Thus a group of people characterized by similar views and having majority in a society is selected. This brings us to the question, which was positioned many times by many philosophers and theoreticians, i.e. whether a certain group of people, called a majority, can represent people (commonalty) as such.

J. J. Rousseau ranks among the strongest opponents of the majority principle stating that “ it violates the natural order, if majority rules and minority obeys.” Sartori under majority principle understands the rule of dispute resolution alleging “ unless a majority “rule of a play “ is adopted universally,

* Doc. PhDr. Jarmila Chovancová, CSc. Department of Legal Theory and Social Sciences. Faculty of Law, University of Commenianae, Bratislava, Slovakia.

democracy lacks a rule for conflicts resolution and thus it can hardly operate as a democracy." /14,p.49/ He further states that unless a society adopts the majority principle or at least impliedly identifies itself with it, it does not accept democracy as a regime or political form. The selection of majority, its representatives, is exercised via democratic elections. To answer the question whether majority can in fact represent the people (commonalty) we can state that, in compliance with the majority principle, there exists a presumption that majority can meet a better decision than a minority can, while both of them are constantly changing which in fact ensures realization of new and changing opinions. Thus a member of a minority can become a member of a majority in the future and foster his views and interests. The majority rule applies not only in general elections but also at the decision-making in a representative body. The majority rule in democratic countries should be statutorily and constitutionally limited and must not interfere with the minority and individual rights.

Thus a majority view aimed at establishing social consensus must be born in a discussion and represent a compromise with a minority or minorities; majority must respect constitutional and statutory rights of a minority as well as rights and liberties of individuals, minority and minorities are entitled to participate in overseeing state institutions created in consequence of majority rights implementation. If majority were not limited by minority, democracy could change into oppression of minority by majority, into a rule of the street which Polybius called ochlocracy.

Principles of Participation

Principle of participation as a democratic principle rests with the fact that citizens have a right to participate in state administration either directly or via their elected representatives. This principle also ensures that citizens participating in state administration enjoy equal basic rights and liberties and also guarantees that no person can be excluded from participation in state administration or from access to elected or other posts. Principle of participation in state administration is constituted on the constitutional and statutory state guarantee of universal and unlimited right of all citizens to participate equally in state administration based on statutorily stipulated:

- forms and methods – referendum arrangements, electoral and voting rights;
- restrictions limiting all citizens either as a result of statutory regulation or decision of proper state authority; or
- equal rights and duties of citizens participating in state administration, prohibition of discrimination and exclusion from participation in state administration and from access to elected and other posts./ 14,p.79

Indirect participation of citizens in public sphere is exercised via representative bodies legislature, executive and judiciary chosen by citizens in democratic elections either through direct election or through decision of the already elected representatives on authority conferred on them by the people. Direct participation of citizens in public administration is reflected also in the institutes of direct democracy, i.e. referendum, plebiscite, option, and peoples' initiative.

"Pluralism is more than anything else, a deep belief in the value of diversity." Pluralism represents an inseparable part of contemporary democracies, it is a real proof of the substance of human life on the social background. Diversity of views is a hallmark of a society, as it is created by people having different views not necessarily shared. If there was only one view in respect to the solution of public matters, it would be unnatural leading probably to political manipulation, concentration and abuse of power. In a democratic society, pluralism is necessary in both the political and economic spheres.

Political pluralism in a society is characterized by diversity of political subjects, political parties, by differences in their political or electoral programs on the bases of which the voters can choose the party or program that suits them best. An important role is thus played by the free competition among political forces and programs. Political pluralism is exercised mainly in elections. Except for these, political pluralism is reflected also in freedom of speech, freedom of association, rights to establish political parties or movements.

Political pluralism represents a legal institution encompassed in constitutions and statutes of all the democratic countries which also guarantee its observance. Economic pluralism represents diversity in the field of property. It is reflected in pluralism of owners, forms of ownership, and free competition in the free market. /20,p.98/

Political understanding of freedom was well known already to ancient Greeks who followed the idea that freedom in a democratic society is shown via freedom of conduct, i.e. that every person can act or speak freely within certain legal framework. /6,p.71/

Exceptional importance was given to freedom of speech, isegoria, and to equality of all legal subjects, isonomia. Freedom in a democratic society means that a state cannot interfere with the sphere of individual life, particularly with an individual's property or security. Under the second condition, a state can act only within the framework of law and pursuant to law and citizens are allowed to do anything not prohibited by the law. A human being is born free and a state must guarantee this freedom and not to interfere with it. Human freedom, however, is not absolute and unlimited. Some state interventions into the individual sphere of freedom are admitted. These interventions, however, must be based on the grounds of valid law and comply with certain criteria. In this respect much importance is given to generality, general character of law, based on the rule of law and not on the rule of the people.

Constitution of a state and jurisdiction represent, broadly speaking, a deal between citizens and public authority showing the consent of the citizens with some extent of interference under exceptional circumstances and precisely stipulated by the law of the public authorities with legal freedom for the sake of integrity. State interferences must not become a rule and should be applied only in exceptional circumstances. "State authority must guarantee not only freedom of an individual, but it must also guarantee his security, property and protect him against negative consequences of anarchy disintegrating the state, laws and general public policy". Equality just as freedom and justice represent the most important values expressing and protecting contemporary law. Equality means that people as human beings are equal, this fact, however, does not exclude natural inequality based e.g. on biology. In a democratic state it is necessary to guarantee equality in rights, or legal equality, i.e. equality of people in the eyes of the law. Law must be observed by everybody, people have equal rights and freedoms, equal right to legal protection irrespective of all differences. Equality in law should be reflected in both law creation and law implementation. Pre-selection of certain persons or groups is quite rare at present, reverse discrimination being one of the exceptions. This form of preferential handling connected with prohibition of discrimination balances the shortfall between chances of minority and majority in a society. In contemporary democracies, however, there exist hidden forms of inequality. It is mainly social inequality reflected in the material sphere, in property and inequality in earnings, consumption and alike. Freedom and equality in a democratic society is shown not only in the area of personal freedom and personal equality, but also in the field of politics as political equality and freedom. These forms of political freedom and equality guarantee equality of political subjects.

Rule of law represents such a kind of political regime where the execution of state power is limited by the law, frequently it is used as a synonym to constitutional and legal government. It is characterized by execution of state power through laws with the purpose to protect freedom, justice and legal certainty. It is because the requirements imposed on the existence of the rule of law are closely related to democracy. Democracy suits the rule of law best. In the contemporary jurisprudence, whether in theory of state or in legal theory, four models of rule of law are considered, i.e. liberal, material, welfare, and democratic models. The liberal model of rule of law is connected with capitalistic era and free competition, it is based on strict distinction between private sphere and state influence. Pursuant to this model, the laws in their substance must be general and abstract. Only such laws can meet the requirements of equality and free competition. The democracy based rule of law, unlike the liberal model, resigns to the requirement of general character of laws. This rule of law anticipates a constitution based on democracy and basic human rights, it demands an active and independent civil society. Basic rights and legality of administration represent its main elements. In connection with the

material model Alexander Brörtl states: "The requirement of material rule of law is that a state should seek fair regulations capable to ensure consensus.

It is not only requirement of legitimacy, but also of stability." Welfare state governs, guarantees and sets conditions also in the areas previously protected against any state interference. In a social sense, freedom must be constituted to ensure human dignity.

Alexander Brörtl sets out the basic principles of rule of law as follows:

- guarantees of basic rights and freedoms
- legitimacy and legality
- sovereignty of people
- separation of power
- checks and balances
- supremacy of constitution and laws
- legal certainty

The principle of the basic rights and freedoms guarantee relies on protection of individual freedom against any state interference. The main purpose of all institutions and rules in a democratic jurisdiction is the freedom of its citizens while the rule that freedom of an individual ends where freedom of another individual commences applies./14,p81/

Principle of legitimacy presumes that citizens affirmatively evaluate and accept the state authority which is reflected in normative legitimacy or, on their own discretion, they approve this authority which is reflected in sociological legitimacy. Legitimacy of state authority is reasoned by legality. Legality represents a form in which law is shown. Legality means that certain function of state power is constituted and executed in compliance with law. Existence of laws which are in compliance with the conduct of those who are subject to it, represents its very basis. The principle of respect of sovereignty is an inevitable condition for real operation of rule of law. This principle is combined with subjective right to public participation in democratic constitution of the will, at equality of chances, with a bulk of institutionalized practice of civil determination set forth by objective law. All people are politically equal, they should enjoy real chances to be successful in an organized society according to constitutional principles and, if they manage, they should have a possibility to exercise state power in legislature or executive.

In connection with the principle of sovereignty of constitution and laws, rule of law relies on implemented, free and democratic constitution. The merit at implementation of this principle rests with the need to have a consistent system of law and provide for order in the jurisdiction.

Constitution represents the first positive step towards law creation, it represents a framework out of which legislation should arise. Legislation represents the main source of law by which the need for legislative regulation of all the major social relations in all their complexity is met. Certainty of a citizen that law shall be applied in his respect represents the ground and

basic element of legal certainty. Pre-requisites as the need for predictability in decision-making of state authorities, need for concrete character and unambiguousness of laws in order to be able to assess one's legal position are necessary to reach the state of legal certainty. To set the limits for retroactivity is also very important.

The Slovak constitution provides that critical issues related to public interest can be decided by referendum. This institute of direct democracy which decides issues of major public interest has been regulated in the Slovak Republic by primary legislation having superior power in the system of laws. Rule of the people as legitimate basis of the existence of state power which is not allowed to decide in such matters was thus recognized.

Direct democracy via referendum has found its place in many democratic countries and today represents direct participation of the public in political decision-making and, in this way, the concept of democracy as the rule of the people through direct participation is realized. The use of referendum in the 90-ies of the 20th century in western democracies was increased. At present, however, it is not possible to apply this direct form of democracy in an extent as it used to be in the past. But the institute of referendum still preserves its relevant position.

Representative democracy was established in consequence of the constitution of national states and on this historical background many drawbacks of direct democracy emerged. The main one was its high cost and dependency of citizens on their employers which was also one of the main arguments why the Great French Revolution was reluctant to grant the right to vote to all the citizens. Equally, women were under the influence of their husbands in the United States of America. Slaves and Red Indians did not enjoy equal status with the rest of the population and thus were deprived of the right to vote. Illiteracy was also claimed to be one of the impediments to direct democracy. The population growth as well made it more difficult to apply this direct form of democracy. Huge political community excluded the option of mutual recognition, understanding and assessment. Decisions are passed very frequently in the sphere of politics which makes the application of direct democracy almost impossible. Access to information and their processing is vital for proper decision-making and the huge social diversity results in incompetence to rule./8,p.99/

Representative democracy was created in consequence of the need to dispose of the drawbacks of direct democracy resulting from the population growth. Selection of representatives became the way of public participation in political decision-making. The grounds of representative democracy lie as far as in the Middle Ages when the predecessors of the contemporary parliaments were constituted. The need to establish a responsible majority represented the motive to reduce the political community. It is much more complicated to establish a majority within representative democracy than it is in the direct

one. The principle of representation is exercised via self-selection within a political community and via expressing opinion to the initial selection of political parties. Self-selection generally means selection of representatives within a smaller community through reduction of the number of candidates. Each person can nominate himself or anybody else.

Self-selection is effective mainly in homogenous smaller communities as it was the case in England in the 19th century where the universities nominated their representatives to the House of Commons.

Expressing a view to the initial selection of the representatives is another way of representative democracy implementation. In this procedure the parties nominate candidates out of their members and offer them to the voters for selection. System of representative democracy comprises the issue of responsibility, namely who the representative is accountable to, for what activities and who is entitled to assess the representative's conduct. In representative democracy the responsibility is conferred on the elected representatives and probably the most acceptable form of responsibility is the responsibility for a certain time period or set of decisions. Decision-making procedure plays a vital role. Political sphere creates a pertinent environment for economic activities and thus the economic sector tries to influence the decision-making procedure and, consequently, the accountability of the elected representatives to economic subjects and to the voters is split. The private sector is more capable to influence the decision-making than the voters are. "Representative democracy is based on the maximum exclusion of a citizen from the decision-making process. After selection of their representatives, sometimes certain extent of decision-making is still retained with the citizens. Thus representative democracy exercises the rule of the people indirectly via selecting some of them to rule in their name at a certain time. The main purpose of democracy as the rule of the people is complied with, even though alienation of politics consequently arises."

Participatory democracy was created in consequence of the lack of representative democracy and inability of citizens to participate in political decision-making in the periods between elections. Participatory democracy which arose in the 20th century gives the possibility to govern not only to the elected representatives but also to the active social strata. The need for participation of the active social strata was reasoned by highlighting of the importance to meet decisions more fitting individuals or social groups. Such a decision-making would be more transparent and comprehensive. Theoretician P. Pettit understands the term participative democracy as a synonym to civil freedom. Participative democracy is implemented through cooperation between elected representatives and active social strata. Elected representatives and political institutions represent the direct participants, while respected personalities from the non-political sphere, mass media, big economic associations, NGOs as well as trade unions represent the indirect participants. Participation is reached through cooperation with consultative bodies from

non-political sphere, miscellaneous membership institutions – partly from state and non-state sphere – and eventually through the institute of direct co-decision-making. Participative democracy, however, brings along also such phenomena as lack of professionalism and favoring.

In Slovakia many interest groups and NGOs enjoy traditional position, however, since 1989 an increase of interest non-political groups can be reported. Participation of the third sector in the political decision-making is typical for Slovakia, their activity is, however, limited only to debating the issues as the responsibility rests with the political institutions. The Constitution of the Slovak Republic guarantees its citizens the right of association, right of speech and also the Rules of Parliamentary Procedure grant the NGOs the right to participate in the legislative procedure via comments or even through rising new issues.

Democracy today is understood in the meaning of liberal democracy. It means that modern democracy entered the real world through its liberalization. The first attempts to establish liberal democracy can be found in the 18th and 19th centuries. We can proceed on Rousseau. Even though he put forward the main principles as freedom, defense, protection of an individual, his testimony can be considered more in the meaning of non-liberal democracy. Marx praised communism much more than democracy and understood freedom as something absolute and non-compliant with the contemporary meaning of the liberal concept of freedom. Democracy is connected with a society governed by a state where a free development of an individual represents a condition for free development of a society. Such a society represents an ideal for Marx and actually is a version of pure libertarian society.

Lenin understood the idea of democracy in liaison with the existence of a state. He alleged that if the state was wrong so was the democracy and described it as an organized systematic usage of violence and thus where there was violence there was no democracy.

In his considerations, however, democracy leaps from one stage to another. Generally speaking, democracy in his view meant dictatorship based on exercise of power and violence. All states in the world trying to establish communist regime are dictatorships. Dictatorship allows for unleashed exercise of power and thus the liberal image of freedom becomes excluded from this concept. To rule in the interest of the people represents the basic requisite for democracy.

Conclusion

Liberal democracy, as we know it today, has passed a long development to reach its contemporary state. It is closely connected not only with freedom but also with equality. The distinction between liberalism and democracy rests in the fact that liberalism calls for freedom and democracy seeks equality. Today, however, these two elements are connected and the purpose of the liberal

democratic systems is to provide for the liaison of freedom and equality. By the way of illustration we can mention western democracies which are both democratic and liberal. It is necessary to state that only some freedoms are acceptable for democracy just as equalities having minute importance in view of democracy. Liberalism relies on an individual, democracy on a society. Liberal democracy is often used to describe the western democratic political system. This system is applied in countries such as Australia, the USA, the Great Britain, New Zealand, Canada and others. It is related to political system where the attempts to rise the civil rights standards prevail.

In general, the liberal democracy is based on certain principles, e.g. belief in individualism combined with the idea of moral and rational freedom of an individual, belief in reason and progress relying on development and rising of mankind, consensual social theories desiring internal order without conflicts. Liberal democracy highlights protection of rights and liberties of individuals and minorities. It represents a form of representative democracy organized in the meaning of enhancement of legitimate government. Elected representatives are authorized to decide on legal and political issues and, of course, are under the duty to observe the jurisdiction and Constitution representing the basic law of the state.

Bibliography

- BRÖSTL, A.: Dejiny politického a právneho myslenia. Košice, 1995
- BRZEZINSKI, Z.: Huntington, S. P. Political Power. USA/ZSSR, New York, Viking Press, 1964
- PARETO, V.: Manula of Political Economy. London, 1971
- PECZENIK, A.: On Law and Reason. London, 1989
- PERELMAN, Ch.: Logik und Argumentation. Coningstein, 1994
- Platón: Zákony. Praha, 1972
- POPPER, K. R.: Conjectures and Refutations. London, 2002
- POPPER, K. R.: The Open Society and Its Enemies. London, 1994
- POSNER, R. A.: Utilitorism, Economics and Legal Theory. Legal Studies, 1979
- RADBRUCH, G.: Der Mensch in Rechts. Göttingen, 1957
- RAWLS, J.: Theory of Justice. Cambridge, 1971
- RAZ, J.: About Morality and the Nature of Law. The American Journal of Jurisprudence, 2003
- ROSS, J.: Imperatives and Logic. Theorie 7, 1941
- ROUSSEAU, J. J.: Rozpravy. Praha, 1977
- SHAPIRO, L.: Utilitarianism. Praeger Publishers, 1972
- SOKOL, J.: Moc, peníze a práva. Plzeň, 2007
- STELMACH, J.: Wspolczesna filozofia interpretacji prawniczej. Krakow, 1995
- WEINBERGER, O.: Die Sollsatz problematic in der Modernen Logik. Wien, 1958
- WEINGERGER, O.: Spravedlnost jako základní idea demokracie. Brno, 1993

- WEINGERGER, O.: Teorie spravedlnosti a demokracie a právní politika. Praha, 1995
- WEYR, F.: Teorie práva. Brno – Praha, 1936
- WRIGHT, G. H. von: Varieties of Goodness. Bristol, 1996
- WRIGHT, G. H. von: Is There a Logic of Norms? Ratio Juris 4, 1991
- WROBELSKI, J.: Verification and Justification in the Legal Sciences. Rechtstheorie Beiheft, 1979
- ZAKARIA, F.: Budoucnost svobody. Praha, 2004
- ZIPPELIUS, R.: Rechtsphilosophie 4. amfl. Munchen, 2003
- ZIEMBINSKI, Z.: Logika praktyczna. 4. vyd. Warszawa, 1965
- ZIEMBINSKI, Z.: Problemy podstawowe prawoznawstwa. Warszawa, 1982
- ZWEIG, S.: Svědomí proti násilí. Praha, 1970

Abstract

As the title of suggests the article deals with the problems of democracy, its philosophy and also dominant principles. The author reflects interpretation of democracy on the society with their different understand.

Democracy represents a form of government, a way of political life where these principles are put into practice.

Democracy and its separate principles are expressed in the ultimate legal rules in the democratic countries. Principle of participation as a democratic principle rests with the fact that citizens have right to participate in state administration either directly or via their elected representatives. This principle also ensures that citizens participating in state administration enjoy equal basic rights and liberties and also guarantees that no person can be excluded from participation in state administration or from access to elected or other posts.

Methodology: In the article I using method of analyze – I analyzing dominant problems of democracy-its principles in democratic countries. Another method is comparison-understanding democracy from historical aspect. And the end I also using method of synthesis-explanation democracy understand today.

Keywords: democracy, society, principles, law, freedom, equality, justice. liberty, injustice, social justice, rule of law, jurisdiction, totalitarianism

Filozofia demokracji a zasady demokracji

Streszczenie

Jak sugeruje tytuł artykuł ten zajmuje się problemami demokracji, jej filozofią oraz głównymi zasadami. Autor rozważa interpretację demokracji przez społeczeństwo oraz jej wielorakie rozumienie.

Demokracja reprezentuje formę rządu, sposób życia politycznego gdzie zasady są wcielane w praktykę.

Demokracja i jej poszczególne zasady są wyrażane w ułtymatywnych zasadach prawnych w krajach demokratycznych. Zasada partycypacji polega na tym, że obywatele mają

prawo uczestnictwa w administracji krajem bądź bezpośrednio, bądź poprzez swoich wybranych przedstawicieli. Ta zasada również zapewnia, że obywatele uczestniczący w administracji państwowej cieszą się równymi prawami i wolnościami oraz gwarantuje, że żadna osoba nie może być wyłączona z uczestnictwa w administracji państwowej oraz z dostępu i wyboru na inne stanowiska.

Metodologia: w artykule zanalizowano dominujące problem demokracji i jej zasady w krajach demokratycznych. Inną metodą jest porównanie – rozumienie demokracji w aspekcie historycznym. Na koniec użyto metody syntezy – dzisiejsze rozumienie demokracji.

Słowa kluczowe: demokracja, społeczeństwo, zasady, prawo, wolność, równość, sprawiedliwość. swoboda, niesprawiedliwość, sprawiedliwość społeczna, zasada prawa, jurysdykcja, totalitaryzm

Философия демократии, а основы демократии

Краткое содержание

Как следует из заглавия, эта статья занимается проблемами демократии, её философией, а также её важнейшими принципами. Автор рассматривает интерпретацию демократии обществом, а также её многостороннее понимание.

Демократия представляет форму правящих кругов, способ политической жизни, где её основные принципы претворяются в жизнь.

Демократия и её основные принципы представлены в форме ультимативных юридических принципов в демократических странах. Основа партиципации заключается в том, что граждане имеют правопосредственно участвовать в администрировании страной, либо посредством своих выбранных представителей. Этот принцип также обеспечивает то, что граждане, участвующие в государственном администрировании, пользуются равными правами и независимостью, а также является гарантией тому, что никто не может быть исключен из участия в государственном администрировании, а также доступа и выбора на другие посты.

Методология: в статье была проанализирована доминирующие проблемы демократии и её принципы в демократических странах. Другим методом является сравнение – понимание демократии в историческом аспекте. В конце был использован методы синтеза – сегодняшнее понимание демократии.

Ключевые слова: демократия, общество, основы, право, свобода, равенство, справедливость, независимость, несправедливость, общественная справедливость, основа права, юрисдикция, тоталитаризм

JEL: B10

Wpłynęło do redakcji: 8 lutego 2016 r.
Skierowano do recenzji: 7 marca 2016 r.

Jarmila CHOVANCOVÁ*

O.W. Holmes and his “The Path of the Law”

Introduction

At defining the concept of law, it becomes obvious that Holmes was a judge by profession. Under the term law he understands a summary of knowledge concerning legal claims enforceable before the court¹. In each society there exists a need to determine the limits of legality of human conduct. To put it differently, each person wants to know when his or her conduct is in compliance with law and when it goes beyond its limits. It is in the very interest of an individual not to find himself in conflict with law. Knowledge of law enables individuals to recognise the way how to avoid falling foul of the law. It is however obvious that the level of legal awareness among individuals varies. The different extent of legal awareness brings about the need for sufficiently qualified experts in the legal field. The social need thus becomes a determinant for creation and existence of legal profession. The main purpose of the legal profession is, according to Holmes, to provide to individuals such a kind of advice that would communicate both the knowledge of their subjective rights and legally guaranteed claims, as well as the ways how to avoid litigation. Profound study of law being not only a source of knowledge for every lawyer but also a precondition for qualified legal practice, represents a necessary prerequisite for provision of a qualified legal consultancy.

In consequence of the aforementioned, as Holmes sees it, the purpose of legal studies rests with acquisition of such abilities that make it possible for a lawyer to anticipate the courts' activity in concrete cases whereby the stipulated goal, and/or the ultimate purpose of legal profession as such, are achieved.² Only a qualified lawyer can adequately fulfil the purpose of his

* Doc. PhDr. Jarmila Chovancová, CSc. Department of Legal Theory and Social Sciences, Faculty of Law, Comenius University in Bratislava, Slovakia.

¹ O. W. Holmes, jr.- The Path of the Law, 10 Harvard Law Review 1897. “The law instructs us what is enforceable before the court.” (Valent. T., Chovancová J. a kol. *Texty z dejín právnej filozofie*, p. 190).

² ...people want to know when they can fall foul of the law, how to prevent it, and all of this creates the space for the existence of such (legal; *author's note*) profession. Thus the purpose of legal studies is contained in acquisition of the ability to predict the court's activity in the pertinent matter.” (Valent. T., Chovancová J. a kol. *Texty z dejín právnej filozofie*, p. 190).

profession. Holmes further elaborates these theses by formulating the way how study of law should be perceived.

What accomplishments do we meet?

There were some perils connected with the American law which, according to Holmes, should have been avoided or recognized. In the USA, the sources of law are frequently represented by legal customs, case law, and other sources which are frequently several hundred years old. In view of their age there was a danger that the legal rules they encompassed were imprecise and too casuistic lacking any systematic order. It were mainly precedents establishing rules for future similar cases. Holmes was clear about this stating that for the purpose of proper understanding and acquisition of the aforementioned rules of conduct, it was necessary to make these more precise and subsequently to turn them into general provisions collected in law reports or legislation, whereby a mutually connected system of valid legal rules would be established. To designate the rules of conduct in their historical perspective he used the pompous terms as “lessons from the past”, “prophecies”, or “prognoses”. Also primary rights and duties created in the deep past through judicial decisions and enshrined in precedents were considered prophecies by Holmes.

In order to achieve the purpose of legal studies, i.e. to acquire the ability to predict the courts’ activities in concrete cases, it is, in view of the historical character of the sources, necessary not to mistake law for morality. Such a mistake can appear due to attaching moral content to separate legal concepts, and/or through deriving legal concepts from the concepts of ethics and morality. Holmes illustrates this confusion by pointing at distinction between rights and duties on one side and liability as a consequence of their breach on the other side. Holmes considers such a division of the aforementioned legal concepts unreasonable, as it is necessary to perceive right and duty as a prognosis of a sanction imposed on a person violating the same, whereby liability relationships are constituted. The pertinent terms thus create sort of an integral unity having no sense one without the other. Drawing distinction between law and morality should have a clearly stipulated goal. By detection of separate prognoses and their subsequent generalization and reduction to necessary, frequently legal, contents, an universal system of legal dogmas, valid and applicable under any circumstances, should be created. Such legal dogmas would become a basis of a legal system comprising purely legal terms and concepts under no influence of moral contents. The legal system would thus get rid of its incomprehensibility and historical rigidity resulting in lack of cohesion, unity and clearness. It is evident that Holmes considered such a process crucial, especially in view of its effect *pro futuro*. The universal character of a legal system based on clear and obvious, frequently purely le-

gal dogmas, should have ensured its perpetual duration which he expressed as follows: "if anything existent in the past burned, we could from them (i.e. legal dogmas; *author's note*) reconstruct the body of law."

By pointing at problems each person studying law can come across, Holmes also set a start-line for an efficient study programme. The basic premise, the basic principles of legal studies derived from, viewed law as a set of dogmas or systematized predictions enclosed within certain limits. On this basis Holmes formulated the two key principles of legal studies – understanding legal limits via a strict distinction between law and morality, and understanding the very substance of law.

Some aspects between law and morality

Holmes finds the unambiguous determination of limits between law and morality vitally important. He illustrates his clear attitude by comparing the motivation of two individuals, when one acts with evil intent and the other with the good one. If we take into consideration the unlawful conduct itself, both individuals have similar, if not identical, reasons for not coming into collision with law and/or the state law enforcement. Neither of them wishes to face sanction for his conduct. The focus here is thus given to the material aspect of conduct in the form of a result, and/or consequences of such a conduct, and not the moral aspect. It is logical as from the legal point of view at imposing a sanction the priority is given to determination whether there was or was not any violation of law, and not to the fact whether a person acted with a good or evil intention, i.e. to moral aspects. Holmes thus finds the method of separation of law and morality best, as well as the sole concentration on the consequences of conduct we can predict due to understanding law as a set of dogmas and rules of conduct. Separation of law and morality should, however, not result in a system lacking morality and causing moral turpitude and social degeneration. Law represents the external certainty of moral life evidenced by the very history of law, understood by Holmes, as history of moral evolution of human kind. Perceiving the difference between law and morality has its methodological importance for both legal studies and application practice.

An interesting fact is that Holmes finds legal terminology lacking moral contents partly even in contemporary law. His insistence on the strict distinction between law and morality could thus seem unreasonable. This principle, however, is vitally important, according to Holmes, mainly due a natural human characteristic, i.e. to attach moral contents to legal terms subconsciously as a result of external influence. Interchangeability and subsequent overlap of law and morality inevitably results in chaos inside of the legal system. Holmes further alleges that a collision between reality

and something like an ideal state, not existent in reality, is a consequence of the aforementioned situation. Law represents a reflection of the real state while morality determines what should exist in reality, irrespective of the fact whether such a state really exists or whether it only can become reality. Distinction between law and morality should in practice “*stipulate the borders of interference with individual freedom which, we feel, are prescribed by conscience or inferior ideal irrespective of its achievement*” As it has already been indicated, setting forth limits between law and morality should not result in amorality of law. There are no barriers erected between law and morality. Holmes asserts that law is to some extent limited by morality. By way of supportive argument, he points at the fear of state power to adopt such immoral laws that would result in open public revolt. However, he presented his scepticism towards morality even in this place, pointing at the varied perception of the limits of morality. Each individual has its own level of moral values and sensitivity towards their interference. There exists no uniform view in the society as to general moral standards and moral behaviour. Each individual perceives morality differently, which is clearly shown also in law as “also bad legal regulations could be and are valid, we, however, are not ad idem which exactly they are.”

Distinguishing between law and morality represents something like a first step to understand the substance of law. When distinguishing law from morality, Holmes pointed at the existing difference between the real world and our imaginations of an ideal one. Consequently, Holmes views the substance of law, representing the second key principle of the study of law, as an ability to anticipate the courts’ activity in reality. To put it differently, the substance of law rests in the procedural mechanism and in legal dogmatics. He derived his theorem from an example behaviour of an evil person who, in order to attain his goal most effectively, must be able to anticipate the court’s response to his concrete activity. Here Holmes again raises the issue of impenetration of morality into law. Understanding the substance of law is one of means which should lead us to correct and just application of law to concrete cases without any influence of morality, which makes the application of law biased and unjust. According to Holmes, it is morality which distracts us from pursuing the clearly stipulated mechanism of legal rules, whereby the legal terms enshrined in them become only vague formulations. Their vagueness, burdened with moral contents, can only be eliminated by focusing our attention on the mechanism of operation of a concrete rule of behaviour, i.e. concrete legal rule, which brings us to understanding the very substance of law. Having long term judicial practice and experience, Holmes, in support of his allegations, set out a lot of examples, mainly one special case in which his views sometimes reached extreme positions.

Chaos resulting from the overlap of the legal and moral contents within concrete terms is well documented by Holmes on the terminology related

to torts. The term "evil intent" is frequently used in the moral meaning of "evil-minded motive". When Holmes asserts that "*a man can be liable for his untrue statements, obviously meant to cause a temporal harm, even without any evil-minded motive*" he obviously depicts a situation when an individual becomes liable for his conduct resulting from negligence.

If we understand the term "evil intent" in its moral meaning, we link it exclusively to situations when an individual acts deliberately. Holmes, however, highlights the legal aspect of this term resulting in liability in form of a sanction for a wrongful act. At both forms of fault, i.e. intentional and negligent, liability relationship arises and/or a sanction is imposed. Transplantation of morality into legal terminology expressing form of fault is thus redundant and inevitably causes chaos at its interpretation. One question still remains open, i.e. to what extent do the legal definitions expressing separate forms of fault reflect moral and ethical values? Consequently, Holmes's allegation that conduct of each defendant during a court procedure should be considered evil-minded seems rather exaggerated. He reasons his view by stating that the term "evil-mind" does not express the motive of the defendant or his attitude towards future, but is limited only to showing a capacity of the defendant's conduct to cause a temporal harm to the plaintiff under concrete circumstances. Even though this allegation may seem correct, its very substance is inadmissible, as it consents to the presumption of guilt. Each defendant would thus find himself in a situation when he could be, on the basis of any statement fabricated by the plaintiff, considered as deliberately acting in violation of law from the very beginning of the court hearing, which would pass the burden of proof on the defendant. In the USA, considered a democratic state based on rule of law, seems such a statement made by a Supreme Court Justice rather extraordinary and worth more profound thought. This thesis is unacceptable not only on the principled level, but also due to its illogical nature; as, if somebody asserts something, he should also prove it, and not make somebody else prove it for him.

Holmes's comprehension of morality as an actual internal state of mind of an individual, i.e. what his intention at the moment is, sheds more light on this issue. If we should focus exclusively on the material aspect of conduct, i.e. conduct and its consequence, it seems irrelevant to take the actual state of mind of the pertinent individual into consideration. What is important from the legal point of view is the attained result, or, to put it differently, the consequence of the conduct, and not its moral background. Holmes illustrates it on the procedure of conclusion of contract.

Formation of contract, according to Holmes, arises upon completion of all the formal elements stipulated by the law, while "*conclusion of contract is not dependant on the agreement of two minds on one intention or goal, but rather on the consensus of two sets of external elements – i.e. not on the fact that two minds are ad idem, but that they said so to each other*". It becomes clear now

that Holmes is a strong formalist focusing his attention exclusively on formal aspects and elements of legal relations. On this basis we can better illustrate his terminological hazard with the concept of “evil-mind”. His formalism explains the easiness how this term can be used in court procedure in the meaning proposed by him, however, it does not solve the problem of coming too close to the edge of violation of democratic principles.

In all legal systems there exist reasonable explanations and basic principles influencing separate forms of conduct. Holmes identifies himself with this idea irrespective of the fact, that almost all the legislative decisions were always subject to sanction imposed by the ruler or other sovereign, and/or holder of power. Holmes, however, refuses the generally accepted thesis, that it was logics which represented the most important, and at the same time sole factor influencing the formation of law. He does not contest the idea that law has been developing in some logical sequence, however, he believes that it is not possible to “mathematically” draw the structure of a legal system solely on the basis of some general axioms following the rules of logics. It seems as if he impliedly tried to criticise the classical legislative procedure as a source of legal rules – ways of conduct – as it is namely the court holding – judgment in a concrete case – he finds most decisive. His long-term judicial practice is again reflected in his statement *“such issues, where it is not possible to find out what would the best permanent solution be, become battlefields, and all the judicial decision can do is to follow the majority decision of a concrete court in concrete time and place.”*

Logics is thus only one of the determinants forming the shape of law. The social purposiveness of separate regulations of conduct governing the society represents another important factor in this context. Holmes believes that the judiciary, playing an important role at the formation of law, has partly failed even resigned to the task to consider the social purposiveness of the created rules. It frequently found itself under the influence of various external factors, mainly the ones of political nature, which except for direct influence were also reflected in legislation adopted by legislative bodies. The current social situation with the new ideologies, e.g. socialism and liberalism played a key role in the extent of fighting power and determination of judiciary to fulfil this task. However, it is not possible to consider politics a factor which would *“directly influence the character of judgments”*, as *“something similar has lead people to ... focus their attention to courts as interpreters of constitution”*. It finally resulted in the situation that *“in some courts, there were new principles discovered outside the framework of the given set of institutionalized instruments”* which were accepting the older economic theories leading to *“overall prohibition of something the court considered incorrect.”* This is the reason why Holmes found it inevitable to consider the social purposiveness of the rules of conduct in the light of current social situation and existing material circumstances.

Conclusion

In his discourse Holmes ascertained separate items the study of law should consist of, i.e. legal history, economy and jurisprudence – legal theory. History of law is important in order to learn about the development of law while the pertinent knowledge should be directly applicable in legal practice. Holmes in relation to the history of the then valid American law found its 1000 year perspective relevant. The purpose was to encompass the information reflecting this period as contained in the most important and mainly available sources. Taking over the existing customs and rules from the predecessors spontaneously, almost automatically, named by Holmes "*the law of spontaneous growth*", represented the most characteristic feature of the development of American law. What was taken over were not only the legal customs and conventions, but also overall legal opinions.

Holmes reasons this phenomenon by the shortness of the human life as "*the shortness of time forces us to believe, act and think on the basis of rules we know only secondhand*". Only consistent comprehension of the legal development via study of legal history subsequently enables us to understand the contemporary form of law. Holmes believes that law can operate most effectively only when it uses clear and persuasively formulated rules which, at the same time, express also their social purpose. Only due to the knowledge of legal history we can critically evaluate the state of current legal regulation in the contemporary and historical contexts, and on the basis of such critical analysis, the achievement of a concrete result applicable in practice is possible. Under the aforementioned result we understand identification of obsolete legal rules barring achievement of the social purpose they pursue.

Bibliography

- Aristoteles: Etika Nikomachova, Bratislava 1972
- ALEXY, R.: Theorie der Grundrechte 2, Frankfurt a Main 1994
- BERLIN, I.: Four Essays on Liberty, Oxford 1969
- BUCHANAN, J.: The Limits of Liberty, Chicago-London 1975
- CICERO.: O povinnostech, Praha 1975
- COASE, R.: Law and Economics at Chicago 1993
- DENNIS, J. H.: The Law of Evidence, London 1999
- GADAMER, H.G.: Wahrheit und methode, Tubingen 1993
- HABERMAS, J.: Faktizität und Geltung, Frankfurt a Main 1992
- HART, H. L. A.: The Concept of Law, New York 1961
- HOBBS, T.: O Občanu, In: Výbor z díla, Praha 1968
- HOLMES, W. O.: The Path of the Law, Harvard, Law Review 1897
- HUME, D.: Treatise of human Nature, Oxford 1978
- KELLER, J.: Soumrak sociálního státu, Praha 2006

- LEVIN, J.: How the Judges Reason, New York 1992
- LUHMANN, N.: Rechtssoziologie, Oplaten, 1987
- MILL, J. S.: Utilitarianism, Newe, Oplaten, 1987
- MILL, J. S.: Utilitarianism, New York 1957
- Platón.: Zákony, Praha 1997
- POSNER, R.A.: The Economics of Justice, Harvard 1981
- POSNER, R.A.: Law, Pragmatism and democracy, Cambridge- London 2003
- RADBRUCH, G.: Zákonné bezprávi- nezákonné právo, Praha 2011
- ROSS, J.: Imperatives and Logic, Theorie 7, 1941
- SHAPIRO, L.: Utilitarianism, Praeger Publishers 1972
- VALENT, T.- CHOVANCOVÁ, J. a kol.: Texty z dejín právnej filozofie, VO PFUK, Bratislava 2014
- WEYR, F.: Teórie práva,, Brno-Praha 1936
- WEINBERGER, O.: Die Sollsatze problematisch in der Modernen logik, Wien 1958
- WEINBERGER, O.: Spravedlnost jako základní idea demokracie, Brno 1993
- WNTR, J.: Charakteristické princípy práva a právních odvetví, Praha 2002
- WINTR, J.: Říše principu, Praha 2006

Abstract

The article describes understanding of law and morality, its connection by O.W. Holmes and also analyzes their content. O. W. Holmes speaks about qualified lawyer and about his credits. What credits do we actually encounter? According to Holmes, only a qualified lawyer can adequately meet the standards of legal profession. There were some perils connected with the American law which according to Holmes should have been avoided or recognized.

In the USA, the sources of law are frequently represented by legal customs, case law, and other sources which are frequently several hundred years old.

Also primary rights and duties created in the deep past through judicial decisions and enshrined in precedents were considered prophecies by Holmes.

Methodology: In the article I using especially method of synthesis in defining the concept of law and also qualified lawyer by O. W. Holmes.

Keywords: law, morality, study of law, judicial decision, laws, right, institution, society, lawyer, credits.

O.W. Holmes i jego "Droga prawa"

Streszczenie

Artykuł ten opisuje zrozumienie prawa i moralności, ich związku według O.W. Holmes'a oraz analizę ich treści. O. W. Holmes mówi o wykwalifikowanym prawniku i jego zaufaniu. Jakie zaufanie mamy na myśli? Według Holmes'a jedynie wykwalifikowany prawnik może spełnić standardy profesji prawnej. Jest kilka zagrożeń związanych z amerykańskim prawem, które według Holmes'a powinny być zauważone oraz należy ich unikać.

W USA, źródłem prawa są często prawa zwyczajowe, casusy, oraz inne źródła prawne, które często mają kilkaset lat.

Również podstawowe prawa i obowiązki powstałe w głębokiej przeszłości poprzez decyzje sądowe i zapisane w precedensach były uznane za prorocze przez Holmes'a.

Metodologia: W artykule użyto głównie metody syntezy w definicji pojęcia prawa oraz wykwalifikowanego prawnika według O. W. Holmes'a.

Słowa kluczowe: prawo, moralność, studia prawnicze, decyzja prawna, prawa, instytucja, społeczeństwo, prawnik, zaufanie.

О.У. Холмс и его "Путь права"

Краткое содержание

Эта статья описывает понятия права и моральности, их связи согласно О.У. Холмсу, а также анализ их содержания. О. У. Холмс говорит о квалифицированном юристе и его доверии. Какое доверие мы имеем в виду? Согласно Холмсу только квалифицированный юрист может соответствовать стандартам юридической профессии. Существует несколько видов угроз, связанных с американским правом, на которые, согласно Холмсу, необходимо обратить внимание, а также необходимо их избегать. В США источником права часто являются обычные права, казусы, а также другие юридические источники, которые часто имеют несколько сот лет.

Также основные права и обязанности, появившиеся в глубоком прошлом благодаря судебным решениям и записанным в прецедентах, были признаны Холмсом пророческими.

Методология: В статье использовались, главным образом, методы синтеза в определении понятия права, а также понятия квалифицированного юриста согласно О. У. Холмсу.

Ключевые слова: право, моральность, юридическое обучение, юридическое решение, права, институция, общество, юрист, доверие.

JEL: K20, K1

Wpłynęło do redakcji: 26 lutego 2016 r.

Skierowano do recenzji: 18 marca 2016 r.

Jarmila CHOVANCOVÁ*

How the law is perceived in the 20th century

Dispute between natural and positive law has been persisting for millenniums and it is vivid even nowadays.

In the past, most of the jural theorists accepted and realized the importance of both natural as well as positive law.

If we have a look into past we can see that a confrontation between IUS-naturalism and IUS-positivism had a sinusoid tendency, nevertheless since 19th century and most of all since 20th century there has been a tendency towards the positive law.

Discussion between positive and natural law

Twentieth century can be called a period during which the IUS-Naturalism has been shifted towards more positivism within the natural law. Jural Positivism can be understood as a doctrine based on the Bentham's utilitarianism which did not accept other normative systems to be involved into the concept of law. Prominent representatives of this theory have completely excluded moral content of the legal standards and they consider these to be irrelevant for the validity of the law. According to them evaluating standards through moral criteria is not appropriate because this brings chaos into the jural thinking..

Due to the common circumstances which had occurred after the World War II we have been facing a reminiscence of the natural law by Gustav Radbruch, namely the state of so called "unjust/unlawful law" (unrichtiges Recht). Because in the 19th century there had been the jural positivism which prevailed, this period brought formally valid law, however this was insufficient in its content. Nazi legislation misinterpreted natural law in order this to reflect their purposes. Therefore the issue of necessary minimum moral content of the law was vivified[Hrdina, Masopoust 2001]. Similarly, also German constitutional judges adopted a Decree of so called "emanation" of super-positive principles of the democratic constitutionalism and fundamental rights into

* Doc. PhDr. Jarmila Chovancová, CSc. Department of Legal Theory and Social Sciences, Faculty of Law, Comenius University, Bratislava, Slovakia.

the system of the positive law. Certainly it must be noted that after Germany became unified the judges has again reanimated Radbruch's formula in the case of shooting on the East German borders[Přibáň2010].

At the end of the World War II the most compromised German jural philosophers had to stay interim silent within the Western occupation zones whereby others needed more time to cope with the past. This led to more tensions between experts within official garniture, team of the German jural philosophy after the WWII. Only **Gustav Radbruch** had represented and kept continuity with the pre-Hitler period in the West Germany. Inhumanity of positive law and legislation of Germany during the WWII had affected Radbruch to incline to the IUS-Naturalism concept though he had preferred jural positivism before. Radbruch came to the outcome upon which he confirmed an existence of legal principles which prevails the positive law. He calls them positive eventually sensible law and any law contradicting to this sensible law becomes null and void, invalid. Conflict between positive law and justice is resolved in „Radbruch formula“, derived from the article Legal injustice and super-law which states: *„Should the injustice of the positive law reach such a level that by the positive law guaranteed legal certainty has no relevance compared with this injustice, in such a case the wrongful, unjust law must retreat in favour of justice“* [Valent, Chovancová 2006]. This situation occurs only in the case if the contradiction between positive law and injustice is unbearable. Radbruch accepts validity though this positive law is „wrongful, unlawful and purposeless in its content“ [Höllender 2006]. According to him the positive law is to be preferred nevertheless if *„laws knowingly and advisedly deny the will of justice for example they arbitrarily assign and/or refuse human rights then these laws lack validity, then people are not obliged to obey them and then also lawyers must find a courage to deny their jural character“* [RADBRUCH 2011, s. 332]. He herewith express that in the case of maximum unjust law we cannot refer this to law.

Radbruch's Post-War philosophy he formed hurriedly and only fragmentarily had minor effect on next major systems of natural law. Thesis on „*matter nature*“ Radbruch tried to restore has had more significant effect later when Post-War war of natural law was reduced and law theoreticians shifted their attention from high philosophy towards issues related with the executing law in practice. However it is undeniable it was Radbruch who during the post-war disintegration restored major jural and legal thinking in Germany and helped to direct that towards the IUS-naturalism [KLABOUCH 1989].

An Oxford Professor of the Theory of Law **Herbert Lionel Adolphus Hart** was a remarkable proponent of Positivism and according to him the system of valid laws had been established on the statements of exact sciences. Obviously, he did not prefer natural law by positive law creation and in addition he deemed that to be irreconcilable with positive law. Hart was a proponent of a Theory of minimum content of natural law in the laws. He

explained reasons for creating this Theory in his work “the Concept of Law” as follows: „*General argument simply will be that without such a content the law and morality could not support minimum goal of surviving people have by associating with other people. Should such a content be missing people would have no reason to willingly adhere to any rules*“.[HART 2004]He referred to reasons of minimal common content of morality and law for example in the case of human vulnerability. That is a basis for legal standards and norms restricting use of violence or limitation of sources which are the basis for the legal regulations of various forms of ownership. According to Hart there is not a rule within a natural law according to which it would be possible e.g. to make decision whether we should put ban on selling knives to juveniles or whether certain resources should be solely owned by the State. Weight of such decision is solely in hands of legislators and/or judge courts. Hart in his works attempted to analyze law and legal system. For Hart the relation between morality and law had been based on interpretation of importance of law existence.

In the second half of the twentieth century an Anglo-Saxon philosopher **Lon Luvois Fuller** had significantly contributed to the development of the IUS-Naturalism. Apart from Hart he does not define law independently on reasons due to which people accept and obey laws. Each social system must, according to Fuller, contain Eight key moral principles representing requirements of legality. In his “Morality of Law” Fuller states that a function of law is human behaviour to be subordinated to rules and that law must respect certain general criteria and principles. Morality of law is not a metaphysical base of the law but its internal issue enabling law’s functionality within the society. Such issues are for example universality and stability of rights, clear and non-contradictory laws, their promulgating, ban on their retroactivity. However creating and applying law is a practical skill and therefore these issues are not absolute dogmas but there are most of all matter of compromise and choice of least harmful solution. From this reason it is sometimes better to change bad law rather than forcing its permanency. Not all laws can be completely universal and in some cases it is even inevitable to accept an retroactive law in order to eliminate flagrant injustice e.g. racial confiscations of property[PRIBÁŇ 2010].

Fuller in his Morality of Law describes a story of an imaginary ruler – Rex who annuls and voids all laws with the objective to provide his nation with good law. However step by step he made eight mistakes which are to be avoided by Fuller’s requirements. These eight mistakes refer to:

- Inability to come to rules, i.e. each case is resolved ad hoc,
- Inaccessibility of rules for an aggrieved party,
- Misusing of retroactive legislation,
- Incomprehensible rules,
- Contradictory rules,

- ❑ Inability to fulfil the rules,
- ❑ Frequent changes in rules,
- ❑ Inability to achieve consent between promulgated rules and their application in practice.

Under Inner Morality Fuller understands aforementioned eight principles based on natural law upon which human behaviour is subordinated to rules. He refers to them as to procedural natural law in wider perspective and based on this principle he wants to create a system of rules regulating human behaviour.

Those eight mistakes can be solved, eliminated by eight requirements according to which legislation is to be established. These are: universality, promulgating of laws, minimum of retroactive laws, clarity of laws, eliminating contradictions in laws, laws cannot require impossible, stability, compliance between official procedure and proclaimed rule. Should these criteria be met we can speak about aspiration for perfection in legality.

In his work Fuller justifies IUS-Naturalism in connection with creating laws and with legality. According to him the Law is „*purposeful activity subordinating human behaviour to rules*“. Fuller introduced terms like morality of duty, morality of aspiration or inner and outer morality. Morality of duties is where subject of law must behave somehow because he must adhere to rules and morality of aspiration is where “forcing to duties ends and where the challenge for nobility begins“. Ergo morality of aspiration includes morality of duties too.

Inner Morality is Morality of Aspiration and there are eight desiderates related with good legislation. It is a prerequisite for rules to be set up either righteous or unrighteous. Difference between righteous and unrighteous can be recognized according to what is ethical and moral in the situation we are just in. Inner Morality is present when whole moral life of the individual has not been depleted. There is also so called “Joint Zone” for both Moralities in which Man applies Marginal Use Principle represented by the economical calculation whether it is worth to struggle for nobility or he will be satisfied with meeting his own obligations.

According to Fuller law can be understood as an activity upon which human behaviour is subordinated to rules. He was convinced that where there is no law there is no justice in spite of the fact that he knew that inner Morality of the legislator himself does not guarantee the justice. Hart refuted this by statement that Act of Law itself cannot protect anybody against heavy injustice.

R. M. Dworkin – legal philosophy

Ronald Myles Dworkin is nowadays deemed to be the greatest legal philosopher alive. He is an author of some works which affected legal philosophy such as *Taking Rights Seriously*, *A Matter of Principle* and *Law’s Empire*.

In his work *Taking Rights Seriously* he deals with the theory of law principles in which he states a new argument for discussion about IUS-positivism and IUS-Naturalism. Dworkin divides constitutional standards standing behind the authority into rules, principles and policies whereby principle is more universal than a rule and it serves for Justice. Another difference we can see in a different role by the legal argumentation. Policy is aimed at objectives that are to be achieved and it is never legal, jural but usually economical, social or political. According to Hart the Law can be recognized thanks to the *rule of recognition*, through which it bypasses other standards. According to Hart the Law is everything that passes all tests and meets all criteria of the *rule of recognition*, which must be accepted as a postulate. Dworkin defines this as „*Jurisprudence behind a law*“ and he refuses this stating that from this point of view the Jurisprudence/Law is viewed as a set of rules. Hart gives an example – a simple test: „Law is anything promulgated by the Queen in the Parliament“. However, test can be more complex and criteria are then ranked in hierarchy. An US Constitution can then be an example of such a more complex test. Nevertheless, Dworkin protests against this positivistic method because this test justifies separation of law and morality. He casts doubts upon this since by such test it is always possible to get morality separated from the law. He also casts doubts upon common admitting of principles as Joseph Raz does. He states that by solving difficult cases it is inevitable to consider principles as being a part of the law.

In his work Dworkin distinguishes between principles and rules by the means of judicial cases. At the end of his statement he presents their dissimilarity:

„Both sets of standards relate to particular resolutions on legal duties under certain circumstances, however they differ in the character of the Directive they provide. Rules shall be applied in the form All or Nothing. If there are circumstances the rule deals with than the rule is either valid and then must be accepted an answer given by this rule or it is invalid and it provides nothing for decision to be made. However this is not how Principles work... neither those which are alike the rules don't bring legal consequences which occur automatically should they meet the determined conditions“ [Dworkin 2001].

Difference is in the application of rules when standard is either valid or invalid in the particular situation but this cannot be applied for principles. Principles are certain directions which shall be taken into consideration if they are important for legal, jural conclusion to be made. Dworkin therefore states the second difference resulting from the importance of principles. Should there be contradiction between principles the more important principle shall prevail the less important one which however will still keep its importance. This cannot be applied by the conflict of rules which ought not to be based on the importance factor because only one standard, norm can be valid.

By Dworkin we can see that his theories of rights concentrate on individual rights. Purpose of the *Taking Rights Seriously* is also to explain an origin of

these rights and their place in the legal system. His “idea of individual rights” is not purely abstract and this is what makes it different from older, traditional theories of natural rights.

According to Dworkin in so called hard cases lawyers use standards which are not serving like rules but function in different manner. Suitable cases are principles, policies and other types of standards. Principle is a standard that is to be adhered not because it helps to achieve or ensure some economical, political or social situations as being considered eligible, but because it is required by Justice, Virtue or other dimension of Morality [Osina 2004].

Dworkin advocates an opinion that even by „hard cases“ there is only one correct answer to disputable issue construed by the case and that the judge is obliged to discover, detect it by following the legal standards. His decision can be considered to be legally righteous depending on whether the judge discovers and reveals rights existing under legal system principles whereby these principles shall include requirements of justice and virtue. There is an implicit Dworkin’s emphasizing that inherent part of judicial cogitation by complicated cases are moral principles. There is not a rule by the means of which it would be possible to separate legal principles from moral ones and Dworkin therefore refuses law to be separated from morality.

By hard cases an ideal judge must determine whether predicated law exists in the legal system or not. Forasmuch as a judge is obliged to find out the Parties’ rights also if there is no clear legal rule for the specific case the judge must then refer to argumentation of principles not having form of the legal rules which are not expressing subjective preferences of the judge. Revealing these principles is therefore the issue requested by moral background.

Dworkin states that courts should decide upon principles and not upon their own procedure. This applies to standards forming thesis concerning what judge courts should do as well as descriptive thesis about what courts really do. Principles mostly differ from courts own procedures. Principle defines and protects individual’s rights whereby own procedure of the court determines collective objectives. Objectives are preferred areas the society tends to take care of e.g. clean environment, active trade balance, effective transportation system etc.

Rights are individual’s claims functioning as triumphs over the collective objectives. If for example we state that everybody has right to freedom of speech then according to Dworkin we consider freedom of speech cannot be breached even if such a breach would be in favour of collective objectives that are to be applied or in favour of society’s general wealth.

However this does not mean that these are absolute rights. Rights same as principles which define them are considered to be a weight determining the rate in which trumps prevail the judge’s own considerations [Osina 2004].

Among current IUS-Naturalists we shall take note of Roberta Alexy.

Robert Alexy was inspired first of all by Radbruch. His most famous work was published in 1992 under the name: *Begriff und Geltung des Rechts* (Term and Validity of Law), in which he advocates non-Positivism. Although Alexy is a legal philosopher he emphasizes law shall not remain only philosophers' contemplating but law shall be also executed in practice, i.e. except legal philosophy he also deals with public law, especially constitutional one [Wintr 2006].

Alexy in his work confirms Radbruch's theory and goes into its depth; he makes it a centre of his theory of according to which law which is extremely unjust/unrighteous is not a law and judge should not apply it. This can be recognized by considering the rightness which depends on relation between morality and law because requirement of rightness „breaches positivistic term of law and opens it to morality“. Alexy does herewith confirm that natural law prevails the positive one. He agrees with Dworkin who advocates opinion that judge should always apply natural law, so called one right answer. Alexy however stated that this theory can be applied only for few cases.

Alexy also deals with profound logic character of legal principles and he uses adjusted Dworkin's theory to explain legal system of current continental constitutionalism. According to Alexy there is only either content or qualitative difference which results from different logical structure. Alexy presents some samples of weak distinguishing according to:

1. Their origin,
2. Explicitness of value content,
3. Moral content or relation to the idea of law,
4. Relation to the highest law,
5. Importance for legislation,
6. Certainties of their knowing,
7. Universal validity or presence in various legislations.

As a sample of significant difference he states following:

- Whether there are reasons for standards or whether standards are standards themselves,
- According to the subject of matter – whether there are rules of argumentation or rules of behaviour [Wintr 2002].

Alexy also deals with theory of legal principles that he then uses to defend constitutionalism as a legal system based on value order given by the constitution guaranteed human rights and freedoms and their protecting by constitutional judicature. Both by Alexy as well as by Dworkin the key issue of critics is their strict legalism. Alexy constructs model of legal system based both on legal standards as well as legal principles. This system is based on three structure components. The first components expresses so called collision law (*Terms and Conditions under which principle which prevails other principle, create factual base of the standard which declares legal consequences of the prevailing principle,*). Second component is the principle of proportionality

by the means of which certain collisions between principles are solved (*The higher rate of not-fulfilling or limitations of the principle, the more important must be the fulfilment of other principle*). Additional component are prima-facie preferences among particular principles. System must also include procedure ensuring rationality.

Alexy's theory draws most of all from decision-making practice of Federal Constitutional Court and therefore he considers the balancing of principle of decision-making rights assigned to the democratically legitimated legislator with material constitutional principles to be the key issue. Alexy comes to a conclusion that constitutionalism as a legal system enables the highest rate of common sense application. Alexy's credit is in the fact that he transferred Dworkin's theory into the continental legal system as he had deeper analyzed matters of legal principles and used these matters for theoretical issues of legal principles in protecting human rights and decisions made by constitutional courts.

Natural law can be considered from two points of view, namely in objective perspective as a law independent from the State. In this view it represents sum total of legal principles and/or general legal standards with significant value importance. From subjective perspective the natural law is deemed to be mostly as requirement on possible behaviour that is justified on the value basis. Under the Natural law we also understand one universal, invariable and eternal law that is common for all people. Its content and form have changed during time nevertheless basic ideas such as justice, virtue and morality remained their significant part.

Conclusion

Discussion between Hart and Fuller lasted a whole decade and it has been mentioned in every English textbook of legal theory. Later Hart presented an opinion that era of classic positivism has ended and in the legal theory it has been replaced by on value based explanation of law referring to revolutionary heritage of civil and human rights. The most important issue within his polemic with Fuller however is the universal knowledge that in current time neither positivistic legalism with its idea of law as political order or will nor metaphysical natural law theories according to which each law must be subordinated to eternal truths of natural law. Dispute between natural and positive law can be only led by the means of social sciences and not by speculative philosophy or moral dogmatists.

In present time we are aware that law is neither political will nor set of moral commandments but it is a system of universal rules regulating social behaviour.¹ Though positive law of constitutional democracies is based on

¹ for more details see: Juda, Vierošlav: *Teória práva*. Banská Bystrica, 2011, s. 43.

sanctity and inalienability of fundamental rights, but on the other side these super-positive rights and legal principles can be enforced by the valid law and appropriate legal process.

Bibliography

- ALEXY, R.: Theorie der grundrechtes. 2. Frankfurt am Main, 1994
- ALEXY, R.: Begriff und Gehung des Rechts. 2. Freiburg – München, 1994
- ARISTOTELES. Rétorika. Praha, 1999
- CICERO: O povinnostech. Praha, 1970
- DWORKIN, R.: Když se práva berou vážně. Praha, 2001
- DWORKIN, R.: Law's Empire. Cambridge, 1986
- FINNIS, J.: Natural Law and Natural Rigts. Oxford, 1980
- FULLER, L. L.: Positivism and Fidelity to Law. Harward, Law Review 71, 1958
- FULLER, L. L.: Morálka práva. Praha, 1998
- HART, H. L. A.: Pojem práva. Praha, 2004
- HART, H. L. A.: Recht and Moral. Göttingen, 1978
- HART, H. L. A.: Law in the Perspectives of Philosophy. New York University, 1976
- HAYEK, F. A. von: The Road to Serfdom. London, 1944
- HOBBS, T.: De cive. Výbor z díla. Praha, 1988
- HUSTER, S.: Rechte und Ziele. Berlin, 1993
- CHOVANCOVÁ, J.: Vízia filozofie v treťom tisícročí a základné zásady právneho myslenia. Bratislava, 2012
- CHOVANCOVÁ, J.: Antológia z politickej a právnej filozofie. Bratislava, 2009
- KANT, I.: Základy metafyziky mravů. Praha, 1976
- KAUFFMAN, H.: Analogia un Natur der Sache. Heidelberg, 1982
- KELSEN, H.: Was ist Gerechtigkeit. Stuttgart, 2000
- KELSEN, H.: Recht und Logik. Wien, 1965
- KLOBOUCH, J.: Pluralistické výklady spravdnosti. Právník, č. 6, Praha, 1995
- KNAPP, V.: Teória práva. Praha, 1995
- KOTARBINSKI, T.: Kurs logiki dla prawnikow. Warszawa, 1975
- LEVIN, J.: How Judges Reason. New York, 1992
- RADBRUCH, G.: Zákonné bezprávie a nezákonné právo. Praha, 2011
- ŠMID, J.: L. L. Fuller. Distance Revue pro kritické myšlení. Praha, 2007
- VALENT, T. – Chovancová, J. a kol.: Texty z dejín právnej filozofie. Bratislava, 2012
- WINTR, J.: Charakteristické princípy práva a právnych odvetví. Praha, 2002
- WINTR, J.: Říše princípu. Praha, 2006

Abstract

In this essay the author reflects connection between iusnaturalism and positivism. Dominant discussion is understanding law and morality which represents neverending story. The article analyzes positive law in 20th century represented by H.L. A Hart and natural law development by L.L. Fuller and R. Alexy. Twentieth century can be called

a period during which natural law has been shifted towards more positivism within the natural law. Jural positivism can be understood as a doctrine based on the Bentham's utilitarianism which didn't accept other normative systems to be involved into concept of law. Prominent representatives of this theory have completely excluded moral content of the legal standards and they consider these to be irrelevant for the validity of the law. According to them evaluating standards through moral criteria is not appropriate because this brings chaos into the jural thinking.

Methodology: This essay using from methodology methods of comparison, especially positive law represented by H.L.A. Hart and natural law represented by L.L.Fuller, R. Alexy in the 20th century and also analyzing connection between law and morality.

Keywords: iusnaturalism, iuspositivism, utilitarianism, legal standards, morality, law, justice, norms, rule, inner morality, morality of aspiration

Jak postrzegane jest prawo w XX wieku

Streszczenie

W niniejszym eseju autor rozważa związki między iusnaturalizmem i pozytywizmem. Dominantą tej dyskusji jest zrozumienie prawa i moralności, które reprezentują niekończącą się opowieść. Artykuł analizuje prawa pozytywne w wieku XX reprezentowane przez H.L.A. Hart'a naturalny rozwój prawa według L.L. Fuller'a i R. Alexy. Wiek dwudziesty może być nazwany okresem, w którym prawa naturalne zostały przesunięte w kierunku bardziej pozytywistycznym w obrębie praw naturalnych. Pozytywizm prawny może być rozumiany, jako doktryna oparta na utylitaryzmie Bentham'a który nie akceptował angażowania innych systemów normatywnych w koncepcji prawa. Prominentni reprezentanci tej teorii całkowicie wykluczali moralne treści standardów prawa i uważali je za nieistotne dla jego słuszności. Według nich ocena standardów poprzez kryteria moralne nie jest właściwa, ponieważ wprowadza to chaos do rozważań jurydycznych. **Metodologia:** Niniejszy esej używa metod komparatywnych w szczególności prawa pozytywistycznego reprezentowanego przez H.L.A. Hart'a oraz prawa naturalnego reprezentowanego przez L.L.Fuller'a, R. Alexy w wieku XX analizuje również zależności między prawem i moralnością.

Słowa kluczowe: iusnaturalizm, iuspozytywizm, utylitaryzm, standardy prawne, moralność, prawo, sprawiedliwość, normy, zasada, wewnętrzna moralność, moralność aspiracji

Как воспринимается право в XX веке

Краткое содержание

В этом очерке автор рассматривает связь между юснатурализмом и позитивизмом. Доминантой этой дискуссии является понимание понятий права и моральности, которые представляют собой бесконечное повествование. Статья анализирует позитивные законы XX века, репрезентируемые Х.Л.А. Хартом, естественное развитие права по Л.Л. Фуллеру и Г. Алексы. Двадцатый век может быть назван

периодом, в котором естественные права были передвинуты понаправлению, более близкому позитивистскому в границах естественных прав. Юридический позитивизм может пониматься, как доктрина, основанная на утилитаризме Бентама, который не акцептировал ангажировки других, нормативных систем в концепции права. Известные представители этой теории полностью исключали моральное содержание стандартов права и считали их слишком несущественными для его основательности. По их мнению, оценка стандартов с помощью моральных критериев не является соответствующей, потому что это ведет к хаосу в юридических рассуждениях.

Методология: В этой статье использовались компаративные методы, а в особенности позитивистского права, репрезентируемого Х.Л.А. Хартом, а также естественного права, репрезентируемого Л.Л.Фуллером, Г. Алексы в XX веке и анализируется зависимость между правом и моральностью.

Ключевые слова: юснатурализм, юспозитивизм, утилитаризм, юридические нормы, мораль, право, справедливость, нормы, основа, внутренняя мораль, моральность аспирации.

JEL: K10, K20, K40

Katarína LIPTÁKOVÁ*
Jozef KRNÁČ**

Some aspects of communal self-governments' elections

Introduction

The main aim of the paper is to compare the pre-election promises and the following reality of the mayors of selected sample of the Slovak municipalities and towns. The comparison is based on the evaluation of some aspects of communal self-governments' elections 2014. We have furthermore examined the reflection of those promises in the preparing documents of development in accordance with a new programme period. The research was realized by the students of the Faculty of Economics MBU in Banska Bystrica in the period of February – April 2015. The students were given the task to elaborate the seminar work within the framework of the non-compulsory course: The public administration and regional development. The topic of the seminar work was: The main characteristics of the municipality I live in, the coverage of 5–6 pages without the appendices, in the demanded structure. The work consisted of the parts, such as the characteristics of the municipality – size, demography, environment, memorability; the characteristics of the self-governmental bodies (voted directly or indirectly, advisory, facultative, obligatory and so on) and the analyses of the influence of the communal self-governments' elections 2014 on the creation of strategic, programme and conceptual documents, imposed in the municipality development. The sample of the students was not representative, but random selection, based on the students' residence. The final number of the addressed municipalities and towns was 167, but some works contained duplicate and uncompleted information and they were rejected from the analyses. The final sample contained 98 municipalities.

The first part of the paper deals with a new election legislation, common for every kind of election, aiming at the evaluation of the relationship of the legislation with the communal election. Next aim was to analyse its contribution to the simplification and clarification of the communal election process.

* *Department of Public Economics and Regional Development, Faculty of Economics, MBU.*

** *Department of Public Economics and Regional Development, Faculty of Economics, MBU.*

The new election laws according to the programme of the government were passed by the National Council of the SR on May 29, 2014. The laws unify the basic rules for every kind of election including the conducting of electioneering and they offer a better clarification of the political parties and electioneering funding. The laws furthermore implement the control mechanisms and sanctions. It is concerned the law on electioneering and its amendments n. 85/2005 Coll. of L. on political parties and political movements, the law on electorship requirements and on the amendment of the Civil Procedure. It is necessary to take into consideration that the laws were not yet implemented in the communal election and there is no practical experience.

The new legislation regulates the election rules for the election to the National Council of the SR, the European Parliament, the election of the President, the communal and regional self-government election and the referendum. The election law was regulated by six independent laws until the present time. According to the law on electorship requirements, it regulates the general rules, common for every kind of election. They refer to the election bodies, the election laws rules, the constituencies and election precincts, the list of the voters, the voting system and the presence in the voting poll, the election results, material and personal pre-requirements for the elections and the law-breaking sanctions.

The law on electioneering unifies the basic rules of the electioneering conducting for every kind of the election and implements the unified terminology. It imposes the parties and the candidates the obligation to finance the electioneering exclusively through the open accounts. All of the parties' incomes and outcomes will be able to be monitored on the internet by the public during the campaign. The obligation should be implemented on the district mayors, town mayor and magistrates.

The communal self-governments demand that the education requirement should be implemented on every kind of the election, so that mayors and magistrates should pass at least secondary level of education. The new election laws were attacked by the opposition and the decision of the Constitutional Court is expected. The changes are welcome by the self-governments. They stated that every mayor fulfils the administrative function, that is why he/she has to reach a necessary level of the specialization. Furthermore they expect the candidates in different election to meet the same requirement and to solve this problem on all levels (not only for the mayors and no others).

We have investigated in the research framework, what is the percentage of the newly elected mayors in the addressed municipalities and we have searched for the interdependence between the experience of the mayor functioning for several terms in office and their usage of this experience in the conducting of self-governments within the preparation of the strategic and development documents (question 3).

In order to explain the key terms we are going to deal with the amendment to the Act on the support of the regional development, aimed to map

the most significant changes it brings to the communal development issue. We count the modifications in the municipality development programme into consideration so that it consists from the analytical, strategic, programme, realization and financial part.

The realization of regional development support based on the amendment to the Act since January 1, 2015 extends the common programme of municipalities' development (by the insert of par. 8a). It solves the real implementation of the individual interests within the common defined priorities by the integrated attitude and it facilitates the access of municipalities to the financial sources and its assurance mechanism at the same time. The common programme of municipalities' development is a mid-lasting development document elaborated in accordance with the aims and priorities defined in the national strategy. It reflects the aims and priorities defined in the regional development programme for the region of the municipalities. It is elaborated in accordance with the binding parts of the area-planning documents of the united municipalities.

If the municipality has no elaborated individual programme, it can elaborate the common development programme within the implementation of the partnership with one or more neighbouring municipalities. It is approved (together with the amendments) by the municipal boards of the municipalities that elaborated it. The main interest is to create the possibility for the integrated attitude of the municipalities to their development. It is mainly created for the municipalities with no sufficient capacity for the creation of their own development programme. The main aim is to ensure more effective cooperation, to decrease the costs of the preparation and realization of the development activities in the adjacent territory of the neighbouring municipalities.

We consider necessary to define the basis of the functioning of selected self-governments – mayor and municipal board from our point of view, forasmuch as we deal with their status. The mayor is the highest representative of the municipality, its statutory representative, executive body elected by the citizens in direct elections. He/she executes the communal administration and represents the municipality outwards. He/she exercises his/her powers individually or together with the municipal board. We have to emphasize that the mayor is an executive body to exercise the decisions of the municipal board. He/she can intercept the implementation of the municipal board resolution, if he/she considers this resolution not to be in accordance with the law or it is apparently underogatory for the municipality. He can do it by not ratifying the resolution in the period of 10 days since its passing by the municipal board (sort of mayor's right of veto). He/she is not bind by anything to fulfil the resolutions of the municipal board. We have analysed this problem in question 4, where we have verified the continuity of the election programmes and promises of elected municipal bodies with the stated priorities of social and economic development in the particular electoral term through their incorporation into the Programme of economic and social development and

other strategic documents in the particular municipality. The mayor can be re-elected under the electoral act, basically he/she can be re-elected *ad infinitum*. In this case we have to take into consideration the burnout syndrome; a professional and personal deprivation on some job positions as a result of the extremely intensive dealing with the tasks, with a result of loss of enthusiasm. The analyse on the connection between this syndrome and the execution of mayors' functions needs, together with the reflection of the promises in the reality, the individual research.

The municipal board is the representative board of the municipality which consists of the representatives elected for four years period directly by the inhabitants of the municipality. It decides upon the basic issues of the municipality, exclusively it can regulate the principles of the financial issues and handling with the municipal property and the property of the state used by the municipality. Furthermore it has to pass the most important property tasks and to control its usage; to pass the municipal financial budget and its changes, to control its expenditures and to pass the final municipal account; to pass the issuance of municipal bonds; to pass territorial plan of municipality or its parts and the various aspects of municipal life concept; to decide about the implementation or annulment of local taxation and to impose the local fee. We have to emphasize according to our reflection, that mainly it is a decision-making body, in contrast with the mayor.

We have to mention in this context the fact, that in the new period the municipalities can ask for the structural funds contribution only in the case they had already elaborated the Programme of economic and regional development, respectively the common integrated strategy. The main possibility to finance the regional development remains the European union funds as in the previous years. In the present time, the integrated attitude and the necessary regional development is emphasized, in contrast with the previous programme period, when the regional development was realized by the individual demand-oriented projects of the municipalities and towns.

The regional integrated territorial strategies should be prepared by all socio-economic partners and citizens of the regions, so as they are the main tool for regional development and development projects implementation on the territory of the individual self-governing regions. They solve the specific needs of the regional development as a whole, in contrast with the past when the priority was to solve the individual needs of the regional development of the municipalities and towns. The self-governing region is responsible for the elaboration of regional integrated territorial strategy, because it is a mediatory body within the implementation of selected projects.

In contrast with the previous programme period, more important became the tasks of the individual integrations of the towns, municipalities and micro-regions, which can better enforce the elaborated strategies of their own region development within the creation of regional integrated territorial strategies

than the individual municipalities and towns. The main tool to define the actual micro-region needs can be for example the elaborated Plan for economic and social development, in the framework of which the towns and municipalities create the common strategy reflecting their own needs. In consequence, they can try to implement the plan together into the regional integrated territorial strategies of the self-governing region. This perspective was not reflected in our research, because we consider the addressed self-governing regions not to be prepared yet.

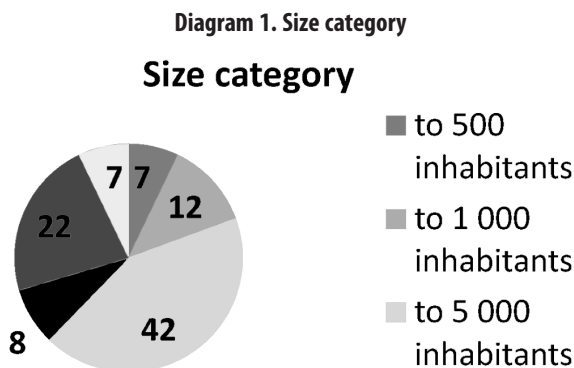
So as we analyse the pre-election promises reflection in the development documents, we try to classify them. There can be various visions, strategies, plans, conceptions, but also the programmes, regulations and other legal rules. This issue is not fully defined in the Slovak specialized literature, we can find some facts in the work of some authors, such as K. Staroňová, E. Sičáková-Beblavá (2006).

We can divide the documents into the legislative, strategic, research, fiscal, declarative and advocate ones according to their function and origin. The advocate documents cannot be applied on the municipal level, because they mostly terminate some priorities, obligations or rules. They are created by political parties, governments, actors of non-profit sector. Legislative documents are legally binding; they define the basic functional rules. The method of their creation is usually modified in details. They are of normative character; they are exigible and their infringement is sanctioned. We think about the internal normative provisions in the case of self-governing regions, such as articles, bylaws, organizational rules and other rules, directions, orders and instructions. The resolutions and generally binding regulations belong to the external normative; they are issued by the specific bodies in the competence of the municipality or in the sphere of delegated action. Generally binding regulations can be divided into primary and secondary ones. Generally binding regulations issued in cases of regional self-governance, represent the primary directions and this independent municipal activity is anchored in the Constitution of the SR Art. 67 and Art. 68 and Act on municipal establishment Par. 4 in combination with Par. 6. The regulations issued in state administration matters represent the derived regulations and this delegated, respectively devolved municipal activity is anchored in The Constitution of the SR Art. 71, together with Act on municipal establishment Par. 5 in combination with Par. 6.

Strategic documents represent the basis for strategic decisions. They are open to a certain extent, they are revised in regular periods and they are typical for a huge participation of different actors. They usually content the action and institutional plans in progress. There belong the Programme of economic and social development of municipality, territorial plan, plan on territorial and technical development of municipality and strategy of tourism development on the municipal level. We have dealt with Programme of economic and social development of municipality and territorial plan in our research. The research

documents focus on the analyses of the present and the past situation, aiming to explain the situation in a specific area in an objective way and to give a possible improvement. They are strictly analytical. Many times they include the set of indicators, which describe the situation in the issue. Their main criterion is objectiveness, completeness and accuracy. Mostly they are created at universities, research institutes. They can be applied to the municipality to some extent, whereby the municipalities and towns can ask the above mentioned subjects to elaborate them. The last part consists of fiscal documents, mainly the budget of the municipality. Its creation and content, as well as the budgetary process of municipal self-government is regulated by Act on the public administration budgetary rules N. 523/2004, Act on budgetary rules N. 583/2004 and Act on municipal establishment N. 369/1990 (Par. 9) from the legislation point of view.

According to the methodology described in the introduction we have addressed 98 municipalities in our research, out of which 40 towns. Their size differentiation is described in the following diagram.

Source: author's elaboration based on realised research results

7 municipalities to 500 inhabitants were analysed (Magnezitovce, Malatíny, Olejníkov, Kyakovce, Ráztoka, Malá Domaša and Malužiná). The smallest analysed municipality was Malatíny (208 inhabitants) and the biggest one was Prešov (90 923 inhabitants).

The analysed municipalities to 10 000 inhabitants were represented by Martin, Tvrdošín, Smižany, Trstená, Námestovo, Lendak, Sliach and Nováky. The category of analysed municipalities over 50 000 inhabitants was created by Banská Bystrica, Poprad, Martin, Trenčín, Žilina, Trnava and Prešov. There were 67 "old" mayors within the addressed municipalities (68.4 out of the complex number of respondents) and 31 newly elected mayors. We did not analyse the number of their re-election, because it was not our investigation subject.

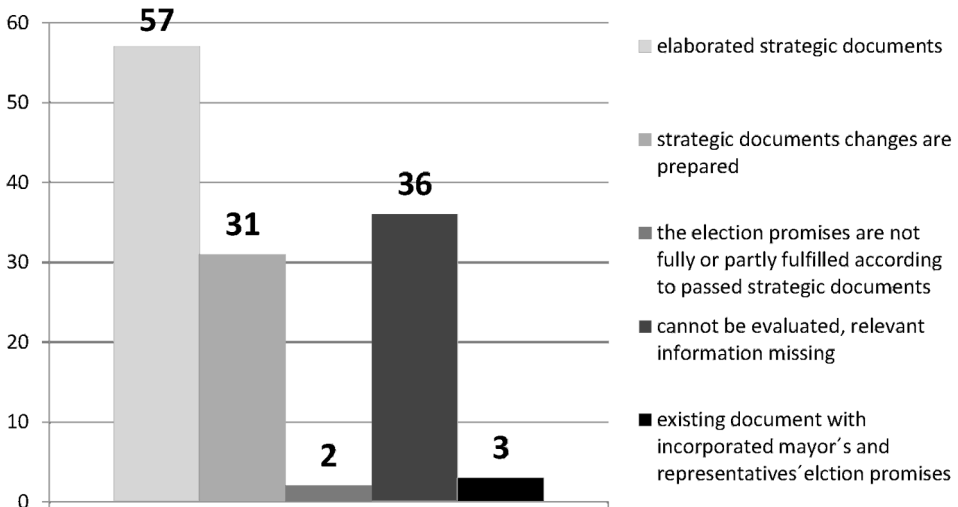
The respondents have been asked in question 2 whether their strategic documents are already elaborated and what the types of them are. Specifi-

cally we have followed the Programme of economic and social development and the territorial plan. Out of the addressed sample – 62 municipalities have already elaborated Programme of economic and social development (36 do not have) and 48% has already elaborated territorial plan. It was necessary to respect a certain level of inaccuracy in answering the question, caused by the fact that the municipalities with less than 2 000 inhabitants are not obliged to create the territorial plan according to the law.

Other strategic documents have not been analysed deeply, because their specific number and type is different in the individual areas and the individual municipalities, so that it was not possible to compare them in an objective way.

Within question 4 the respondents have had a possibility to choose one of 4 answers (see the diagram below). We have found out that 57 municipalities with elaborated strategic documents only 31 had already begun to actualize them (54.4%). On the other hand, it became clear, according to the result, that 67 out of 98 analysed municipalities have the same mayor after election (68.4%). We are surprised by a low percentage of municipalities with actualizes strategic documents in contrast with a high percentage of the ones with former mayor. We believe that the experienced („repeated“) mayors should be competent to conduct the self-governing region in a conceptual way. The realised research has not validated this assumption.

Diagram 2.

Source: author's elaboration based on realised research results

There have been 36 cases in question 3 with no ability to validate the information because of incompleteness.

Furthermore, question 4 searched for the sequence of the election programmes and the promises of elected bodies of the communal self-governments on the setting of socio-economic development priorities in the particular election term through their incorporation into the Programme of economic and social development and other strategic documents in the particular municipality. We have found out that only 3 out of 98 self-governments (Trstená, Bánovce nad Bebravou and Detva) have already set up the priorities for the next development within the particular election term through the elaborated programme documents in the form of resolution. The result is, according to our understanding, that it is less complicated to set up the priorities, and targets of the Programmes of economic and social development for the particular election term for the mentioned self-governments than for the others.

Conclusion

The percentage of the municipalities with modified lines of the further development within the particular election term through the elaborated programme documents is very low (3.06%). In a conclusion we are going to formulate the recommendations for the Slovak legislation and the representatives of ZMOS (the Association of towns and municipalities of the Slovak Republic) to pay more attention to the training of the self-governments' representatives in the sphere of management and people management.

Some positive tendencies, according to our opinion were brought by new election legislation. The self-governments asked the education condition to be a part of every election, so that the city mayors and lord mayors should pass at least the secondary education as it was mentioned in the introduction. The election legislation was challenged by an opposition and the final decision of the Constitutional Court is expected. We believe that a mayor performs the administrative tasks and she/he has to reach a necessary level of specialization. The further research on the selected aspects of communal self-governments election will express whether it was right.

Bibliography

- KOVÁČOVÁ, E. 2011. Verejná správa v SR a jej súvislosti. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB, 2011. 194 s. ISBN 978-80-557-0299-5.
- KOŽIAK, R. – KRNÁČ, J. – LIPTÁKOVÁ, K. 2008. Verejná správa a regionálny rozvoj. Banská Bystrica: Ekonomická fakulta UMB, 2008. 258 s. ISBN 978-80-8083-695-5.
- STAROŇOVÁ, K. – SIČÁKOVÁ-BEBLAVÁ, E. 2006. Verejná politika a miestna samospráva: štyri princípy spravovania. Bratislava: Univerzita Komenského, 2006. 234 s. ISBN 80-89244-13-0.
- Parlament schválil nové volebné zákony [online]. Dostupné na

- http://www.minv.sk/?tlacove-spravy-7&sprava=zakladne-pravidla-pre-vsetky-druhy-volieb-sa-zjednotia&subor_spravy=198652
- Pripravuje sa v NR SR – zmeny v zákone o podpore regionálneho rozvoja [online]. Dostupné na <http://www.ulclegal.com/sk/bulletin-pro-bono/ine/5263-pripravuje-sa-v-nr-sr-zmeny-v-zakone-o-podpore-regionalneho-rozvoja>
- Schválili nové pravidlá volieb. Pozrite si, čo všetko sa mení [online]. Dostupné na <http://www.sme.sk/c/7219118/schvalili-nove-pravidla-volieb-pozrite-si-co-vsetko-sa-meni.html>
- Starosta/primátor [online]. Dostupné na http://www.isamosprava.sk/clanok-0-42/2379_Starosta__Primator.html
- Základné pravidlá pre všetky druhy volieb sa zjednotia [online]. Dostupné na <http://www.minv.sk/?tlacove-spravy-7&sprava=zakladne-pravidla-pre-vsetky-druhy-volieb-sa-zjednotia>
- Ústava SR
- Zákon NR SR č. 309/2014, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 539/2008 Z. z. o podpore regionálneho rozvoja
- Zákon NR SR č. 180/2014 o podmienkach výkonu volebného práva a o zmene a doplnení niektorých zákonov
- Zákon NR SR č. 369/1990 o obecnom zriadení v znení neskorších predpisov
- Zákon NR SR č. 583/2004 o rozpočtových pravidlách územnej samosprávy
- Zákon NR SR č. 523/2004 o rozpočtových pravidlách verejnej správy

Summary

The aim of the contribution is to examine some aspects of communal self-governments' elections 2014 and compare the pre-election promises of the mayor candidates with their first steps in the office in a selected sample of Slovak municipalities and towns. We also looked at the implementation of the promises in the development documents with respect to the new programming period of 2014–2020. The survey was performed by the students of the Faculty of Economics in Banská Bystrica in February – April 2015 within their elective course Public Administration and regional development. Their task was to write a paper on the topic "Basic characteristics of the municipality in which I live" without annexes and in the prescribed structure. We have summarised the papers and made the graphical visualization of the results.

Keywords: self-government, self-governments' elections, development documents

Niektóre aspekty komunalnych wyborów samorządowych

Streszczenie

Celem pracy było zbadanie niektórych aspektów komunalnych wyborów samorządowych 2014 i porównanie przedwyborczych obietnic głównych kandydatów z ich głównymi krokami podczas urzędowania w wybranych słowackich miejscowościach. Rozpatrzono również wprowadzenie tych obietnic w dokumentach rozwoju w odniesieniu do nowego

okresu programowego 2014–2020. Badanie zostało wykonane przez studentów Wydziału Ekonomii w Bańskiej Bystrzycy między lutym a kwietniem 2015 w ramach ich przedmiotu Administracja Publiczna i Rozwój Regionalny. Ich zadaniem było napisanie pracy na temat “Podstawowa charakterystyka gminy, w której żyję” bez aneksów oraz narzuconej struktury. Podsumowano prace i sporządzono graficzną wizualizację rezultatów.

Słowa kluczowe: samorząd, wybory samorządowe, dokumenty rozwoju

Некоторые аспекты коммунальных муниципальных выборов

Краткое содержание

Целью этой работы является исследование некоторых коммунальных аспектов муниципальных выборов 2014 года и сравнение предвыборных обещаний главных кандидатов с их основными действиями во время исполнения служебных обязанностей в некоторых словацких городах и населенных пунктах. Рассмотрено было также внедрение этих обещаний в программные документы по развитию, относящихся к новому периоду 2014–2020 г.г. Исследование было проведено студентами Экономического факультета в Баньской Быстрице между февралем и апрелем 2015 г. в рамках изучаемого предмета Публичная Администрация и Областное Развитие. Их задачей было написать работы на тему «Основная характеристика гмины, в которой живу» без приложений и навязанной структуры. Работы были подытожены, а затем составлена графическая визуализация результатов.

Ключевые слова: самоуправление, муниципальные выборы, документы развития

JEL: H10, H40, H7, H8

Wpłynęło do redakcji: 18 lutego 2016 r.

Skierowano do recenzji: 7 marca 2016 r.

Dušan MASÁR*

The personal aspects of motivation in healthcare provision

Introduction

The managements of healthcare companies work in a considerably turbulent environment. It has to react flexibly to the continuously changing macro-environment conditions. There are other important factors – mainly the relationship with every concerned group from the patients (customers), the insurance companies, suppliers, founders to the employees themselves. Health service faces mainly the workforce crisis at present, which is dominantly characteristic for the absence of nurses in majority of countries. Many specialists mention this fact as an acute problem and they appeal to solve this problem. That is the reason why the important and considerable task of hospitals' management is not only to deal with their patients' satisfaction, but also with the satisfaction of their employees. The work satisfaction factors are closely connected to the motivation and following of need for the adequate stimulation tools. The main aim is to stabilise the executive staff, its retention and further development in the achievement of desirable goals.

The main aim of the paper is to analyse the factor of work motivation for nurses regarding their work satisfaction and stabilization need in the present Slovak health service.

Theoretical basis

Social and political factors of the external environment create a pressure on the motivation issue solution, work satisfaction and the stabilization of the employees, working in health service. EU emphasizes the seriousness of the situation. EU has passed so called Green Paper on the European workforce for health. One part is devoted to the stabilization of the present workers and their work satisfaction (Green Paper, 2008). All activities plead at the social importance of health work all over EU, but also Slovakia.

* Doc. Ing. Dušan, Masár, PhD. Department of Public Policy and Public Economics Faculty of Public Policy and Public Administration Danubius University.

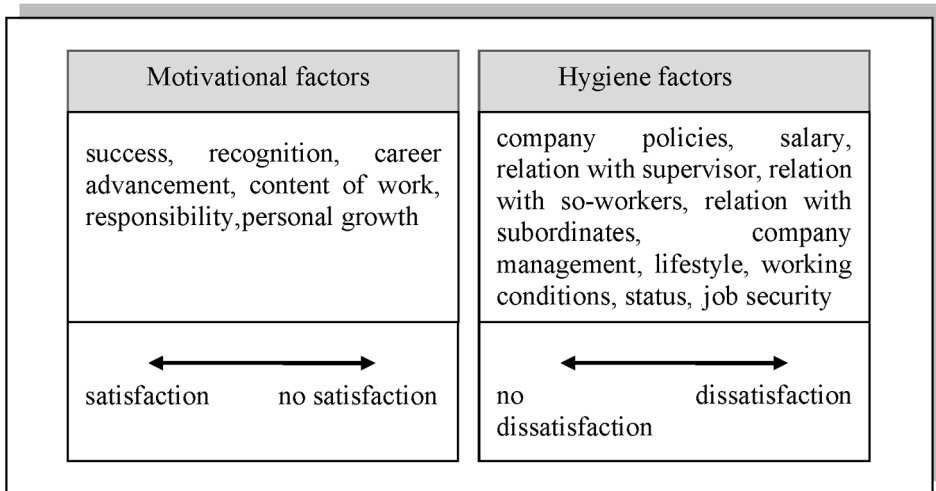
The personal motivation issues and the work satisfaction following the employees' stabilization in the nursing sector are monitored by many authors abroad and at home. The issue is examined from various points of view – whether in a broader economic, socio-cultural context, or in a narrow connection to psychology, from the healthcare providers' point of view, healthcare sections or regarding the individual concerned groups. Many foreign authors deal with work environment quality and the work satisfaction of the nurses (McGillis Hall, 2005; Gantz, 2010; Winkelman, 2006; Abernathy, 2007; Hansen, 2007; Sammons, 2009, Ivanová, 2013, but also native authors Gurková, 2012; Zacharová, 2010). Other authors take into consideration the macro-economic aspects – Mitchell, 2009; Mechanic, 2005; Carden, Horwitz, 2013; Feldstein, 2012; Keech et al., 2012; Olsen, 2009; native authors – for example Morvay, 2014; Pažitný; 2014, Stanek, Pechová, 2010; Szalay, 2010, 2014; Zachar, 2014. The authors who deal with the management in the nursing sector and with the motivational factors of nurses are: Daly et al., 2004; Chang, Daly, 2012; Nagelkerk, 2005; Brunell, 2007, Háva, 2003 and native authors: Lunterová, 2010; Adamková, 2010; Magurová, 2010, Gurková, 2012, and also many others.

According to the practice needs and according to theoretical points of view it is necessary to distinguish between the terms motivation and way to motivate, motivation and stimulation. We can find the confuse of the terms motivation and remuneration as well, that is why we have to explain their mutual relationship. Armstrong defines that *„one of the most important aspects of remuneration management is the possible level of work performance reached by the motivated people. Forming of the work performance culture is a characteristic target of remuneration strategy“* (Armstrong, 2009, s. 109). It is necessary to understand the needs and motives of the people and to manage the processes of remuneration according to this factors and in the direction for the increase of way to motivate, work engagement, adherence and positive behaviour. There are many theories on motivation we have to understand, because they offer practical steps for the creation of effective remuneration systems for us. The remuneration represents the appreciation and reward for the work and tasks fulfilment. If the reward systems are clearly defined and they are transparent, they can work as motivators.

The work satisfaction is the main purpose of the remuneration policy. On the found motivational structure basis there are adequate remuneration tools set up which lead to work satisfaction. However, work satisfaction is a convenient subjective feeling, composed of several components. Some of them are more or less satisfactory to the workers, what creates the level of satisfaction or nonsatisfaction in the end (Mayerová, Ružička, 2004). Work satisfaction then becomes a complex motive, general attitude not precisely clear for every worker.

The specialized literature contains a number of motivational theories which try to explain its nature and functioning. They represent an important source of knowledge to help to clarify the essence of human behaviour and search for the possibilities to regulate and to support human initiative and activity aimed at a certain target. For the purpose of our research we are going to use the Herzberg two-factor motivational theory as the one focused on the content. This theory relates motivation to work satisfaction. Its basis is stated on the factors increasing the work satisfaction and motivation on one hand, on the other hand there are the factors leading to work dissatisfaction (Armstrong, 2009). The author of the theory marks those factors as motivators (satisfactors) and de-motivators (dissatisfactors). We can find also the terms motivation and hygiene factors in literature. The essence of this theory is illustrated in Picture 1. According to Armstrong, Herzberg's two-factor model turns the attention to the difference between the internal and the external motivational factors. The most interesting is the statement, that the satisfaction from the increasing financial reward has no lasting effect, because it works only for a short period of time (Armstrong, 2009).

Picture 1. Herzberg's two-factor model of motivation

Prameň: Management (Robbins, Coulter, 2004, s. 393).

Motivational theories suggest the fact that the choice of suitable stimulation tools depends upon the workers' needs structure and their intensity, respectively their order. It is clear that the functional motivational programme basis is the motivation structure detection for the individual workers, or groups or professions.

Survey methodology

The above mentioned Herzber two-factor motivation theory represents the methodological framework of our research. We have chosen this theory because of the interconnection of the motivational elements and the work satisfaction it provides. It represents a simple and transparent tool at the same time, which enables to analyse both above mentioned aspects of personal issue of the employees. Motivation and work satisfaction are interconnected by a pair of motivational factors.

To achieve the defined target we gained the data using the structured questionnaire, which was distributed in two forms. The first one, realized on a sample of ward nurses, who provided the filling and collection of questionnaires on their wards. The questionnaires were anonymous and they were delivered in a sealed envelope. The second form was realized on a sample of district nurses, realized by the personal contact or by the telephone calls and the following mail communication. We received 165 filled questionnaires together, which represents 50.32% of their backflow. The lowest backflow appeared in the group of email communication. In some cases the answers were added with the conducted interview with the nurses realized mainly in the ambulances with personal realization of questionnaires. The questionnaire was created to be as simple as possible, not to consume the time of respondents and not to discourage them by its extent. We asked about the identification data of a respondent – gender, age, level of education, workplace, job position and length of nurse practicing. Furthermore it contained the motivational aspects for nurses in the second part – their subjective perception of the own motivational factors, that means the wishes or expectations of every employee on one hand (A) and their fulfilment by the healthcare companies management on the other hand (B). We created two tables of the particular motivational factors to protect the transparency and simplicity of the questionnaire as well as to gain a rich spectrum of information. The differences between the tables were as follows. The respondents were asked to explain their personal preferences of work motivation in the first table. They were asked to order them to positions 1 to 15. Grade 1 represented the most important motivational factor for a respondent and grade 15 represented the less important factor. Every factor should be ordered only once. A similar system was applied in the second table, containing the same motivational aspects, but the respondents were asked to order the motivational factors according to their realization by the employers. We created the same system of importance measurement for both examined aspects (A and B) we ensured the possibility of their comparison and the following statement of mutual discrepancies. The data was added by the other closed questions to complete some answers.

Survey results

According to a limited size of the paper we have to sum up briefly the reached results through the validation or rejection of one the postulated research hypothesis. **Hypothesis1:** *Motivational aspects of personal management of the nurses are determined by the employers' orientation on the work satisfaction factors, but with no systematic analyses of motivational structure of the employees.*

We assume that as a result of macro-economic changes and new tendencies in health care system, which accompany the nursing, the management of healthcare companies pays the attention more to so called motivators, that means the factors to bring a high work satisfaction of nurses. This tendency appears in a whole society, not only the healthcare according to our opinion. The motivation area tends to focus on the internal factors, such as the work itself, its content, work recognition, adequate responsibility, education raise and the possibility of career advancement and of course the organization structure, that plays a significant role in not only in personal management, but although in a general company management. The monitoring of employees motivation structure enables to correct these tendencies in accordance with the complex situation in healthcare system, the individual healthcare company or in accordance with the structure of the employees according to their age, type of work and related needs differences. The postulated hypothesis was not validated in our research. The discrepancies between nurses' expectations within their motives and the fulfilment by the employers we defined, pointed out strong tensions between both areas. We used the same scale of ordering from 1 to 15, in which 1 represented the highest grade of importance for nurses and 15 represented the lowest one.

A critical situation appeared in the cases related to so called hygienic or sustainable factors, the failure of which results into the significant dissatisfaction. The first positions with the biggest difference meaning a grate tension between a need and its satisfaction was held by the wage/salary factors and the factors of job security. The differences resulted into the negative figures 8.3 for salary and 6.9 for job security. The differences are big, very important matter being a high preference among the employers. The next places in negative figures within the examined sample were held by the next of the two hygiene factors – work conditions with discrepancy of -3.3 and work benefits with discrepancy of -2.9 this situation is similar to the previous factors, even if the tension between a need and its satisfaction is lightly lower.

Should the management monitor the motivation structure of their employees from time to time, it could partly correct the attempt to stimulate the employees and choose the adequate stimulation tools. Of course, the management has not such a broad competencies in financial area, because wages are modified by legislation, even the operation of the Act n. 62/2012

Col. of L. on the minimal wage claims of nurses and midwives is suspended by the Constitutional Court of the SR. the possibilities are to be found in the areas reachable by the management – employee benefits, improvement of work conditions from different points of view as well as job security. We have also defined a responsibility factor in the category of relatively high negative discrepancy (-4.6). Responsibility factor does not carry out significant work dissatisfaction, on the contrary it can carry out a high level of work satisfaction within its fulfilment. There are gaps in this area of personal management of companies, which should accept the changes in a position and role of nurses within the society according to their education, knowledge and skills. This situation is closely connected with our finding of discrepancy between the needs and their fulfilment in the categories of personal recognition of work results (-3.2) and the possibility of career advancement (-2.2) those are the factor which contribute to a high satisfaction within the fulfilment. According to the analysis we can define their inadequate saturation by the employers' and necessity by nurses.

An optimal situation is reached when the discrepancy is low and positive as well, what represents the fulfilment of employees' needs is in accordance with their preferences. We defined the low positive discrepancies within the factors of company culture, co-workers' relationships. The company culture is a motivator which results into the job satisfaction. In this case we can find an employer's try to fulfil this need within the meaning of job satisfaction. According to the above mentioned facts we assume that it is not a premediated systematic step within the personal motivation politics. It is more a coincidence or an identification with the factor of co-workers' relationship, which belongs to the hygiene factors group not bringing a significant job satisfaction within its existence. On the contrary, it brings a high dissatisfaction within its deficiency.

The negative situation comes in the case of high positive discrepancies, for example the company image reached discrepancy of 8.4. Its declared need is situated on the last position in the nurses' scale of values, but a subjective acceptance of its company fulfilment is on the third position according to the importance point of view. The management creates an enormous effort to fulfil this kind of factors, which do not motivate the nurses in a significant way. They are important form company's point of view, not the employees' one.

Apart from the motivation issue we have to emphasize in this context the hospitals' attempt to draw attention to their publicity and advertising on the other hand. The effective marketing is not the privilege of profit organization anymore, even many Slovak hospitals are afraid of it and they consider it not to be professional and ethic in its usage. The first chapter stated that healthcare faced lot of changes, from a socialist to a market model with its particularities and it was affected by commercialisation on a significant scale. The hospitals co-finance themselves by the extra-service fees and the income is used for various purposes. The marketing is the activity to help the companies to im-

prove their image, to present outwards and to increase the necessary sources. The hospitals participating in our research use the marketing to propagate their services as well. The simplest way to propagate their creative ideas is the web page in the present days.

The factor to be mentioned in this context is the opportunity of training increase. It is the motivator with a high satisfaction in the case of fulfilment. The discrepancy reached is 5.2 and it was created according to higher saturation by employers. It is interesting that nurses do not consider the training increase to be motivating. We assume that it is connected with the differences between nurses of different level of education not specified yet. There are systematic changes needed in this area to reflect a high specialization and skills of nurses with better education.

Conclusion

It is possible to promote some precaution proposals within the scope of the above mentioned problems to improve the situation in nurses' motivation and work satisfaction. We can think about the macro-level in which the systematic changes are needed aimed at providing work satisfaction and stabilization of nurses on the labour market in the end. Generally, the opinion to dominate and to be proved by the complaints of nurses that one of the most important reason for their outflow is the relatively low salaries in comparison with the developed countries of Western Europe. Unfortunately, the Slovak healthcare system does not work in motivating to increase the quality and specialization of healthcare workers. Besides the salaries there are numerous reasons for the work dissatisfaction, such as low number of nurses, their physical and mental overload and exhaustion, unsuitable working conditions, lack of financial sources in resort, realization of partial reforms and absence of systematic steps, various cases connected to overpriced purchases, corruption, wrong legislation passed, strikes and so on. However, many measures are in the hands of management. We recommend, besides others, to focus on the adequate training programmes realization for a healthcare management within the solution of motivation issues. The training programmes should focus on personal motivation issues, the possibilities of motivation structure detection and the choice of suitable stimulation tools. They should be realized not only on local, but also on Slovak level, possibly on international level. It is necessary to solve these issues on a strategic level by elaboration of motivation strategy within personal strategy as a result of the analysis of an external and internal environment of a company. A management should turn its attention and orientation on the factors bringing a high work satisfaction. The theory promotes, and it was proved by our research, that these factors are important and they bring positive result from a long-lasting perspective.

Furthermore it is necessary to deal with so called preventors to prevent high work dissatisfaction and they represent the main source of frustration and fluctuation of nurses in the end. Last but not least, it represents an important aspect of organization structure creation, emphasizing the human and special values, creation of pleasant atmosphere at a workplace. It is not suitable to describe a strong organization structure only as a target we have to reach in any case. A strong organization structure is not suitable every time, because of its negative aspects. We assume that they are visible at some workplaces. We consider the fact, for example, that if the workers are satisfied with a stable situation at workplace, they do not welcome changes, they do not reflect or even they reject the external and internal signals. The deeply rooted patterns and practices dominate in a strong culture. Previously they resulted into success and that is why it is difficult to enforce new tendencies. Strongly established relationships from the past (such as doctor – nurse) remain the same and new tendencies are marked as non-functional. The above mentioned negatives of a strong organization culture have to be reflected by management in company to create such a culture to eliminate them. It is a long-lasting process, but it is not impossible.

Bibliography

- ABENATHY, S. 2007. *Work Environment Perceptions of Nurses: A Comparative Study of Intent to Stay in Urban and Suburban Hospitals*. Ann Arbor: ProQuest, 2007. 78 s. ISBN 9780549351245.
- ARMSTRONG, M. 2009. Odměňování pracovníků – Jak z odměňování učinit zdroj úspěšnosti podniku. Praha: Grada Publishing, 2009. 442 s. ISBN 9788024728902.
- BRUNELL, J. P. 2007. *Nursing Motivations for Professional Lifelong Education: Students/graduate Nurses from an AD and RN to BSN Program*. Ann Arbor: ProQuest, 2007. 194 s. ISBN 9780549316428.
- CARDEN, A. – HORWITZ, S. 2013. Is Market Failure a Sufficient Condition for Government Intervention? [online]. [cit.19.05.2015]. Dostupné na internete: <http://www.econlib.org/library/Columns/y2013/CardenHorwitzmarkets.html>.
- DALY, J. – SPEEDY, S. – JACKSON, D. 2004. *Nursing Leadership*. Year Books. Sydney: Elsevier Health Sciences, 2004. 900 s. ISBN 9780729577410.
- FELDSTEIN, P. J. 2012. *Health Care Economics*. Seventh Edition. Delmae: Centage Learning. 544 s. ISBN 978-1-111-31326-5.
- GANTZ, N. R. 2010. *101 Global Leadership Lessons for Nurses: Shared Legacies from Leaders and Their Mentors*. Indianapolis: Sigma Theta Tau, 2010. 680 s. ISBN 9781930538795.
- GURKOVÁ, E., a kol. 2012. Validácia slovenskej verzie nástroja pracovnej spokojnosti – McCloskey/Mueller satisfaction scale. In *Ošetrovatelstvo*, 2012, roč.2, č.3, s. 87 – 95. ISSN 1338-6263.
- HANSEN, K. T. 2007. *Nurses' Job Satisfaction*. Ontario: D'Youville College, 2007. 152 s. ISBN 9780549068549.

- HÁVA, P. a kol. 2003. Politika rozvoje lidských zdrojů ve zdravotnictví. Studie k analýze problémů mladých pracovníků v českém zdravotnictví. Sborník č. 9. vyd. Kostelec nad Černými lesy: Institut zdravotní politiky a ekonomiky. s. 4-6. ISSN 1213-80-96. [online]. [cit.19.05.2015]. Dostupné na internete: <http://www.ipvz.cz/download.aspx?item=10918>.
- CHANG, E. – DALY, J. 2012. Transitions in Nursing: Preparing for Professional Practice. Sydney: Elsevier Health Sciences, 2012. 384 s. ISBN 9780729580823.
- IVANOVÁ, K. a kol. 2013. Trendy pracovní spokojenosti všeobecných sester. In Kontakt – odborný a vědecký časopis pro zdravotně sociální otázky. vol. XV, no. 2, 2013. ISSN 1212-4117. s. 109–222.
- KEECH, W. R. – MUNGER, M. C. – SIMON, C. 2012. Market Failure and Government Failure. Paper submitted for presentation to Public Choice World Congress 2012, Miami. [online]. [cit.19.05.2015]. Dostupné na internete: <http://michaelmunger.com/papers/keechmungersimon.pdf>.
- LUNTEROVÁ, J. 2010. Sestra: kolegyňa alebo podriadená? In Sestra a lekár v praxi, č. 5–6, 2010. ISSN 1335-9444, s. 16–17.
- MAGUROVÁ, D. a kol. 2010. Demotivačné faktory ovplyvňujúce pracovný výkon sestry vyplývajúce z výsledkov výskumu. Zborník príspevkov: Cesta k profesionálnemu ošetrovatelstvu V., s. 162 – 169. Opava: Slezská univerzita, 2010. ISBN 978-80-7248-607-6.
- MCGILLIS HALL, L. 2005. Quality Work Environments for Nurse and Patient Safety. Toronto: Jones & Bartlett Learning, 2005. 273 s. ISBN 9780763728809.
- MECHANIC, D. 2005. Policy Challenges in Modern Health Care. New Jersey: Rutgers University Press, 2005. 276 s. ISBN 9780813535784.
- MITCHELL, J. E. 2009. Job Satisfaction and Burnout Among Foreign-trained Nurses in Saudi Arabia: A Mixed-method Study. Phoenix: ProQuest, 2009. 444 s. ISBN 9781109148466.
- MORVAY, K. 2014. Nedokonalé trhy v zdravotníctve. [online]. [cit.19.05.2015]. Dostupné na internete: <http://www.hpi.sk/hpi/sk/view/10926/nedokonale-trhy-v-zdravotnictve.html>
- NAGELKERK, J. 2005. Leadership and Nursing Care Management. Elsevier Health Sciences, 2005. 304 s. ISBN 9781416031611.
- OLSEN, J. A. 2009. Principles in Health Economics and Policy. Oxford: Oxford University Press, 2009. 240 s. ISBN 978-0-19-923781-4.
- PAŽITNÝ, P. a kol. 2014. Modernizácia slovenských nemocníc. Základné rámce zdravotnej politiky 2014 – 2016. Bratislava: Health Police Institute, 2014. 132s. ISBN 978-80-971193-8-6.
- ROBBINS, S. P. – Coulter, M. 2004. Management. Praha: Grada Publishing, 2004. 600 s. ISBN 80-247-0495-1.
- SAMMONS, G. L. 2007. A Comparison of Factors Affecting Job Satisfaction of Nurses in Oklahoma Public Hospitals with Hospitals' Recruitment and Retention Priorities. Oklahoma: Oklahoma State University, 2009. 113 s. ISBN 9781109181746.
- STANEK, V. – PECHOVÁ, M. 2010. Zdravotná politika. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2010. 208 s. ISBN 978-80-225-2892-7.
- SZALAY, A. 2010. USA: Reforma zdravotníctva. [online]. [cit.19.05.2015]. Dostupné na internete: <http://www.hpi.sk/hpi/sk/view/3818/usa-reforma-zdravotnictva.html>.

- SZALAY, A. 2014. Mzdy v zdravotníctve sú stále rozdielne. In Zdravotnícke noviny; č. 6, 2014, ISSN 1335-4477. s. 9.
- WINKELMANN-GLEED, A. 2006. Migrant Nurses: Motivation, Integration and Contribution. Oxon: Radcliffe Publishing, 2006. 152 s. ISBN 9781846190070.
- ZACHAR, D. 2014. In Harkotová, S. Číslo na zamyslenie: Slovensku chýba viac než 15-tisíc sestier. [online]. [cit. 2015-05-06]. Dostupné na: <http://aktualne.atlas.sk/cislo-na-zamyslenie-slovensku-chyba-viac-nez-15-tisic-sestier/slovensko/zdravotnictvo/>.
- ZACHAROVÁ, E. 2010. Motivační faktory v sesternském povolání. [online]. [cit.19.05.2015]. Dostupné na internete: <http://www.osu.cz/dokumenty/monitoringmedii/600.pdf>.
- Zelená kniha o pracovníkoch v zdravotníctve. 2008. [online]. [cit.19.05.2015]. Dostupné na internete: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri>.

Abstract

The managements of healthcare companies work in a considerably turbulent environment. It has to react flexibly to the continuously changing macro-environment conditions. There are other important factors – mainly the relationship with every concerned group from the patients (customers), the insurance companies, suppliers, founders to the employees themselves. Health service faces mainly the workforce crisis at present, which is dominantly characteristic for the absence of nurses in majority of countries. Many specialists mention this fact as an acute problem and they appeal to solve this problem. That is the reason why the important and considerable task of hospitals' management is not only to deal with their patients' satisfaction, but also with the satisfaction of their employees. The work satisfaction factors are closely connected to the motivation and following of need for the adequate stimulation tools. The main aim is to stabilise the executive staff, its retention and further development in the achievement of desirable goals. The main aim of the paper is to analyse the factor of work motivation for nurses regarding their work satisfaction and stabilization need in the present Slovak health service.

Keywords: human capital, self-government, self-governments' elections, development documents

Personalne aspekty motywacji w pełnieniu opieki medycznej

Streszczenie

Zarządy zakładów opieki zdrowotnej pracują w niezwykle burzliwym otoczeniu. Muszą one elastycznie reagować na nieustannie zmieniające się warunki makroekonomiczne. Są również inne ważne czynniki – głównie relacje z każdą z zainteresowanych grup, od pacjentów (klientów), firm ubezpieczeniowych, dostawców, płatników do samych wreszcie pracowników. Obecnie służba zdrowia napotyka kryzys siły roboczej, którego główną cechą jest brak pielęgniarek w większości krajów. Wielu specjalistów wymienia ten fakt, jako ostry problem i apeluje o jego rozwiązanie. Dlatego ważnym i znaczącym zadaniem kierownictwa szpitali jest nie tylko dbać o satysfakcję pacjentów, ale również o satysfakcję swoich pracowników. Czynniki satysfakcji z pracy są ściśle powiązane

z motywacją i potrzebą adekwatnych narzędzi stymulacji. Głównym celem jest stabilizacja kadry wykonawczej, jej utrzymanie i dalszy rozwój w osiąganiu pożądanych celów. Głównym celem tego artykułu jest analiza czynnika motywacji pracy pielęgniarek odnośnie satysfakcji z pracy oraz stabilizacji w obecnej służbie zdrowia Słowacji.

Słowa kluczowe: kapitał ludzki, samorząd, wybory samorządowe, dokumenty rozwoju

Аспекты мотивации персонала медицинской опеки

Краткое содержание

Правления учреждений медицинской опеки работают в чрезвычайно бурной среде. Они вынуждены гибко реагировать на неустанно сменяющуюся макроэкономическую обстановку. Имеются также другие важные факторы – главным образом взаимоотношения с каждой из заинтересованных групп, начиная от пациентов (клиентов), страховых фирм, поставщиков, плательщиков до работников медицинской службы. В настоящее время система медобслуживания сталкивается с кризисом в сфере занятости рабочей силы, характеризующимся в большинстве стран нехваткой медсестер. Многие специалисты считают этот факт острой проблемой и обращаются с призывом ее решения. Поэтому важной и значимой задачей руководства больничных учреждений является не только забота об удовлетворении потребностей пациентов, но и также об удовлетворении потребностей своих работников. Факторы, связанные с получением удовлетворения от работы, тесно связаны с мотивацией и необходимостью адекватных инструментов стимуляции. Главной целью является стабилизация занятости исполнительного персонала, ее сохранение и дальнейшее развитие для достижения желаемых результатов. Главной целью этой статьи был анализ мотивационных факторов для медсестер при выполнении ими своих обязанностей, связанных с получением удовлетворения от их выполнения, а также стабилизации существующей системы здравоохранения Словакии.

Ключевые слова: самоуправление, муниципальные выборы, документы развития

JEL: H51, I10, I15

Инна В. КОМАРОВА*

Государственное финансирование аграрного сектора Украины в контексте членства во Всемирной торговой организации

Введение

Аграрный сектор является одной из важнейших отраслей экономики Украины. Это подтверждается значительной частью в ВВП страны, количеством занятых в отрасли, экспортным потенциалом. При этом, сельское хозяйство, по объективным причинам, остается одной из наиболее рискованных отраслей. Именно поэтому в решении проблемы снижения степени рисков в сельском хозяйстве активное участие должно принимать государство. Это подтверждается как мировым опытом государственного регулирования агропроизводства, так и системными структурно-отраслевыми сдвигами в экономике Украины.

В контексте членства Украины в ВТО, одной из первоочередных задач является корректировка аграрной политики с целью минимизации возможных негативных последствий, вызванных необходимостью сокращения бюджетных дотаций сельхозпроизводителям и влиянием на состояние отрасли мирового финансового кризиса. Одним из вопросов, которые требуют первоочередного исследования, на сегодня остается обоснование возможных направлений трансформации существующих видов поддержки, ее объемов и структуры с учетом членства Украины в ВТО.

Основная часть

В ближайшие годы регулирование сельскохозяйственного производства и сельского развития предусматривается осуществлять в соответствии с «Стратегическими направлениями развития сельского

* И.В. Комарова – кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и финансово-экономической безопасности Бердянского университета менеджмента и бизнеса, г. Бердянск, Украина.

хозяйства Украины на период до 2020 года» (Лупенко, Месель-Веселяк, 2012). Целью стратегии является развитие сельского хозяйства как высокоэффективной конкурентоспособной на внутреннем и внешнем рынках отрасли экономики, которая обеспечивает продовольственную безопасность государства, производство высококачественной сельскохозяйственной продукции в объемах, достаточных для удовлетворения потребностей населения и перерабатывающих отраслей, и надежную экономическую основу социально-экономического развития украинского села. Основными стратегическими задачами развития сельского хозяйства, с учетом намеченной цели, являются:

1. Увеличение объемов производства сельскохозяйственной продукции для достижения продовольственной безопасности государства, доведения уровня потребления населением пищевых продуктов до научно обоснованных норм и существенному наращению объемов ее экспорта.
2. Расширение производства органической продукции.
3. Увеличение экспорта сельскохозяйственной продукции.
4. Повышение доходности сельскохозяйственного производства.
5. Повышение производительности и оплаты труда в сельском хозяйстве.

Стратегия предусматривает для достижения поставленных задач использование ряда финансовых рычагов, в частности:

- выплату государственных дотаций за прирост поголовья коров в сельскохозяйственных предприятиях, фермерских хозяйствах и личных крестьянских хозяйствах (хозяйствах населения);
- обеспечение финансовой поддержки производителей молока с целью приобретения современных машин и оборудования для ферм и животноводческих комплексов;
- выплату частичной компенсации стоимости приобретения высокопроизводительного поголовья животных, технических средств, новейшего оборудования и т.п. всем малым и средним субъектам хозяйствования на селе;
- предоставление субсидий за выработанную сельскохозяйственную продукцию малым и средним субъектам хозяйствования на селе;
- обеспечение долгосрочной поддержки развития животноводства;
- предоставление приоритетности государственной поддержки малым и средним сельхозпредприятиям;
- внедрение системы государственной поддержки несельскохозяйственных видов деятельности, осуществления мероприятий по стимулированию размещения новых предприятий легкой, пищевой и других отраслей промышленности, сервисных организаций в сельской местности с целью создания дополнительных рабочих мест для сельских жителей;

- усиление регулирующих свойств налогообложения (обеспечение реализации принципов равной налоговой нагрузки и справедливости в налогообложении);
- формирование благоприятной среды ведения хозяйства путем усовершенствования действующего специального режима налогообложения доходов от сельскохозяйственной деятельности, возобновление функционирования платы за землю и введение рациональной системы земельных рентных платежей;
- недопущение непродуктивных бюджетных потерь вследствие несовершенства налоговых механизмов, направленных в поддержку развития сельского хозяйства;
- проработка эффективного инструментария налогообложения;
- сохранение действия специального режима уплаты НДС сельскохозяйственными предприятиями (режима аккумуляции НДС на спецсчетах), обеспечив совершенствование порядка его функционирования путем централизации части аккумулированных сумм с их дальнейшим перенаправлением на потребности инновационного развития агропромышленного производства в рамках принятых государственных целевых программ;
- формирование инструментария и механизмов прямого налогообложения сельскохозяйственных товаропроизводителей с учетом:
 - а) необходимости усиления роли земельных платежей в системе финансового регулирования земельных отношений и совершенствования методических подходов к определению базы их производства с целью отражения реальных размеров рентных доходов и обоснования оптимального размера ставок;
 - б) обеспечения сосуществования двух каналов изъятия доходов сельскохозяйственных товаропроизводителей в бюджет – налога на прибыль и налога за сельскохозяйственные угодья;
- функционирование рациональной системы обязательных платежей за земли сельскохозяйственного назначения с целью усиления фискальной роли земельных рентных платежей, обеспечения надлежащего регулирования земельных отношений, оборота сельскохозяйственных угодий и создания предпосылок их целевого и эффективного использования;
- осуществление прямых бюджетных выплат товаропроизводителям в порядке и объемах, которые не противоречат взятым обязательствам перед ВТО;
- увеличение расходов Государственного бюджета Украины на социально-экономическое развитие сельских территорий (в объемах не менее 1% ВВП).

Предусматривается, что реализация разработанных стратегических направлений развития сельского хозяйства позволит достичь значитель-

ного увеличения объемов производства и значительного повышения качества сельскохозяйственной продукции, снижения ее себестоимости, повышения производительности труда, роста доходности и конкурентоспособности отрасли, выравнивания пропорций и социально-экономического развития сельских территорий.

Последствия мирового финансового кризиса не обошли сельхозпроизводителей Украины, наиболее существенно повлияв на объемы государственной поддержки аграрного сектора в результате ограниченности бюджетных ресурсов. Это обуславливает необходимость разработки предложений относительно повышения эффективности участия государства в финансировании отрасли. По правилам ВТО все мероприятия поддержки сельского хозяйства принято классифицировать по двум основным категориям:

1. Внутренняя поддержка, которая является предметом обязательств по сокращению.
2. Внутренняя поддержка, которая освобождена от обязательств по сокращению.

Внутреннюю поддержку, которая является предметом обязательств по сокращению принято называть Агрегированным показателем поддержки, или AMS (Aggregate Measurement of Support). AMS в научной литературе называют мероприятиями «желтой (или янтарной) корзины» (amber box policies) (Осика, Пятницький, 2004). Агрегированный показатель поддержки включает в себя как денежную поддержку, которая предоставляется на определенный сельскохозяйственный товар в пользу производителей (продуктовая поддержка), так и поддержку, не связанную с конкретным товаром, которая предоставляется в пользу производителей сельскохозяйственной продукции (непродуктовая поддержка). При этом в AMS включаются как бюджетные расходы, так и те доходы, от получения которых государство отказалось.

Мероприятия «желтой корзины» признаются искривляющими торговлю, поскольку предусматривают перераспределение средств потребителей или связаны с производством определенных товаров. К таким мероприятиям по классификации ВТО, в частности, относятся (Осика, 2004): ценовая поддержка; отдельные кредитные программы; выплаты из расчета площади сельхозугодий; выплаты из расчета численности сельскохозяйственных животных; субсидии относительно средств производства (семена, удобрения и тому подобное).

В Украине к мероприятиям «желтой корзины» отнесены такие бюджетные программы (Демьяненко, 2008), (Кобута, Шевцов, 2002), (Кобута, 2008), (Кобута, 2013), (Лузан, 2008):

1. Продуктовый AMS (выплата дотаций на 1 гектар посевов; селекция в растениеводстве; частичная компенсация стоимости использованной электроэнергии для полива сельскохозяйственных культур

на орошаемых землях; развитие виноградарства, садоводства и хмелеводства; доплаты производителям за проданную ими перерабатывающим предприятиям продукцию; доплаты за имеющееся и приращенное поголовье; селекция в животноводстве и птицеводстве).

2. Непродуктовый AMS (частичная компенсация стоимости сложной сельскохозяйственной техники; частичная компенсация кредитных ставок коммерческих банков по льготным кредитам; поддержка крестьянских фермерских хозяйств; льготное кредитование фермерских хозяйств; обеспечение развития системы страхования аграрного сектора; выгода от разницы между суммой страховых взносов в Государственный Пенсионный Фонд, оплаченных сельхозпредприятиями по специальной сниженной ставке и взносами на общих основаниях; частичная компенсация стоимости минеральных удобрений).

К мероприятиям внутренней поддержки сельского хозяйства, которые по классификации ВТО освобождены от обязательств по сокращению, относятся мероприятия «голубой корзины» и «зеленой корзины».

Мероприятия «голубой корзины» (blue box policies) направлены на ограничение производства сельскохозяйственной продукции. При этом обязательно должны быть соблюдены следующие условия: такие выплаты привязаны к конкретным площадям или урожаям; выплаты осуществляются на 85 или менее процентов от базового уровня производства; выплаты на скот осуществляются на четко определенное количество голов.

Мероприятия «зеленой корзины» (green box policies) также принадлежат к освобожденным от обязательств по сокращению, поскольку считаются не влияющими на производство и торговлю сельскохозяйственной продукцией. Отмеченная поддержка должна отвечать следующим критериям: должна предоставляться через правительственные программы, которые финансируются из бюджета, а не за средства потребителей; не должна преследовать цель ценовой поддержки производителей. К мероприятиям «зеленой корзины» принадлежат такие правительственные программы предоставления услуг:

- ❑ общие услуги (бюджетные расходы на общие научно-исследовательские работы, на борьбу с вредителями и болезнями, на подготовку и переподготовку кадров для села, на предоставление консультативных услуг, на развитие аграрного рынка, на развитие инфраструктуры села непромышленного назначения);
- ❑ создание государственного резерва для продовольственной безопасности;
- ❑ предоставление продовольственной помощи обездоленным слоям населения;

- ❑ поддержка дохода, не связанная с производством;
- ❑ финансирование программ страхования доходов;
- ❑ возмещение убытков от стихийных бедствий;
- ❑ структурная перестройка, которая предоставляется через программы выведения производителей или природных ресурсов из сельскохозяйственного производства;
- ❑ структурная перестройка, которая предоставляется через инвестиции;
- ❑ программы охраны окружающей среды;
- ❑ региональные программы предоставления помощи.

Возможность вступления любой страны в ВТО базируется на сегодня исключительно на принципе двусторонних переговоров между претендентом и действительными членами. Переговорный процесс для любого кандидата является непростым и долговременным. Для Украины длительность переговорного процесса составляла 15 лет. За это время подписаны двусторонние переговоры с 52 странами – членами Рабочей группы. Одними из главных противоречивых вопросов, которые возникали в процессе согласования переговорных позиций с отмеченными странами, были государственная поддержка сельского хозяйства и доступ на рынки сельскохозяйственной продукции. Во время переговоров Украина должна была отстаивать интересы отечественных сельхозпроизводителей и аргументированно доказывать необходимость ввода преференциальных условий вступления. За период проведения Украиной переговоров с ВТО обсуждались разные базовые периоды для расчета AMS. В начале переговоров с ВТО наша страна настаивала на утверждении базового периода на уровне 1994–1996 гг. При этом базовый уровень AMS составлял бы 5863 млн грн. Учитывая длительный переговорный процесс вступления Украины в ВТО, некоторые страны, в частности США, Австралия, Канада настаивали на применении базового периода на уровне 1997–1999 гг., или даже 2000–2002 гг. Если бы Украина согласилась на такие условия, то базовый AMS мог бы составлять от 308 до 1141 млн грн. Для Украины наиболее приемлемым из всех обсуждаемых был, бесспорно, базовый период 1994–1996 гг. При условии признания этого периода базовым и принятия Украиной обязательств по сокращению AMS на 20% в течение 6 лет, AMS на 6-й год после присоединения должен был бы быть наивысшим – 1172,6 млн грн.

Длительность переговоров привела к тому, что Украине удалось согласовать условия вступления, по которым базовым периодом признаются 2004–2006 гг (Протокол от 05.02.2008 г.). К тому же Украина не имеет тех обязательств по сокращению AMS (на 20% в течение 6 лет после вступления), которые имели все развитые страны, вступившие в ВТО раньше. На такие результаты относительно поддержки сельского

хозяйства в Украине повлиял продолжающийся раунд переговоров «Доха-развитие». Его результатом стало признание того, что существующие правила сокращения поддержки привели к стремительному росту мировых цен на продукты питания, в результате чего 33 страны мира находятся на грани социальных беспорядков. На сегодня приоритетом в глобальной продовольственной стратегии считается борьба с голодом путем преодоления последствий стремительного подорожания продовольствия. В итоге сокращать поддержку сельхозпроизводителей должны только мировые лидеры в производстве сельхозпродукции: США, ЕС, Канада.

Именно эти причины и обусловили для Украины возможность согласования льготных условий вступления, по которым рассчитанный для Украины AMS (3043,4 млн грн) не подлежит сокращению. Кроме того, в соответствии с правилами ВТО (статья 6, пункт 4), страны, являющиеся членами организации имеют право применять правило «критерия минимума» (de minimis rule). То есть, при соблюдении определенного минимального уровня поддержки (для развитых стран – 5%, для развивающихся стран – 10%) от члена ВТО не требуется включать внутреннюю поддержку в AMS текущего периода и, соответственно, не требуется ее уменьшать. В соответствии с «критерием минимума» не подлежит уменьшению:

- внутренняя поддержка, связанная с конкретным товаром, если ее размер не превышает 5% (для развивающихся стран – 10%) от общей стоимости базового сельскохозяйственного товара, выработанного страной – членом ВТО в течение соответствующего года;
- внутренняя поддержка, не связанная с конкретным товаром, если она не превышает 5% (для развивающихся стран – 10%) от стоимости общего сельскохозяйственного производства в этой стране.

Следовательно, после вступления в ВТО государственная поддержка аграрного сектора должна формироваться исходя из следующих факторов:

1. Необходимость соблюдения обязательств относительно предельного уровня AMS.
2. Возможность предоставления непродуктовой поддержки в пределах уровня de minimis.
3. Возможность предоставления продуктовой поддержки в пределах уровня de minimis.
4. Неограниченное использование мероприятий «зеленой корзины».

Исследования показывают, что в Украине наблюдаются значительные структурные сдвиги между отдельными составляющими внутренней поддержки сельского хозяйства (табл. 1).

Таблица 1. Структура внутренней поддержки сельского хозяйства Украины в соответствии с нормами ВТО¹

Виды поддержки	2009		2010		2011	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Продуктовая поддержка	2426,44	26,05	4309,8	26,83	2611,9	12,80
Непродуктовая поддержка	3897,2	41,84	8229,5	51,22	12280,3	60,20
Мероприятия, освобожденные от обязательств по сокращению	2990,9	32,11	3526,9	21,95	5508,4	27,00
Итого, в т. ч.	9314,54	100	16066,2	100	20400,6	100
прямая бюджетная поддержка	5215,74	56,00	7138,40	44,43	9285,00	45,51
за счет средств НДС	4098,80	44,00	8927,80	55,57	11115,60	54,49

За период 2009–2011 годов отмечается увеличение удельного веса непродуктовых мер поддержки. Общий объем поддержки в 2011 году вырос по сравнению с 2009 годом на 119%. Наибольшими темпами выросла непродуктовая поддержка – на 215,11%, в том числе за счет средств НДС, полученных сельхозпроизводителями от перерабатывающих предприятий – почти в 3 раза. При том продуктовая поддержка за счет средств НДС с 2011 года не оказывается. Продовольственная и сельскохозяйственная организация ООН (FAO) пришла к выводам (Бринк, 2014), что Украина, в 2010–2012 гг. превысила свой Связанный общий AMS. Это явилось результатом, прежде всего, быстрого роста регулируемой цены на сахар, производимый из сахарной свеклы. Кроме производителей сахарной свеклы, наибольшие объемы поддержки получают производители молока (в 2009 году – 41% всей продуктовой поддержки). Однако, если сумма поддержки производства сахарной свеклы значительно превышает *de minimis* 5% (в 2011 году – в 5,6 раз), то поддержка производителей молока находится в пределах *de minimis* 5%, то есть не влияет на AMS текущего периода. Начиная с 2011 года поддержка за счет средств НДС оказывается через механизм, позволяющий относить эту поддержку к непродуктовой. Эта поддержка должна была существовать до 2015 года. В 2015 году налоговым законодательством не продлен спецрежим НДС для перерабатывающих предприятий, ко-

¹ Авторские расчеты по данным WorldTradeOrganization (G/AG/N/UKR/9), (G/AG/N/UKR/13) (G/AG/N/UKR/18).

торые в 2011–2014 гг. перечисляли НДС на счета поставщиков молока и мяса. С 2015 года спецрежим сохранится, но действовать он будет с учетом электронного администрирования НДС и функционирования специальных НДС-счетов, которые планируется внедрить в 2015 году (Лупенко, 2015).

Расчеты показывают, что с учетом критерия *de minimis* продуктовая поддержка производства сельхозпродукции в Украине могла бы быть значительно выше. По программам продуктовой поддержки животноводства, исходя из объемов валовой продукции сельского хозяйства в пределах *de minimis* 5% (World Trade Organization, *G/AG/N/UKR/18*), уровень разрешенной возможной поддержки в 2011 году мог бы составлять (млн грн): КРС – 479, свиньи – 642, птица – 630, овцы и козы – 22, кони – 7, молоко – 1457. Общая сумма разрешенной продуктовой поддержки животноводства в 2011 г. могла бы составлять 3334 млн грн. Продуктовая поддержка растениеводства в 2011 г. по правилам ВТО (World Trade Organization, *G/AG/N/UKR/18*) могла бы составлять 9344 млн грн.

Общий объем продуктовой поддержки мог бы достигать 15,7 млрд грн, а всех видов внутренней поддержки – 33908,2 млн грн (табл. 2).

Таблица 2. Структура возможного объема внутренней поддержки сельского хозяйства Украины в соответствии с нормами ВТО²

Виды поддержки	2011	
	млн грн	%
Продуктовая поддержка	15721,4	46,36
Непродуктовая поддержка	12678,4	37,39
Мероприятия, освобожденные от обязательств по сокращению	5508,4	16,25
Итого	33908,2	100

При наличии соответствующих бюджетных возможностей объем поддержки аграрного сектора в соответствии с требованиями ВТО в 2011 г. мог бы составлять 33,9 млрд грн (13,37% валовой продукции сельского хозяйства). Считаем, что разработка стратегических заданий развития отрасли должна учитывать возможные объемы государственной финансовой поддержки и находить соответствующие резервы финансовых ресурсов для ее предоставления. Даже с учетом бюджетных ограничений в результате мирового финансового кризиса часть расходов на сельское хозяйство должна составлять не менее задекларированных законодательно 5% расходов государственного бюджета.

² Авторские расчеты по данным WorldTradeOrganization (*G/AG/N/UKR/9*), (*G/AG/N/UKR/13*) (*G/AG/N/UKR/18*).

В последние годы наблюдается негативная тенденция к снижению удельного веса расходов на сельское хозяйство в расходах бюджетов Украины (таблица 3).

Таблица 3. Динамика значимости расходов на сельское хозяйство в бюджетах Украины³

Показатель	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Расходы на сельское хозяйство в расходах госбюджета, %	3,17	2,95	2,84	2,41	2,36	1,71
Расходы на сельское хозяйство в расходах местных бюджетов, %	0,07	0,08	0,09	0,05	0,06	0,05
Расходы на сельское хозяйство в расходах сводного бюджета, %	1,89	1,78	1,66	1,35	1,37	1,00

Согласно украинскому законодательству, удельный вес расходов на финансирование развития сельского хозяйства должен составлять не меньше 5% расходов Государственного бюджета, что не отвечает реалиям (табл. 3). Однако законодательно не определено, какие именно расходы бюджета влияют на развитие сельского хозяйства. Современная оценка реальных расходов государства на сельское хозяйство усложняется постоянными изменениями бюджетной классификации, которые приводят к изменению структуры расходов на сельское хозяйство из бюджетов разных уровней. Считаем, что расходы Государственного бюджета, которые направляются на развитие сельского хозяйства, осуществляются не только по коду функциональной классификации 0421 «Сельское хозяйство». Есть также расходы по коду 0482 «Исследования и разработки в сфере сельского хозяйства, лесного хозяйства и охоты, рыбного хозяйства». Кроме того, Министерство аграрной политики осуществляет расходы, не относящиеся к коду 0421, но, бесспорно, влияющие на развитие сельского хозяйства. Из общей суммы расходов Министерства на исследования и разработки в сфере сельского хозяйства направляется около 2,2%.

Кроме вышеупомянутых расходов, Министерство аграрной политики финансирует также другие программы, удельный вес которых в разные годы составляет от 16 до 36%. Большая часть этих сумм тратилась до 2015 года на образование (подготовка кадров высшими учебными заведениями, последипломное образование, переподготовка и повышение квалификации кадров), а также на развитие коммунального хозяйства в сельской местности, помощь на обеспечение жильем, духовное и физическое развитие. Все эти расходы можем отнести к таким, которые прямо или косвенно влияют на развитие сельского хозяйства.

³ Авторские расчеты по данным Государственного казначейства Украины, Министерства аграрной политики и продовольствия Украины.

Стоит отметить, что в Украине, кроме Министерства аграрной политики, существуют другие распорядители средств, выделяемых из госбюджета на сельское хозяйство. Такими распорядителями за последние годы были: Министерство промышленной политики; Государственный комитет Украины по водному хозяйству; Государственный комитет Украины по земельным ресурсам; Украинская академия аграрных наук; Государственный комитет по делам Украины строительства, архитектуры и жилищной политики; государственные администрации областей. Вместе ними тратится около трети общей суммы средств на сельское хозяйство. Эти средства направляются на финансирование таких программ: финансовая поддержка производства и создание новых отечественных средств защиты растений и регуляторов роста растений, их государственное испытание и регистрация; руководство и управление в сфере водного хозяйства; эксплуатация общегосударственных и межхозяйственных государственных мелиоративных систем; руководство и управление в сфере земельных ресурсов; проведение земельной реформы; выдача государственных актов на право частной собственности на землю в сельской местности и развитие системы кадастра; коренное улучшение земель научно-исследовательских хозяйств; селекция в животноводстве и птицеводстве в научно-исследовательских хозяйствах; селекция сельскохозяйственных культур в звеньях первичного растениеводства.

Министерство аграрной политики хоть и является главным распорядителем средств, которые тратятся на развитие сельского хозяйства, однако на его долю приходится лишь 75–80% средств, потому делать выводы о соответствии объемов финансирования развития сельского хозяйства задекларированным 5% расходов бюджета невозможно. Нет возможности также осуществить такой анализ с учетом лишь средств, выделенных по коду 0421 «Сельское хозяйство», поскольку их часть в общей сумме расходов, которые тратятся на развитие сельского хозяйства, является еще ниже (65–75%). Считаем, что удельный вес расходов бюджета, направленных на развитие сельского хозяйства, стоит определять с учетом таких составляющих: расходы на сельское хозяйство; исследование и разработки в отрасли сельского хозяйства; другие расходы, распорядителем которых является Министерство аграрной политики.

Часть всех расходов, которые влияют на развитие сельского хозяйства, в последние годы составляла в среднем 3,5% расходов госбюджета. Если принимать во внимание лишь расходы, осуществляемые Министерством аграрной политики, то их удельный вес не достигает 5% расходов бюджета, а если учесть, что расходы на развитие сельского хозяйства осуществляют также другие распорядители бюджетных средств, то удельный вес отмеченных расходов в докризисный период превышал 5% общей суммы расходов бюджета. Наиболее сложная ситуация для

аграриев сложилась в 2014 г., когда на их потребности из Государственного бюджета было выделено лишь 1,8% средств госбюджета.

Наблюдается негативная тенденция к уменьшению удельного веса отмеченных расходов в расходах бюджета (таблица 4).

Таблица 4. Динамика расходов, влияющих на развитие сельского хозяйства, в общей сумме расходов Государственного бюджета Украины⁴

Показатель	2002	2005	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Всего расходов, влияющих на развитие сельского хозяйства, млрд грн	1,9	5,8	8,5	10,3	10,5	10,6	9,9	7,9
Удельный вес расходов, влияющих на развитие сельского хозяйства, в расходах госбюджета, %	5,3	5,2	3,5	3,3	3,1	2,7	2,5	1,8
Удельный вес расходов Министерства аграрной политики, в расходах госбюджета, %	4,2	4,4	2,6	2,4	2,3	2,9	1,8	1,3

Проведенные расчеты позволяют утверждать, что часть расходов Государственного бюджета Украины на финансирование сельского хозяйства, начиная с 2009 г. составляет меньше, чем предусмотренные законодательством 5% расходов бюджета. Кроме того, не все из этих расходов влияют на развитие сельского хозяйства, потому что большинство из них только поддерживают его современное состояние.

В последнее время в финансировании расходов Министерства аграрной политики наметилась негативная тенденция – средства выделяются в гораздо меньших объемах, чем запланировано. Некоторые статьи (осуществление финансовой поддержки предприятий агропромышленного комплекса через механизм удешевления кредитов, бюджетная животноводческая дотация, государственная поддержка производства продукции растениеводства) финансируются на 25–35% от запланированных сумм.

Следует отметить постоянное снижение на протяжении 2012–2014 гг удельного веса расходов Министерства аграрной политики в общей сумме расходов госбюджета. Законом о Государственном бюджете Украины на 2015 год (Закон от 28.12.2014 г.) запланированы расходы Министерства аграрной политики и продовольствия в сумме 2,22 млрд грн, что составляет всего 0,39% расходов госбюджета. Одной из причин такого резкого снижения стала передача аграрных ВУЗов 3–4 уровней

⁴ Авторские расчеты по данным Государственного казначейства Украины, Министерства аграрной политики и продовольствия Украины.

аккредитации в подчинение Министерству образования и науки Украины. Соответственно и финансирование этих ВУЗов с 2015 года осуществляется Министерством образования и науки Украины. В предыдущие годы эта статья расходов Министерства аграрной политики и продовольствия была одной из самых больших (таблица 5).

Таблица 5. Структура расходов министерства аграрной политики Украины⁵

Статья расходов	2012	2013	2014	2015
Подготовка кадров для агропромышленного комплекса высшими учебными заведениями	34,47	28,31	35,10	0
Организация и регулирование деятельности учреждений в системе ветеринарной медицины	22,24	24,77	30,14	24,91
Государственная поддержка животноводства	2,99	10,04	6,75	11,26
Руководство и управление в сфере земельных ресурсов	9,18	7,64	8,56	0
Затраты аграрного фонда на хранение объектов гос. ценового регулирования, включенных в гос. продовольственный резерв	2,88	6,93	1,81	4,51
Посадка молодых садов, виноградников, ягодников и уход за ними	3,87	1,32	0,8	0
Финансовая поддержка предприятий АПК через механизм удешевления кредитов	0	0	0	13,52
Государственное агентство лесных ресурсов Украины	0	0	0	20,65
Государственное агентство рыбного хозяйства Украины	3,26	3,19	3,34	5,42
Другие расходы	21,11	17,80	13,50	19,73

Расчеты позволяют утверждать, что в последние годы не существует определенной программы, которая имеет наиболее важное значение. Кроме того, с 2010 года отсутствуют некоторые традиционные программы, в частности: финансовая поддержка фермерских хозяйств; финансовая поддержка предприятий, которые находятся в особенно сложных климатических условиях; компенсация Пенсионному фонду потерь от применения плательщиками фиксированного сельскохозяйственного налога специальной ставки по уплате сбора на обязательное пенсионное страхование; программа удешевления стоимости страховых премий (взносов) фактически оплаченных субъектами аграрного рынка. При этом появились новые программы, а именно: частичное возмещение

⁵ Авторские расчеты по данным Государственного казначейства Украины, Министерства аграрной политики и продовольствия Украины, Закона от 28.12.2014 г.

субъектам хозяйствования стоимости строительства и реконструкции животноводческих ферм, комплексов и предприятий по производству комбикормов, а также несколько программ по организации деятельности учреждений в системе агропромышленного комплекса за счет средств Стабилизационного фонда.

Выводы

В последние годы наиболее значительными проблемами в государственном финансировании аграрного сектора Украины стоит назвать несоответствие государственной финансовой поддержки задекларированным объемам финансирования, а также недофинансирование запланированных бюджетных назначений и негативную тенденцию относительно уменьшения объемов поддержки, причиной которых является возникновение недостатка бюджетных ресурсов в результате мирового финансового кризиса. С учетом отмеченных факторов предложения относительно оптимизации государственного финансирования отрасли должны включать законодательное принятие государственной стратегии поддержки сельского хозяйства и разработку на ее основе тактических заданий в соответствии с состоянием экономики страны в целом и сельского хозяйства в частности, а также с мировыми тенденциями финансирования аграрного сектора. Должны быть разработаны действенные механизмы выполнения бюджетных программ, которые бы обеспечили наиболее эффективное распределение бюджетных средств и наиболее быстрое их поступления к сельхозпроизводителям. Кроме того, необходимо достичь минимизации бюджетных расходов на выполнение внедренных программ, обеспечения проведения конкурсов среди потенциальных исполнителей этих программ с целью недопущения злоупотреблений в процессе распределения и расходования бюджетных средств. Выполнение поставленных задач должно стабилизировать состояние сельского хозяйства в условиях преодоления последствий мирового финансового кризиса, в будущем – позволить достичь стабильного роста показателей его развития, а кроме того – повысить конкурентоспособность отечественной продукции сельского хозяйства на мировых рынках и приостановить упадок сельских территорий.

Считаем целесообразным внести следующие предложения относительно оптимизации видов государственной поддержки, которые относятся к «желтой корзине»:

1. Непродуктовый агрегированный показатель поддержки не должен превышать 5% стоимости продукции сельского хозяйства. Механизм предоставления финансовой поддержки путем удешевления

кредитов должен быть пересмотрен с целью упрощения. Для этого предлагаем учредить в стране Государственный Аграрный банк и передать ему полномочия относительно льготного кредитования сельхозпроизводителей. Поскольку применение сельхозпредприятиями сниженной ставки взносов на общеобязательное государственное пенсионное страхование прекращено с 2010 года, предлагаем высвобожденные средства направить на обеспечение развития системы страхования аграрного сектора. Это позволит повысить эффективность этого вида поддержки, поскольку по объему предоставленных средств уравнивает его с удешевлением кредитов (35% непродуктового AMS).

2. Согласно принятым Украиной обязательствам, продуктовый AMS ежегодно не должен превышать 3043,4 млн. грн. Поддержка конкретного продукта включается в AMS в том случае, если ее объем превышает 5% стоимости этого продукта. Анализ данных, которые использовались для расчета продуктового AMS, позволяет утверждать, что для Украины полностью возможным является предоставление поддержки в объемах, которые не превышают 5% стоимости конкретного продукта производителям пшеницы, ячменя, кукурузы, ржи, гречихи, рапса, овса, зернобобовых, фруктов, картофеля, сои, птицы. Не увеличивать в абсолютном размере предлагаем AMS сахарной свеклы, риса, хмеля, льна-долгунца, проса, овец и коз, лошадей, шерсти и шелкопрядов. Высвобожденные средства предлагаем направить дополнительно в поддержку производства продукции животноводства: молока, КРС в живом весе, свиней в живом весе. Считаем, что это позволит снизить убыточность производства этих видов продукции и способствовать увеличению в стране поголовья крупного рогатого скота.

Считаем, что в дальнейшем развитие государственной поддержки аграрного сектора должно происходить с переориентацией на мероприятия «зеленой корзины», а именно: социальное развитие сельской территории; предоставление продовольственной помощи населению; развитие аграрной науки; развитие аграрного рынка; обеспечение качества сельскохозяйственной продукции в соответствии со стандартами ЕС. Финансирование государством отмеченных мероприятий позволит стабилизировать состояние сельского хозяйства (а в будущем – достичь роста показателей его развития); повысить конкурентоспособность отечественной продукции сельского хозяйства на мировых рынках; приостановить упадок сельских территорий; улучшить демографическую ситуацию на селе и по стране в целом; улучшить уровень жизни и состояние здоровья населения; как следствие – обеспечить стабильный рост экономики страны в целом.

Бібліографія

- БРИНК Л., 2014. Страны СНГ и ВТО: вопросы сельскохозяйственной политики и государственной поддержки, <http://www.fao.org/3/a-i3883r.pdf>(доступ 03.05.2015 р.).
- Верховна Рада України. Протокол про вступ України до Світової організації торгівлі, Женева, 5 лютого 2008 року, ратифікований Законом України №250-VI від 10 квітня 2008 року, http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/981_049(доступ 03.05.2015 р.).
- Державне казначейство України. Звітність про виконання бюджетів, <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477> (доступ 03.05.2015 р.).
- Закон України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» від 28.12.2014 № 80-VIII (Із змінами, внесеними згідно із Законами № 217-VIII від 02.03.2015, № 278-VIII від 07.04.2015), <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80-19/print1429990264418008>(доступ 03.05.2015 р.).
- Міністерство аграрної політики та продовольства України. Стан фінансування АПК у 2014 році, <http://minagro.gov.ua/uk/ministry?nid=15506>(доступ 03.05.2015 р.).
- ДЕМ'ЯНЕНКО М. Я., 2008. Національна система державної підтримки аграрного сектору в умовах членства України в СОТ (в) ОБЛІК І ФІНАНСИ АПК, фаховий науково-виробничий журнал, №3, Київ 2008.
- КОБУТА І., ШЕВЦОВ О., 2002. Внутрішня підтримка сільського господарства в контексті приєднання України до Світової організації торгівлі (в) АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ: ЗБІРНИК РОБІТ (1999 –2002, UAPP/PCAPS-ARND/GARCCS), Київ.
- КОБУТА І., 2008. Аграрна політика підтримки сільського господарства – нові виклики в зв'язку із вступом України до СОТ (в) ОБЛІК І ФІНАНСИ АПК, фаховий науково-виробничий журнал, №3, Київ 2008.
- КОБУТА І., 2013. Государственная поддержка сельского хозяйства и членство в ВТО: Украина: материалы семинара ФАО «Обязательства в рамках ВТО и поддержка сельского хозяйства России: Проблемы и возможные решения» (30-31 января 2013 года, г. Казань), http://www.fao.org/fileadmin/templates/est/meetings/cis_wto/Russian/13_Kobuta_-_Ukraine.pdf(доступ 03.05.2015 р.).
- ЛУЗАН Ю., 2008. Розвиток державної підтримки аграрного сектора України в умовах членства в СОТ(в) ОБЛІК І ФІНАНСИ АПК, фаховий науково-виробничий журнал, №3, Київ 2008.
- ЛУПЕНКО Ю., 2015. Режим справляння ПДВ для аграріїв зазнає змін у 2015 році – Інститут аграрної економіки, <http://www.iae.com.ua/presscentre/archnews/1101--2015-.html>(доступ 03.05.2015 р.).
- ОСИКА С., ПЯТНИЦЬКИЙ В., 2004. Світова організація торгівлі, видавництво К.І.С., Київ.
- Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року, 2012, в ЛУПЕНКА Ю., МЕСЕЛЬ-ВЕСЕЛЯКА В. (ред.), видавництво ННЦ «ІАЕ», Київ.
- World Trade Organization (WTO), 2011. *Committee on Agriculture – Notification – Ukraine – Domestic support Agriculture (Document code G/AG/N/UKR/9, 27.05.2011)*,

[https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S006.aspx?Query=\(+%40Symbol%3d+g%2fag%2fn%2fukr%2f*\)&Language=ENGLISH&Context=FomerScriptedSearch&languageUIChanged=true#](https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S006.aspx?Query=(+%40Symbol%3d+g%2fag%2fn%2fukr%2f*)&Language=ENGLISH&Context=FomerScriptedSearch&languageUIChanged=true#)(доступ 03.05.2015 р.).

- World Trade Organization (WTO), 2012. *Committee on Agriculture – Notification – Ukraine – Domestic support Agriculture (Document code G/AG/N/UKR/13, 19.10.2012)*, [https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S006.aspx?Query=\(+%40Symbol%3d+g%2fag%2fn%2fukr%2f*\)&Language=ENGLISH&Context=FomerScriptedSearch&languageUIChanged=true#](https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S006.aspx?Query=(+%40Symbol%3d+g%2fag%2fn%2fukr%2f*)&Language=ENGLISH&Context=FomerScriptedSearch&languageUIChanged=true#)(доступ 03.05.2015 р.).
- World Trade Organization (WTO), 2014. *Committee on Agriculture – Notification – Ukraine – Domestic support Agriculture (Document code G/AG/N/UKR/18, 04.02.2014)*, [https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S006.aspx?Query=\(%20@Symbol=%20g/ag/n/ukr/*\)&Language=ENGLISH&Context=FomerScriptedSearch&languageUIChanged=true#](https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S006.aspx?Query=(%20@Symbol=%20g/ag/n/ukr/*)&Language=ENGLISH&Context=FomerScriptedSearch&languageUIChanged=true#)(доступ 03.05.2015 р.).

Краткое содержание

Рассмотрена классификация направлений бюджетной поддержки аграрного сектора в соответствии с требованиями ВТО. Описаны обязательства Украины по ограничению государственной поддержки сельского хозяйства. Выявлены тенденции, сложившиеся в государственном финансировании аграрного сектора Украины: значимость расходов на сельское хозяйство в бюджетах, соотношения между направлениями финансирования, динамика прямой и непрямой поддержки. Очерчены приоритетные направления государственной финансовой поддержки аграриев.

Ключевые слова: аграрный сектор, государственная финансовая поддержка, бюджетное финансирование, непрямая бюджетная поддержка, агрегированный показатель поддержки, мероприятиями «янтарной корзины», мероприятия «голубой корзины», мероприятия «зеленой»

State financing of agriculture sector of Ukraine in the context of its membership in the World Trade Organization

Abstract

Classification of kinds of budgetary support of agrarian sector by rules WTO considers. Duties of Ukraine on restriction of the state support of agriculture are described. An author studied the tendencies of the state financing agrarian to the sector of Ukraine: specific gravity of charges on agriculture in budgets, rate ratios by directions of financing, dynamics of line and indirect support. Priority directions of state sponsorship of agrarians are outlined.

Key words: agrarian sector, state sponsorship, budgetary financing, indirect budgetary support, Aggregate Measurement of Support, amber box policies, blue box policies, green box policies, Product-Specific Aggregate Measurements of Support, Non-Product-Specific Aggregate Measurements of Support, budgetary grants, tax privileges.

Rządowe finansowanie sektora rolniczego Ukrainy w kontekście członkostwa w Światowej Organizacji Handlu

Streszczenie

Klasyfikacja rodzajów wsparcia budżetowego sektora rolnictwa według zasad WTO. Opisane są obowiązki Ukrainy wobec ograniczeń wsparcia państwowego dla rolnictwa. Autor pokazał tendencje państwowego finansowania dla sektorarolnictwa na Ukrainie: szczególną wagę kosztów rolnictwa w budżecie, wskaźniki stopy przy kierunkach finansowania, dynamiki linii i wsparcie pośrednie. Zostały nakreślone główne kierunki sponsorowania rolnictwa przez państwo.

Słowa kluczowe: sektor rolniczy, sponsoring państwowy, finansowanie budżetowe, pośrednie wsparcie budżetowe, Łączna Miara Wsparcia (Aggregate Measurement of Support), polityka amber box, polityka blue box, polityka green box, produktowa łączna miara wsparcia (Product-Specific Aggregate Measurements of Support), niespecyficzna miara wsparcia (Non-Product-Specific Aggregate Measurements of Support), granty budżetowe, przywileje podatkowe.

JEL: Q10, Q50

Евгения Л. РЮМИНА*

Проблемы и перспективы развития рекреационно-туристической зоны северного приазовья

Введение

Рекреационно-туристическая сфера Северного Приазовья формируется под влиянием использования санаторно-курортного и оздоровительного потенциалов Бердянска, который включает достаточно большое количество заведений с развитой инфраструктурой и уровнем комфортности на любой достаток.

Туристической деятельностью в городе и его окрестностях занимаются 27 субъектов. Ежегодно проводятся рекламные туры для украинских и зарубежных туристических фирм [Стратегия г. Бердянска].

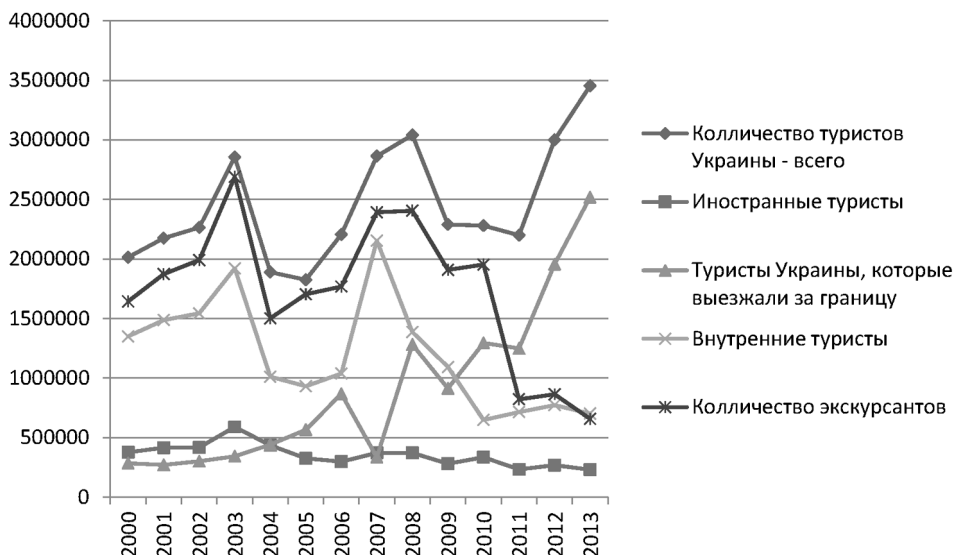
Бердянская рекреационно-туристическая зона пользуется большим спросом среди туристов: ежегодно здесь отдыхает 500–600 тыс. человек как из Украины, стран СНГ, так и из дальнего зарубежья.

Основная часть

В Запорожском регионе за 2013 год наблюдаются негативные тенденции развития внутреннего туризма, обратимся к рис. 1 (в 2013 внутренних туристов было 52,7 тыс. человек, что на 17% меньше, чем в 2012 году). Уменьшился поток и иностранных туристов – в 2012 году Запорожскую область посетило 20 тыс. туристов, а в 2013 году – на 3% меньше, это объясняется сложной экономической и политической ситуациями, которые существуют в стране. Но достаточно увеличился поток туристов-граждан Украины, которые выезжали за границу, это свидетельствует об изменениях предпочтений украинцев.

* Аспирантка кафедры экономики предприятий БУМИБ.

Рис. 1. Динамика туристического потока в Запорожском регионе 2000–2013 р.р.

Бердянская рекреационно-туристическая зона является наиболее привлекательной территорией для инвестирования, благодаря наличию необходимых природных условий (в частности, в первую очередь это Азовское море, теплое, не глубокое, с большим содержанием йода, отдыхают и оздоравливаются используя такие методы как аэротерапия, гелиотерапия, талассотерапия и др..., лиманы, из которых добываются лечебные грязи, глина, ропа и др ..., источники минеральных вод,) историко-культурных (музеи, памятники истории Бердянска, памятники развлекательного характера- памятник бычку-кормильцу, памятник туристам, памятник рыболову и т.д.), материальных и трудовых ресурсов, развитой инфраструктуры санаторно-курортных учреждений. По состоянию на 2013 год в Запорожском регионе находится 584 санаторно-курортных и оздоровительных учреждений – это санатории, санатории-профилактории, дома и базы отдыха, детские оздоровительные учреждения, общее количество коек в которых составляет около 31,6 тыс. Как видно из таблицы 1 в течение 2000–2013 г.г. наблюдается динамика увеличения учреждений, оказывающих курортно-оздоровительные услуги. В частности, с 2000 года по 2013 год количество санаторно-курортных и оздоровительных учреждений в регионе выросла почти на 20%.

Санаторно-курортные и оздоровительные заведения

Территории г. Бердянска признаны курортом государственного значения, поэтому назрела необходимость расширения сети оздоровительных

Годы	Санатории и пансионаты с лечением		Санатории-профилактории		Дома и пансионаты отдыха		Базы и другие заведения отдыха		Детские оздоровительные лагеря	
	всего	у них мест, тыс.	всего	у них мест, тыс.	всего	у них мест, тыс.	всего	у них мест, тыс.	всего	у них мест, тыс.
2000	18	5,2	24	2,1	7	1,8	137	24,4	193	18,9
2001	17	4,8	24	1,9	6	1,2	127	22,8	160	18,9
2002	18	5,0	23	2,0	6	1,0	122	20,6	269	20,4
2003	17	4,5	24	2,6	7	1,2	161	28,9	297	20,8
2004	17	4,8	23	1,9	7	1,2	158	23,6	361	22,3
2005	16	2,9	23	1,8	9	1,2	157	22,6	378	18,7
2006	15	4,9	21	1,7	9	1,3	149	21,1	366	19,0
2007	16	4,6	21	1,6	7	0,9	155	22,1	350	18,2
2008	17	4,6	20	1,6	9	1,0	155	23,9	373	17,9
2009	17	4,6	20	1,6	8	0,9	150	22,2	356	16,5
2010	16	4,8	18	1,3	8	0,9	171	23,7	328	15,5
2011	16	4,8	18	1,3	8	0,9	171	23,7	328	15,5
2012	17	4,9	21	1,7	9	1,3	171	23,7	366	19,0
2013	17	4,9	21	1,7	9	1,3	171	23,7	366	19,0

Источник: по данным Главного управления статистики Запорожской области.

и гостиничных учреждений, создание туристических центров, разработки новых туристических маршрутов. Постепенно увеличивается количество современных комфортабельных автобусов большой вместимости для удовлетворения растущих потребностей туристических услуг.

Необходимо создать сеть отелей и туристических баз целевого назначения: гостиниц для индивидуальных туристов и охотничьих и рыболовных баз, летних и зимних спортивных баз; гостиниц для туристов, приезжающих с целью лечения; курортных отелей; ферм для любителей сельскохозяйственного труда, транзитных мотелей, дорожных ресторанов и т.д. [Стеченко 2006: 201].

Развитие рекреационно-туристической зоны Северного Приазовья является перспективным направлением города и региона, важным фактором повышения международного престижа рекреационной зоны, источником социально-экономического развития региона, важным условием сохранения историко-культурных рекреационно-туристических ресурсов.

Согласно «Стратегии развития г. Бердянска на период до 2017 года», к 2027 году город должен приобретать черты как семейного, так и молодежного курорта и ориентированным на восточноевропейский уровень по качеству предоставления оздоровительных услуг и отдыха; привлекательный центр разнообразного досуга, фестивально-культурных инициатив, развлечений и туризма; город благоприятным деловой средой и развитой рыночной инфраструктурой, стимулирует предпринимательство и инвестиции.

Проблемы и перспективы развития курортной зоны

Однако, эффективное использование курортного и рекреационно-туристического потенциала побережья Азовского моря требует решения назревших проблем, в частности:

- ❑ создавать благоприятные условия для выхода из социально-экономического кризиса и внедрять мероприятия по повышению платежеспособности населения и роста его спроса;
- ❑ проводить государственную интеграционную политику роста численности и устранения ведомственной раздробленности рекреационных учреждений;
- ❑ обеспечить программно-целевое освоение рекреационного природно-ресурсного потенциала и развития курортно-рекреационного хозяйства;
- ❑ повышать качество природных курортно-рекреационных ресурсов Азовского моря вследствие ее загрязнения;
- ❑ рационально использовать туристические ресурсы и определить направления их освоения и развития, обеспечить эффективное

- и законное использование уникальных природных и историко-культурных ресурсов;
- создать эффективную систему защиты прав и интересов туристов, обеспечить безопасные условия на объектах туристических посещений и по направлениям туристических маршрутов, своевременное предоставление всех видов неотложной помощи лицам, пострадавшим во время путешествия;
 - проводить надлежащее прогнозирование и планирование развития туризма, параметров туристического потока в соответствии с имеющимися ресурсными возможностями, потребностями населения и экономики страны;
 - усовершенствовать организационно-правовой и экономический механизм реализации государственной политики в сфере туризма и деятельности курортов в регионе, усилить межведомственную координацию и взаимодействие между органами государственной власти и местного самоуправления;
 - разработать целостную и комплексную систему управления туристическими ресурсами, различным ведомственным подчинением туристических ресурсов, создать специальный уполномоченный центральный орган исполнительной власти по вопросам деятельности курортов;
 - обеспечить нормативной и методической информацией органы местного самоуправления, общественные организации и субъекты предпринимательской деятельности в сфере туризма и курортов и др.

Поэтому решение именно этих проблем будет способствовать интенсивному развитию рекреационно-туристической сферы. В перспективе это позволит усовершенствовать систему управления рекреационно-туристической сферы, нормативно-правовую базу рекреационно-туристической деятельности; создание благоприятных условий для эффективного и целесообразного освоения природных, историко-культурных, рекреационных ресурсов; повысить качество и расширить ассортимент рекреационно-туристических услуг; привлечь частный сектор в сферу рекреационно-туристического бизнеса; расширить международное сотрудничество в сфере туризма, повысить имидж региона и государства в целом; обеспечить популяризацию регионального и отечественного рекреационно-туристического продукта на внутреннем и международном рынках услуг; внедрить эффективную инновационную деятельность и создать научную базу сферы рекреации и туризма, особенно это касается внедрения инновационных форм развития предприятий, а именно кластерных структур, курортполисов, курортных парков и др ..., но для этого нужно достаточно много реформ; наладить систему подготовки высококвалифицированных кадров для сферы рекреации и туризма.

Объединение предприятий в кластерные структуры обеспечивает повышение уровня инновационности и конкурентоспособности на рынке [Соколенко2004:215]. По нашему мнению, рекреационно-туристические кластеры – не только один из лучших путей активизации предпринимательской деятельности, но и эффективная форма комплексного использования природно-рекреационного потенциала региона. Основными мотивами создания рекреационно-туристического кластера является совокупность благоприятных социально-экономических, географических факторов, различных природных рекреационных ресурсов и объективная необходимость эффективного их использования для удовлетворения рекреационных потребностей и решения насущных проблем, основные из которых – общий низкий уровень рекреационного сервиса, ограниченность спектра специальных рекреационных и бытовых услуг, сезонность в работе, комплектование рекреационно-туристических заведений квалифицированным обслуживающим персоналом, нехватка специалистов, менеджеров непроектной сферы.

Участниками рекреационно-туристического кластера должны быть не только туристические, санаторные, туристические заведения, но и сельскохозяйственные фермерские хозяйства, предприятия общественного питания, транспорта, связи, научные учреждения, учебные заведения, консалтинговые фирмы, банки, гостиничные хозяйства, индивидуальные сельские усадьбы, которые обеспечивали бы развитие агротуризма, государственные органы и органы местного самоуправления, общественные структуры, поскольку официальное признание важности этого дела обеспечит поддержку и повысит репутацию самой деятельности.

Выводы

Таким образом, развитие инновационной инфраструктуры рекреационно-туристической сферы, а именно сети кластерных структур, курортополисов, рекреационных парков, туристических зон и др .., является важным вопросом при определении инновационной стратегии регионов и страны. Кризисная ситуация в которой находятся наши предприятия, а именно рекреационно-туристической сферы требующих неотложного решения проблем связанных с создания, разработки, функционирования инновационных структур.

Итак, предсказания развития и использования рекреационно-туристического потенциала Северного Приазовья должно подтверждаться инновационно-инвестиционными интересами регионально-государственного партнерства.

Литература

- Стратегия развития г. Бердянск на период до 2017 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://bmr.gov.ua/fileadmin/documentation/department_economy/strategiy /STATEGIJA_Berdjansk_sesija.pdf
- СТЕЧЕНКО Д.Н., 2006. Размещение производительных сил региона: статистика. Учебник, Викар, Киев
- СТЕЧЕНКО Д.Н., 2002. Инновационные формы регионального развития, Высшая школа, Киев
- СОКОЛЕНКО С.И., 2004. Развитие туристическо-рекреационных кластеров: региональная инициатива Украины, Регион: Восток-Запад.

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы и перспективы развития рекреационно-туристической сферы Северного Приазовья, проанализирована динамика туристических потоков курортной зоны Запорожского региона, а также показано развитие количества санаторно-курортных и оздоровительных заведений. Предложено внедрение инновационных форм развития предприятий, а именно кластерных структур, курортполисов, курортных парков и т.д.

Ключевые слова: рекреационно-туристическая зона, туризм, санаторно-курортные заведения, рекреационно-туристический кластер.

Problems and perspectives of development for recreation and tourism zone of the North Priazovie

Abstract

The article deals with the problems and prospects of development of recreation and tourism industry of Northern Azov region, analyzed the dynamics of tourist flows of the resort area of the Zaporozhye region, and shows the development of the number of resorts and recreational facilities. Proposed introduction of innovative forms of development of enterprises, namely cluster structures, Health Resort, spa parks, etc.

Key words: recreation and tourism area, tourism, spa institutions, recreation and tourism cluster.

Problemy i perspektywy rozwoju rekreacyjno-turystycznej strefy północnego przyazowia

Streszczenie

Rekreacyjno-turystyczna strefa Północnego Przyazowia rozwija się dzięki wykorzystaniu sanatoryjno-uzdrowiskowego i kuracyjnego potencjału m. Berdiańska, obejmującego

znaczną liczbę obiektów z rozwiniętą infrastrukturą i zróżnicowanym standardem dla klientów z różną zamożnością portfela.

Działalność turystyczną w mieście i jego okolicach prowadzi 27 obiektów. Corocznie organizowane są promocyjne turnusy dla ukraińskich i zagranicznych firm turystycznych [Strategia m. Berdiańska].

Berdiańskastrefa rekreacyjno-turystyczna cieszy się dużym zainteresowaniem wśród turystów: corocznie odpoczywa tu 500–600 tys. osób z Ukrainy, krajów WNP i z zagranicy.

JEL: R10, R58

Шило Екатерина МИХАЙЛОВНА*

Проблемы и перспективы по усовершенствованию государственного регулирующего формирования трудового потенциала

Постановка проблемы

Современные прогрессивные системы государственного регулирования экономического и социального развития со временем все в большей степени ориентируются на реализацию факторов, связанных с разработкой и внедрением основных направлений формирования и повышения качества трудового потенциала. Это связано с глобализационными процессами развития, что обуславливает необходимость использования и выработки высоких информационно-интеллектуальных технологий и требует от человека (как основного фактора производства) более высокого профессионально-образовательного уровня, готовности к постоянному самосовершенствованию. Без эффективной модели государственного регулирования процесса формирования трудового потенциала, которая будет обеспечивать формирование качественного уровня кадров для работы в сфере инновационной деятельности в соответствии со спросом на рынке квалифицированного труда, невозможно обеспечить инновационное развитие национальной экономики в целом. Необходимость эффективного государственного регулирования процесса формирования трудового потенциала обусловлено тем фактом, что трудовой потенциал, как основной носитель качественных характеристик человеческого капитала, более эффективно воздействует на собственное развитие и экономическое развитие страны прежде всего путем усвоения современных знаний экономически активным населением и в результате использования новых технологий.

Анализ основных направлений исследований и публикаций. Вопросы государственного регулирования формирования трудового потен-

* Доцент кафедры менеджмента и туризма, Бердянский университет менеджмента и бизнеса, Украина.

циала занимались ученые, такие как А. Амоша, Л. Антошкина, Д. Богиня, И. Бондар, И. Бажан, Н. Гаркавенко, О. Гришнова, Т. Заяц, А. Левченко, Э. Либанова, В. Лыч, С. Пирожков, Н. Ушенко, Л. Шаульская, А. Ярошенко и другие, что обеспечило развитие теоретических и практических аспектов.

Целью исследования является разработка комплекса практических мероприятий по усовершенствованию государственного регулирования формирования трудового потенциала, содержание которых заключается во внедрении правовых, административных, экономических и программно-целевых рычагов воздействия в соответствии с потребностями экономики и инновационного развития. Это позволит создать в стране благоприятные условия для формирования и усиления качественных характеристик трудового потенциала.

Изложение основного материала

Активизация инновационных процессов в мировом развитии обусловила повышение роли образования и профессиональной подготовки в формировании трудового потенциала. Рост уровня требований к качеству рабочей силы с развитием современных технологий требует постоянного совершенствования знаний и умений человека в течение трудовой жизни с целью обеспечения его продуктивной занятости, профессиональной мобильности и конкурентоспособности. Повышение качества образовательных услуг с целью оптимизации профессионально-квалификационной структуры трудового потенциала является одним из действенных направлений роста уровня конкурентоспособности национальной рабочей силы.

В этих условиях основой стратегии экономического и социального развития должна стать реализация государственной политики, направленной на внедрение инновационной модели структурной реорганизации экономики Украины, как высокотехнологичного государства, непосредственно повлияет на реализацию стратегии опережающего развития экономики, которая могла бы обеспечивать повышение уровня жизни населения. Мировой опыт показывает, что это возможно реализовать при условии создания разветвленной инновационной инфраструктуры на основе научно-технологического обновления производства.

На сегодня в Украине завершается процесс выполнения «Стратегии экономического и социального развития Украины на 2004–2015 годы «Путем европейской интеграции»» (Геец и другие 2004). Указанный период определен завершающим этапом трансформации организационных, институциональных, технологических, материально-технических основ к постиндустриальному типу развития экономики страны.

Эти прогнозируемые ожидания были осложнены влиянием мирового финансово-экономического кризиса и реалиями происходящими за последний год, в результате чего показатели социально-экономического состояния страны ухудшились.

Поэтому процесс формирования трудового потенциала следует рассматривать в контексте тех тенденций, которые проявляются на рынке труда (Либанова 2010: 12):

- производство отказывается от узкого разделения труда, расширяя функции работника, что обусловлено как технологическими причинами, так и социально-экономическими – стремлением за счет повышения содержательности труда, отказа от жесткой системы организации труда повысить производительность труда и уровень удовлетворенности работников своим трудом;
- непрерывность процесса интеллектуализации и информатизации производственной деятельности требует высокого уровня образования работников всех категорий и их способности эффективно использовать компьютерную технику;
- быстрый процесс морального устаревания знаний и перманентные структурные сдвиги обуславливают необходимость изменения профессии, требует от работников способности самостоятельно и непрерывно обновлять свои знания, быть готовыми к освоению новых профессий;
- формирование рынка труда предъявляет унифицированные требования к качеству рабочей силы на международном рынке труда, что требует приведения качества подготовки кадров к мировым стандартам. Кроме того, глобальный рынок труда повышает мобильность трудового потенциала в том направлении, где лучшие условия его использования.

Опыт стран с развитой рыночной экономикой свидетельствует о прямой зависимости темпов совершенствования и развития производства, его конкурентоспособности на мировом уровне от уровня профессиональной подготовки кадров. Быстрое старение знаний, вызванное высокими темпами НТП, обуславливает необходимость в постоянном внутрифирменном обучении, подготовке и переподготовке на всех уровнях в течение всей трудовой жизни.

Это проявляется в повышении требований к качеству рабочей силы, а также в увеличении расходов на развитие человеческих ресурсов со стороны государства и частного сектора. Так, в высокоразвитых странах уровень расходов на науку по отношению к ВВП в США 5,4%, в Великобритании составил 5,6%, Франции – 5,9%.

Проанализировав современное состояние экономики необходимо учитывать не только современные возможности трудовых ресурсов и резервы их развития, но и будущие перспективы. Поэтому целесообразно

говорить именно о трудовой потенциал и особенности его формирования на разных уровнях как фактор эффективности его реализации. При выявлении закономерностей и тенденций формирования трудового потенциала как источника развития украинского общества, согласно которым в условиях посткризисного развития и перехода к инновационной экономике возрастает роль трудового потенциала как активной, образованной, вовлеченной в трудовой процесс части человеческого потенциала, обладает инновационной восприимчивостью. Доминантными сферами формирования и развития трудового потенциала сферы профессионального образования и науки, институты развития современного инновационного экономического мышления, предполагает модернизацию регулирования и усиления государственной поддержки привлечения инвестиций именно в данные сферы. Формирование других основных компонент трудового потенциала – духовной и биосоциальной – в основном проходит в сферах здравоохранения, общего образования, общественного воспитания, культуры и тому подобное. Особенности механизма формирования трудового потенциала обуславливают разработку конкретных рекомендаций по активизации политики занятости, модернизации миграционной, образовательной политики, социально-ориентированной стратегии инновационного развития.

Таким образом, процесс формирования трудового потенциала обусловлено необходимостью перехода к инновационному типу развития экономики. Закономерностью становится, прежде всего, неразрывную, на протяжении всей жизни связь образования с практической деятельностью. Анализ системы воспроизводства кадров высшей квалификации как наиболее сложного элемента механизма развития трудового потенциала позволил сделать вывод о том, что сформулирована во второй половине XX века концепция непрерывного обучения претерпевает определенные сложности в условиях потребностей инновационного развития: теперь необходимо не просто накопление новых знаний и навыков в процессе трудовой деятельности, но и умение эффективно применять их на практике. Наблюдается закономерность роста потребности в непрерывности образования и активизации творческих возможностей не только отдельных работников, но и коллективов предприятий и фирм.

Именно качество трудового потенциала является важной стратегической целью решения проблемы для государства, поскольку определяет возможности ее динамичного развития. А это предполагает создание надлежащих социально-экономических, организационных, информационных, финансовых и правовых основ для его формирования в контексте повышения уровня конкурентоспособности на региональном, национальном и международном рынках труда. Поэтому такой подход будет способствовать определению эффективных подходов к улучшению

демографической, социально-экономической ситуации и обеспечит эффективное воспроизводство трудовых ресурсов в целом, что обеспечит создание экономического базиса и социальной надстройки в эффективном формировании трудового потенциала страны.

В условиях необходимости проведения радикальных мер, с целью формирования инновационной экономики рыночного типа является именно механизм формирования трудового потенциала, поскольку он может обеспечить необходимые преобразования с целью достижения европейских стандартов. В связи с этим для решения данной проблемы в контексте инновационно-ориентированной модели развития национальной экономики, государственная политика формирования трудового потенциала должна базироваться на:

- ❑ выборе эффективной стратегии экономического и социального развития занятости населения, оказывает решающее влияние на воспроизводство трудового потенциала, в частности поддержке занятости квалифицированной части трудового потенциала для обеспечения роста эффективности труда;
- ❑ обеспечении условий для динамичного и сбалансированного развития социальной сферы;
- ❑ внедрении высоких инновационных технологий производства и предоставлении услуг по опережающим темпам развития интеллектуального потенциала;
- ❑ применении комплексного подхода к решению задач формирования трудового потенциала и развития рынка труда;
- ❑ организации постоянного мониторинга за состоянием рынков труда, качеством трудового потенциала и его соответствия потребностям субъектов хозяйствования;
- ❑ стимулировании развития современных форм и методов подготовки кадров, обеспечении благоприятных финансово-экономических условий для формирования их качественных характеристик;
- ❑ подчинении системы подготовки и переподготовки персонала приоритетам инновационной модели развития;
- ❑ улучшении охраны труда, снижении риска потери здоровья работающих на производстве и схеме предоставления социальных услуг.

При решении задач государственной политики формирования трудового потенциала необходимо учитывать препятствия, которые в большей или меньшей степени негативно влияют, в частности:

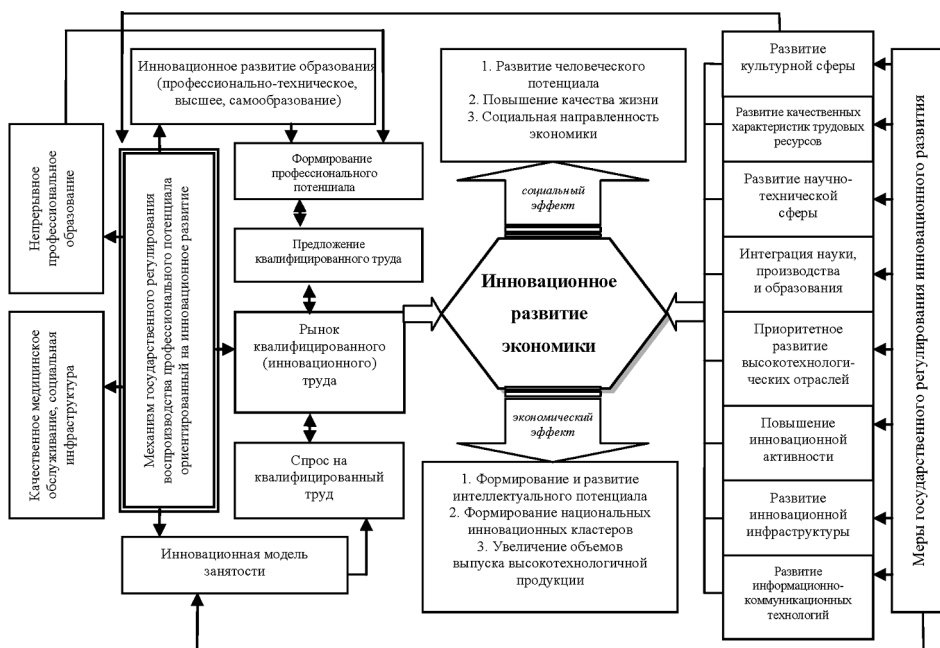
- ❑ распространение депопуляционных демографических процессов;
- ❑ диспропорции в функционировании отдельных отраслей экономики;
- ❑ недостатки налоговой системы, ограничивающие возможности формирования трудового потенциала;
- ❑ низкий уровень привлечения внешних и внутренних инвестиций;

- ❑ высокий уровень износа основных фондов, использование устаревших технологий;
- ❑ высокие уровни явного и скрытого безработицы, легальной и нелегальной миграции рабочей силы;
- ❑ отсутствие должной мотивации к повышению уровня квалификации работников, наращивание знаний, навыков и тому подобное.

Намерения усовершенствования государственного регулирования формирования трудового потенциала в Украине в первую очередь нуждаются в определении направлений этого процесса, которые в соответствии с инновационной модели развития национальной экономики должны быть ориентированы как на выполнение текущих задач, направленных на стабилизацию ситуации в сфере воспроизводства трудового потенциала, так и на выполнение стратегических целей его дальнейшего развития.

Без эффективной модели государственного регулирования процесса формирования трудового потенциала, которая будет обеспечивать формирование качественного уровня кадров для работы в сфере инновационной деятельности в соответствии со спросом на рынке квалифицированного труда невозможно обеспечить инновационное развитие национальной экономики в целом (рис. 1) (Левченко 2009: 234).

Рис. 1. Концептуальная модель государственного регулирования на фазе воспроизводства профессионального потенциала в условиях инновационного развития экономики

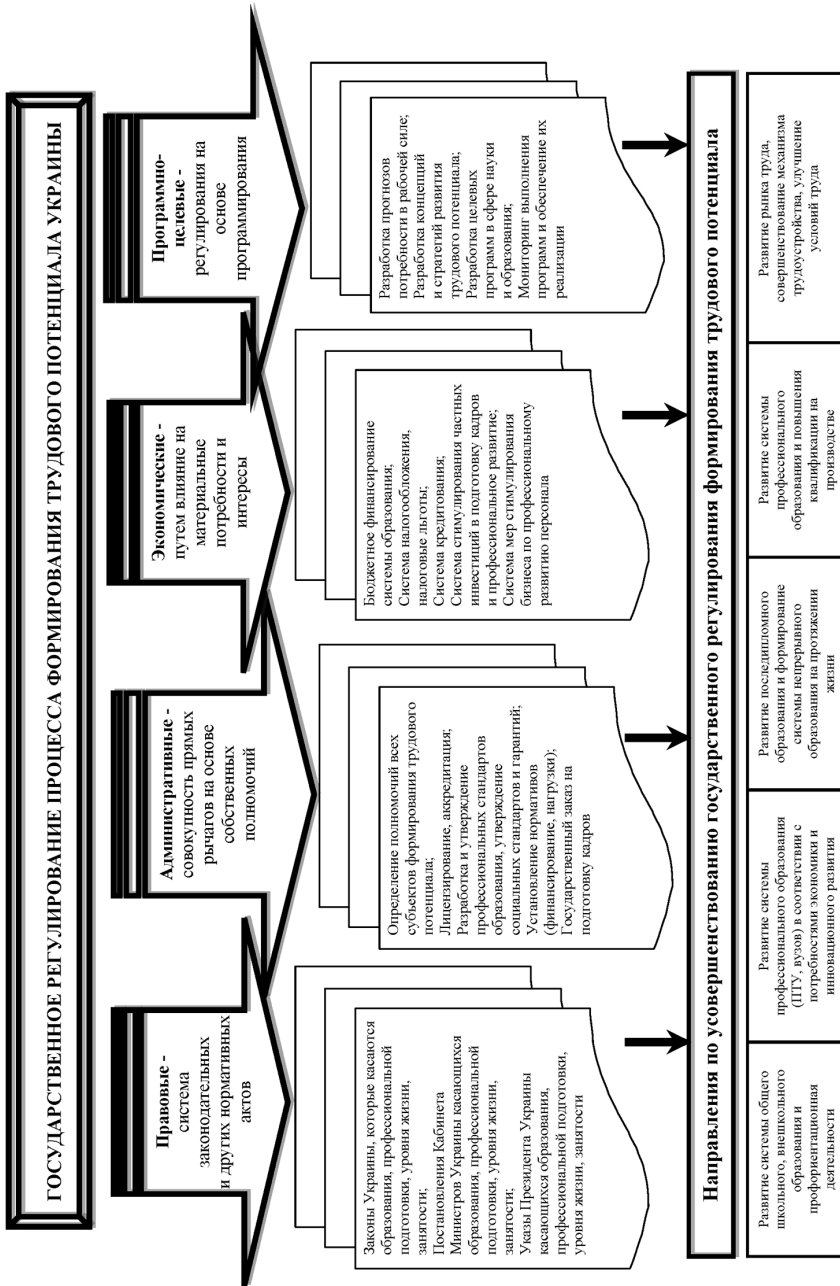
По мнению А.Н. Левченка, необходимость эффективного государственного регулирования процесса формирования трудового потенциала обусловлено тем фактом, что трудовой потенциал как основной носитель качественных характеристик человеческого капитала более эффективно влияет на собственное развитие и экономическое развитие страны прежде всего путем усвоения современных знаний и в результате использования новых технологий (Левченко 2010: 62).

Определяющую роль в формировании трудового потенциала играет государственное регулирование образовательной составляющей, то есть использование государством правовых, административных, экономических и программно-целевых форм и методов воздействия на процессы подготовки кадров в системе общего, профессионального, последилового образования и повышения квалификации на производстве в соответствии с потребностями экономики, их вовлечения в сферу экономической деятельности, поддержки их профессионально-квалификационного уровня в течение всего периода трудовой деятельности. Исследование его форм, методов, инструментов позволило разработать систему государственного регулирования образовательной составляющей формирования трудового потенциала Украины (рис. 2).

Итак, государственная политика в сфере социально-трудовых отношений касается в основном развития трудоресурсного потенциала общества. Она обеспечивается принятием и реализацией «Концепции Общегосударственной целевой социальной программы сохранения и развития трудового потенциала Украины на период до 2017 года» (Распоряжение КМУ от 22 июля 2009). Однако в ней недостаточно уделяется внимания обеспечению экономики высококвалифицированными кадрами. В Украине на современном этапе отсутствует документ концептуального характера, который бы четко определил приоритеты государства в формировании высококвалифицированных кадров и пути их реализации. Отсутствие ориентиров в этом направлении усложняет результат – повышение конкурентоспособности отечественной рабочей силы.

Государственное регулирование трудового потенциала реализуется через организационно-экономический механизм, охватывающий все многообразие аспектов объекта регулирования (демографический, экономический, социальный) и весь его воспроизводящий цикл – формирование, распределение и использование. Государственное регулирование трудового потенциала предполагает решение следующих основных задач: обеспечение научно обоснованного воспроизводства населения в целом по стране, в отдельных областях и регионах; достижения рациональной занятости населения, то есть создание условий, при которых удовлетворяется потребность людей в работе и образовании; обеспечения отраслей и сфер народного хозяйства рабочей силой, количество и качество

Рис. 2. Государственное регулирование образовательной составляющей формирования трудового потенциала Украины

Источник: составлено автором

которой соответствовало бы реальным потребностям; рациональное и эффективное использование трудового потенциала и отдельных групп населения (молодежи, женщин, лиц старшего трудоспособного возраста).

В условиях инновационно-ориентированной модели экономики главной целью государственного регулирования процесса формирования трудового потенциала должна быть именно обеспечение инновационной модели воспроизводства трудового потенциала на всех фазах (формирования, распределения, использования и развития), которая позволит обеспечить развитие его качественных характеристик в соответствии с потребностями рынка труда в условиях интенсивного инновационного развития экономики.

При этом в основу государственного регулирования следует положить принципы целенаправленности, научной обоснованности, согласование интересов, системности, приоритетности и эффективности.

Основными недостатками государственного регулирования процесса формирования трудового потенциала:

- ❑ **Несовершенство нормативно-правовой базы сохранения и развития трудового потенциала, функционирования системы подготовки кадров.**
- ❑ **Существование дисбаланса между развитием рынка труда и рынка образовательных услуг, что приводит к перенасыщению рынка труда специалистами по отдельным профессиям при одновременном дефиците других.**
- ❑ **Слабая мотивация работодателей к увеличению инвестиций в развитие профессионального образования и подготовки кадров (в частности, применение налоговых льгот для предприятий, инвестирующих средства в развитие образования).**
- ❑ **Низкий уровень привлечения работодателей к разработке учебных программ, аттестации выпускников учебных заведений, оценки качества подготовки рабочих и квалифицированных кадров.**
- ❑ **Недостаточные уровни финансирования системы профессионального образования, низкая эффективность управления, слабость координации с местными органами власти и работодателями, сохранение устаревшей материально-технической базы.**
- ❑ **Отсутствие прогноза потребности экономики в рабочей силе по видам экономической деятельности и по профессиям, ослабляет координацию между социальными партнерами (государственных и местных органов управления, ассоциаций работодателей, торгово-промышленных палат и т.д.) в отношении объемов подготовки кадров.**

Об основных направлениях государственного регулирования процесса формирования трудового потенциала в условиях инновационного развития экономики такие как: совершенствование нормативно-право-

вой базы образовательной составляющей формирования трудового потенциала; повышение качества предоставления образовательных услуг; совершенствование системы государственного финансирования формирования трудового потенциала в соответствии с общественными и индивидуальными потребностями, исходя из интересов заинтересованных сторон, формирование и обеспечение выполнения государственного заказа на подготовку квалифицированных рабочих кадров и специалистов в соответствии с потребностями рынка труда; стимулирование взаимодействия сфер науки, образования и производства с целью генерирования инновационных идей, их определении, отборе и обеспечении внедрения; сбалансирования рынка труда и рынка образовательных услуг; усиление роли и значимости интеллектуального труда и т.д. Предложенные направления государственного регулирования формирования трудового потенциала требуют разработки мероприятий по их реализации, в комплексе представлены в табл. 1.

Таблица 1. Приоритетные направления по усовершенствованию государственного регулирования формирования трудового потенциала Украины

Направления по усовершенствованию	Мероприятия по реализации
Совершенствование нормативно-правовой базы образовательной составляющей формирования трудового потенциала	<p>Разработка проекта Закон Украины «О национальной системе квалификаций»; внедрение национальной системы независимого оценивания качества подготовки квалифицированных рабочих; привлечение инвестиций для создания современной материально-технической базы (ПТУ).</p> <p>Совершенствование системы профессиональной ориентации и отбора учащейся молодежи на рабочие профессии на основе: разработка эффективных методик и технологий профессионального самоопределения и отбора, обеспечения преемственности профориентационной работы в общеобразовательной школе и ПТУ.</p> <p>Разработка образовательных стандартов на компетенций, подготовка квалифицированных рабочих по новым и укрупненными (интегрированными) профессиям с учетом потребностей рынка труда.</p> <p>Совершенствование учебно-методического обеспечения подготовки будущих квалифицированных рабочих по отраслевым направлениям, внедрение в учебно-производственный процесс инновационных педагогических технологий информационно-телекоммуникационных, гибких модульных технологий профессионального обучения молодежи.</p> <p>Создание условий для широкого внедрения результатов научных исследований по актуальным проблемам теории и методики профессионального образования.</p>

Направления по усовершенствованию	Мероприятия по реализации
Повышение качества предоставления образовательных услуг	Контроль за состоянием занятости и последующим продлением срока трудовой деятельности трудоустроенных выпускников по полученной специальности на основе мониторинга трудоустройства выпускников. Разработка механизма оценки соответствия профессиональной квалификации выпускников учебных заведений потребностям рынка труда путем мониторинга профессиональной карьеры выпускников после окончания вуза.
Интеграция образования науки и производства	Разработка мер стимулирования работодателей о возможностях организации производственной практики для студентов с целью ознакомления с производственным процессом и последующим их трудоустройством на этих предприятиях. Обеспечение стажировки преподавателей учебных заведений на предприятиях, улучшение учебно-материальной базы. Обеспечение развития инновационной системы «образование – наука- производство – бизнес».
Баланс рынка труда и рынка образовательных услуг	Преодолеть проблему оплаты труда путем законодательного введения почасовой заработной платы как государственного социального стандарта. Разработка методических подходов к долгосрочному прогнозированию потребности экономики в рабочей силе в профессионально-квалификационном разрезе. Улучшение информационного обеспечения прогнозирования развития рынка труда по профессиям и видам экономической деятельности, что требует привлечения дополнительных источников информации.
Совершенствование системы государственного финансирования формирования трудового потенциала	Совершенствование системы управления подготовкой квалифицированной рабочей силой, приведение этой системы в соответствие с общенациональными и региональными потребностями в специалистах определенных специальностей, внедрение маркетинга специальностей. Совершенствование порядка формирования и размещения государственного заказа на подготовку специалистов с учетом потребности рынка труда.

Источник: составлено автором

Ожидаемыми результатами реализации направлений совершенствования государственного регулирования формирования трудового потенциала Украины должно стать повышение качественных характеристик трудового потенциала на основе переориентации системы национального образования с потребностями рынка труда.

Выводы

Итак, государственное регулирование социально-экономического развития страны все в большей степени ориентируются на реализацию факторов, связанных разработкой и внедрением основных направлений формирования трудового потенциала. Это связано с переходом к постиндустриальной эпохи развития, для которой характерно использование высоких информационно-интеллектуальных технологий, требует от человека как основного фактора производства готовности к постоянному самосовершенствованию, высокого профессионально-образовательного уровня, способности продуцировать инновации. Это обуславливает формирование принципиально новой информационно-инновационной среды, которая меняет характер конкурентных отношений. Несомненно, в условиях информатизации общества именно мобилизация интеллектуальных ресурсов становится решающим фактором конкурентоспособности трудового потенциала в сфере инновационной деятельности. Поэтому социальная политика государства в контексте создания условий для его формирования должна быть направлена на совершенствование функционирования демографической, образовательной, медицинской, научно-технической и инновационной, культурно-интеллектуальной компоненте.

Библиография

- ГЕЄЦЬ М., ГАЛЬЧИНСЬКИЙ А. та ін., 2004 Стратегія економічного і соціального розвитку України на 2004–2015 роки. Шляхом європейської інтеграції. Видавництво ІВЦ Держкомстату України, Київ.
- ЛЕВЧЕНКО О., 2009Професіональний потенціал: регуляторні механізми інноваційного розвитку. Видавництво ТОВ «КОД», Кіровоград
- ЛЕВЧЕНКО О., 2010Концептуальні засади формування механізму державного регулювання інноваційного розвитку професіонального потенціалу. Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. праць, Київ.
- ЛІБАНОВА Е., 2010 Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків. Видавництво Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України, Держкомстат України, Київ.
- Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми збереження і розвитку трудового потенціалу України на період до 2017 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.07.2009 року №851-р, <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/851-2009-%D1%80> (доступ: 3.06.2015)
- Сайт інформаційно-аналитического агентства «Центр гуманітарних технологій», <http://gtmarket.ru/ratings/expenditure-on-education/info> (доступ: 3.06.2015).

Краткое содержание

В статье аргументировано, что в современных условиях государство остается основным регулирующим субъектом формирования трудового потенциала и должно обеспечивать гибкость государственной политики и ее нацеленность на инновационную модель развития. Разработаны направления совершенствования государственного регулирования процесса формирования трудового потенциала путем внедрения правовых, административных, экономических и программно-целевых рычагов воздействия, направленных на охват профессиональной ориентацией системы общего школьного и внешкольного образования, нацеленность системы профессионального образования в соответствии с потребностями экономики и инновационного развития, формирования системы непрерывного образования в течение трудовой жизни.

Ключевые слова: трудовой потенциал, рынок труда, инновации, образование, государственное регулирование.

Problems and perspectives of development of state directing of work potential forming

Abstract

This article argued that the state is the main governing entity of formation of labor potential, and should provide the flexibility of public policy and its focus on innovative model of development in the current circumstances. The ways of improvement of state regulation of the process of formation of labor potential through the introduction of legal, administrative, economic and program-target levers of influence, aimed at coverage of the professional orientation of the system of total formal and informal education, the focus of the system of professional education in accordance to the needs of the economy and innovation development, the formation of the system of continuing education during working life was developed.

Key words: labor potential, labor market, innovations, education, state regulation.

Wyzwania i perspektywy udoskonalenia państwowej regulacji rozwoju potencjału pracowniczego

Streszczenie

W artykule przedstawione są argumenty, potwierdzające fakt, że w nowoczesnych warunkach państwo pozostaje zasadniczym podmiotem regulującym rozwój potencjału pracowniczego i powinno gwarantować elastyczność polityki państwowej i jej ukierunkowanie na innowacyjny model rozwoju. Opracowano kierunki kształtowania regulacji państwowej w zakresie procesu rozwoju potencjału pracowniczego poprzez wprowadzenie różnorodnych stymulatorów o charakterze prawnym, administracyjnym,

ekonomicznym i programowo-docelowym, ukierunkowanym na zawodową orientacją systemu kształcenia ogólnoszkolnego i pozaszkolnego, sprofilowanie systemu kształcenia zawodowego zgodnie z potrzebami gospodarki i rozwoju innowacyjnego, modelowanie systemu ciągłego doksztalcania w czasie całego życia zawodowego.

Słowa kluczowe: potencjał pracowników, rynek pracy, innowacja, kształcenie, regulacja państwowa.

JEL: J11, J20, J40

Ирина ВЛАДИМИРОВНА ТРИКОЗ*

Пути решения проблем развития здравоохранения

Постановка проблемы. Наиболее важной ценностью каждого государства является здоровье его населения, поскольку больной и немощный работник не нужен ни государству, ни предприятию, ни обществу, так как, вместо создания материальных благ, он будет только их потреблять. Поэтому, всегда при обсуждении вопросов развития социально-экономических систем учитываются и показатели, характеризующие состояние здоровья населения страны.

Анализ научных исследований и публикаций

Исследованию проблем развития здравоохранения уделяли внимание в своих научных трудах такие учёные, как А. С. Слепокуров, С. В. Шойко, Н. О. Артемонова, Т. М. Каминская, М. М. Шутов, В. В. Галкин, М. И. Пилипенко, Е. Е. Соболева, С. А. Столяров, Н. А. Алёшин, Е. В. Мартякова, А.И. Николаев, К.В. Павлюк и многие другие. Однако, с позиции недофинансирования сферы охраны здоровья (СОЗ), необходимо рассмотреть факторы, негативно влияющие на развитие здравоохранения.

Целью данного исследования является определение путей решения проблем развития здравоохранения, для чего необходимо выявить узкие места в здравоохранении и предложить комплекс мероприятий, внедрение которых позволит решить сложные проблемы в данной отрасли.

Основной материал

Развитие здравоохранения сегодня определяется не только уровнем технико-технологических и медицинских инноваций, но также и системой управления отраслью как в целом, так и отдельным медицинским

* Старший преподаватель кафедры менеджмента и туризма Бердянского университета менеджмента и бизнеса, Украина.

учреждением. Без изменения данной системы, формирования полноценного правового поля, использования всех известных ресурсов относительного привлечения дополнительного финансирования в медицинские проекты – невозможно говорить об инновационном развитии СОЗ. То есть разработка и внедрение всех видов инноваций в сфере здравоохранения может способствовать экономическому росту этой отрасли.

С.В. Шойко раскрывает сущность понятия инновация как использование новых идей, товаров, услуг, материалов, технологий или деловой практики промышленностью незамедлительно после их открытия или изобретения с целью изменения или улучшения выпускаемой продукции, способа ее производства или распределения (Шойко 2006: 6).

Можно полностью согласиться с мнением А. С. Слепокурова, который считает, что решение задач достижения эффективности системы здравоохранения породило спрос на новые методологические и методические разработки относительно инновационных подходов к управлению, развитию и финансированию отрасли, рациональному использованию ресурсов, формированию рынка медицинских услуг, повышению ответственности производителей медицинских товаров и услуг перед потребителями (Слепокуров 2015).

Сегодня ситуация в сфере охраны здоровья складывается не лучшим образом, поскольку обеспеченность данной сферы финансами составляет дефицит госбюджета на 30–35%. По данным Госслужбы Украины в СОЗ наблюдается следующая тенденция. За последние 5 лет количество лечебных учреждений в Украине снизилось на 7%, показатели заболеваемости населения увеличились на 2%, а уровень условно здорового населения снизился до 23% (Госслужба Украины 2015).

В связи с чрезмерным транслированием роликов относительно рекламы тех или иных лекарственных препаратов, более чем у 20% населения (по данным неофициальных опросов населения) исчезла необходимость непосредственного обращения к врачу в случае болезни. В место этого, они приобретают без рецепта лекарства в аптеках, которые просто заполонили все районы городов нашей страны, ссылаясь на увиденную рекламу. Это, в свою очередь, не решает проблемы лечения конкретных недугов, а переводит их в ранг хронических заболеваний.

Еще одной проблемой в СОЗ является низкий уровень заработных плат работникам медицинской сферы. Средняя заработная плата по отрасли, по данным Госкомстата Украины, за 2014г. составила 2576 грн., тем самым превысив только зарплату работников туристического и ресторанного бизнеса – 2282 грн., а также рыбоводства и рыбалки – 2088 грн. И это всего лишь единичные вопросы.

Таким образом, видим, что всего одна проблема – недостаток финансирования отрасли здравоохранения, вызывает большое количество узких мест, которые необходимо устранять. Поэтому предлагается комплекс

мероприятий, внедрение которых позволит вывести систему здравоохранения на качественный уровень развития. Для этого необходимо:

1. Ввести в норму на государственном уровне систему обязательного и добровольного медицинского страхования здоровья и жизни. При этом:
 - ❑ привести деятельность Фонда обязательного медицинского страхования (ФОМС) в порядок соответственно законодательства;
 - ❑ разработать систему мероприятий по стимулированию участия страховых компаний в обязательном и добровольном медицинском страховании;
 - ❑ обеспечить равный доступ государственной и частной медицины к средствам ФОМС, которые будут направлены на оплату медицинских услуг;
 - ❑ проводить пропаганду и доводить до сознания населения факт о необходимости страхования здоровья и жизни через СМИ, специальные телевизионные программы, а также мероприятия на уровне школ и других учебных заведений, посвящённых медицинскому страхованию.
2. Исследовать возможность создания кластерной модели взаимодействия субъектов в сфере здравоохранения. Проанализировать специфику экономических взаимоотношений между субъектами в сфере здравоохранения. Способствовать привлечению средств на развитие данной отрасли из дополнительных финансовых источников путём тесного сотрудничества органов власти, представителей бизнеса, страховых компаний, лечебных учреждений, общественных организаций и отдельных граждан, на основе корпоративной социальной ответственности, благотворительности, меценатства, добровольных пожертвований граждан.
3. Применение зарубежного опыта по разработке и внедрению в сферу здравоохранения схем государственно-частного партнёрства (ГЧП) (строительство, реконструкция, эксплуатация медицинских объектов и др.).

В свою очередь, К.В. Павлюк определяет ГЧП как долгосрочное сотрудничество государства и частного партнёра с целью выполнения общественных заданий, охватывая весь цикл определённого проекта (Павлюк 2010: 3).

Однако, по мнению Николаева А.И. отсутствие достаточной и полной нормативно-правовой базы относительно вопросов регулирования государственно-частного партнёрства, не даёт возможности развивать данную практику быстро и эффективно (Николаев 2007: 19).

Поэтому необходимо привести в соответствие с Законом Украины «О государственно-частном партнёрстве» нормативно-правовые акты

и законы, регулирующие деятельность сферы здравоохранения (Закон от 1 июля 2010).

Проведение эффективной антикоррупционной политики в здравоохранении.

Коррупция в медицине не только способствует формированию негативной морально-этической ситуации в обществе, но и приводит к массовым нарушениям конституционных прав и свобод граждан.

В процессе работы регулирующие органы, плательщики, поставщики медицинских услуг и их потребители сталкиваются с такими формами коррупции в сфере охраны здоровья, как:

- ❑ расхищение средств сферы здравоохранения и доходов, полученных от расчетов потребителей;
- ❑ коррупция в сфере госзаказов;
- ❑ коррупция в платёжных системах;
- ❑ коррупция в системе поставок лекарственных средств (диспропорция на фармарынке, развитие «чёрного» рынка поддельных лекарств);
- ❑ коррупция в медицинских учреждениях (медработники требуют дополнительную оплату за бесплатные услуги, назначение больным неадекватных способов лечения).

Антикоррупционные мероприятия должны, прежде всего, быть нацелены на предупреждение коррупции как асоциального явления, т.е. направленного против общества, а именно:

- ❑ противодействие коррупции должно включать мероприятия по «расчистке» правового поля от норм, провоцирующих развитие коррупции и повышающих вероятность коррупционных соглашений;
- ❑ регулирующие органы должны нести ответственность за принятие кодексов и правил поведения по урегулированию конфликтов интересов субъектов здравоохранения;
- ❑ заинтересованные лица по отношению к производителям лекарственных препаратов, должны быть отстранены от участия в клинических испытаниях фармацевтических средств;
- ❑ правительство должно обеспечивать законность, открытость и прозрачность процессов, регулирующих здравоохранение; а также отказ участников тендеров и организаторов от взяточничества в процессе получения подрядов относительно госзакупок в здравоохранении;
- ❑ производители поддельных лекарств и госчиновники, вступившие с ними в сговор, должны быть привлечены к суду и понести соответствующее жесткое наказание;
- ❑ участие и наблюдение за деятельностью субъектов отрасли охраны здоровья со стороны общества;
- ❑ гарантия защиты лиц, осведомляющих о фактах коррупции;

- снижение стимулов к коррупционному поведению;
- специальные отделы по борьбе с коррупцией должны быть укомплектованы высококвалифицированными кадрами, получать необходимые ресурсы и быть полностью независимыми по выполнению своих функций, работа которых должна опираться на дееспособную и независимую судебную систему.

1. Поиск путей ограничения действия «теневое» сектора сферы охраны здоровья.

Государство должно начать проведение антитеневой политики. А для этого необходимо избавиться от причин, что способствуют распространению тенезации в здравоохранении. К таким причинам можно отнести: спорность и неадекватность законодательной базы, слабость судебной власти и механизма исполнения её решений, несовершенство налоговой политики, поскольку именно украинское налоговое законодательство не стимулирует субъектов хозяйственных отношений инвестировать капитал в легальную экономику. А также высокие ставки налога на легальную деятельность, административные и бюрократические барьеры, низкий уровень заработной платы медицинского персонала, влияние культурных факторов страны (Галкин 2007).

Для обеспечения снижения эффекта влияния тенезации на здравоохранение необходимо применить следующие меры:

- пересмотреть положения по обеспечению медикаментами населения страны относительно гарантии их безопасности, высокого терапевтического эффекта, внедрение на государственном уровне системы строгого фармакологического контроля;
- способствовать законодательной инициативе по обеспечению контроля качества медицинских услуг в государственных и частных лечебных учреждениях, обеспечить защиту прав потребителей при получении некачественных медицинских услуг,
- разработать систему мероприятий, препятствующую развитию нелегального рынка медицинских услуг, использованию государственных материальных ресурсов для предоставления платных медуслуг лечебно-профилактическими учреждениями.

2. Создание на местном уровне (например: город, село) «Общественных фондов экстренной медицинской помощи» из средств жителей данной местности (10 грн. с человека в месяц). Эти средства будут направлены на оказание первичной помощи; экстренную помощь тяжело больным; приобретение новых машин скорой помощи, оснащенных по современным медицинским стандартам; закупку нового дорогостоящего оборудования по ранней диагностике заболеваний; создание и оплата рабочих мест для более востребованных специалистов (детских кардиологов, нейрохирургов, невропатологов), закупка дорогих лекарственных препаратов для проведения сложных операций и т. д.

Вывод

Поскольку здоровье нации входит в число актуальных вопросов нашей страны, роль государства в этой ситуации сводится к тому, чтобы не создавать лишних барьеров для осуществления обществом своего конституционного права, а всячески способствовать повышению показателей условно здоровых людей, по средствам создания благоприятного налогового законодательства, системы наказаний за нарушение законодательных актов, законов рынка, профессиональной этики, применению мер по снижению влияния тенезации на отрасль, антикоррупционных мероприятий, жесткого контроля за качеством лекарственных препаратов, внедрению схем ГЧП в сфере охраны здоровья и т. д.

Так как источниками обеспечения реализации механизмов государственно-частного партнёрства могут быть собственные средства частного партнёра, госбюджета, местных бюджетов, а также привлекаемые средства (акции, облигации, кредиты, средства венчурных фондов и компаний, других международных финансовых организаций), можно сделать вывод, что именно ГЧП позволит снизить давление на госбюджет в части расходов на здравоохранение и внедрять инновационные технологии относительно управления и развития данной отрасли.

Перспективой дальнейших исследований станет определение социального и экономического эффекта при внедрении механизма государственно-частного партнёрства для развития здравоохранения.

Библиографические источники

- ГАЛКИН В., 2007. Медицинский бизнес, Издательство КНОРУС, Москва.
- Государственная служба статистики Украины: 2005–2015 гг., <http://ukrstat.gov.ua> (доступ: 30.05.2015).
- Закон Украины «О государственно-частном партнёрстве» от 1 июля 2010 г. № 2404-VI, <http://search.ligazakon.ua> (доступ: 27.05.2015).
- Корупція як фактор впливу на розвиток медицини, <http://corrupcii.net/2014/11/07/korruptija-pod-senju-gippokrata.html> (доступ: 28.05.2015).
- НИКОЛАЕВ А., 2007, №2. Государственно-частное партнёрство: экономическое содержание и правовое обеспечение, Издательство Недвижимость и инвестиции, Москва.
- ПАВЛЮК К. 2010, №17. Сутність і роль державно-приватного партнерства в соціально-економічному розвитку держави, Издательство Наукові праці КНТУ. Економічні науки, Киев.
- СЛЕПОКУРОВ А. Инновации как механизм решения экономических проблем, <http://www.ccssu.crimea.ua/crimea/ac/appinnov/11.html/2015> (доступ: 29.05.2015).
- ШОЙКО С., 2012. Управление инновационным развитием системы здравоохранения и её финансовое обеспечение, Издательство НТИ, Москва.

Краткое содержание

В статье определены проблемы, тормозящие развитие здравоохранения, и предложен комплекс мероприятий по их решению.

Ключевые слова: развитие, здравоохранение, государственно-частное партнёрство.

Ways of solution for healthcare development problems

Abstract

In the article problems are certain braking development health protections and the complex of measures is offered on their decision.

Keywords: development, health, public-private partnership.

Metody rozwiązywania problemów systemu ochrony zdrowia

Streszczenie

W artykule określono czynniki hamujące rozwój ochrony zdrowia i zaproponowano koncepcje ich wyeliminowania.

Sowa kluczowe: rozwój, ochrona zdrowia, państwowo-prywatne partnerstwo.

JEL: I10, I11

Wpłynęło do redakcji: 11 kwietnia 2016 r.

Skierowano do recenzji: 29 kwietnia 2016 r.

Natalia BATKO*

Próba oceny bezpieczeństwa żywnościowego w Polsce

Wstęp

Wstąpienie Polski do Unii Europejskiej spowodowało rozwój krajowego przemysłu spożywczego, który wynikał z czynników o zasięgu regionalnym oraz międzynarodowym. Oznaczało to równocześnie rozszerzenie zadań określonej gałęzi gospodarki m.in. o znaczeniu społecznym (np. zapewnienie miejsc pracy oraz dostawy żywności). Postęp sektora rolnospożywczego w tym zakresie był wywołany poprawą jakości produkcji oraz wprowadzeniem mechanizmów Wspólnej Polityki Rolnej w rolnictwie i przetwórstwie spożywczym [Michalczyk 2013, s. 581].

Osiągnięcie bezpieczeństwa jest jedną z podstawowych potrzeb człowieka. Jego przejawem jest zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego, które dotyczy zaspokojenia głodu oraz dostępu do zdrowej żywności dla ogółu społeczeństwa. Zgodnie z piramidą Masłowa odpowiednie wyżywienie jest jednym z czynników, które pozwoli na realizację potrzeb wyższego rzędu. Według Międzynarodowego Instytutu Badawczego Polityki Żywnościowej (IFPRI) w październiku 2014 roku ponad dwa miliardy ludzi było niedożywionych, a 800 milionów cierpiało z powodu głodu [Globalny raport głodu 2014]. Dzięki funkcjonowaniu sektora rolno-żywnościowego zapewnione jest bezpieczeństwo żywnościowe, które wyraża dążenie międzynarodowej społeczności do usunięcia rażących regionalnych różnic w zaspakajaniu głodu [Firlej 2008, s. 10].

Bezpieczeństwo żywnościowe może być rozpatrywane z punktu widzenia gospodarstw domowych, kraju, regionu i ujęciu globalnym. Przedstawione wymiary są ze sobą powiązane, co powoduje powstanie trudności w przeanalizowaniu każdego z nich z osobna. W skali światowej opisywane zjawisko może dotyczyć postępującej globalizacji, która w wyniku postępu technicznego doprowadziła do zwiększenia produkcji żywności. Jednak zróżnicowanie obszarów ogarniętych głodem i regionów produkujących artykuły spożywcze nie pozwala na rozwiązanie problemu niedożywienia na świecie [Michalczyk 2012, s. 11–12].

* Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Tarnowie.

Głównym celem napisania artykułu było zwrócenie uwagi na rolę przemysłu spożywczego w zapewnieniu bezpieczeństwa żywnościowego w Polsce oraz próba jego oceny w latach 2011–2013. W opracowaniu skoncentrowano się na określeniu dostępności fizycznej, ekonomicznej oraz odpowiedniej jakości żywności na polskim rynku. Analiza przedstawionych zagadnień dotyczyła samowystarczalności w dostarczeniu artykułów rolnospożywczych, wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych oraz stanu zdrowotnego środków spożywczych. Prezentowane w pracy oceny danych liczbowych zostały oparte na wynikach badań oraz sprawozdaniach opublikowanych przez Państwową Inspekcję Sanitarną oraz Główny Urząd Statystyczny w Warszawie. Ukazana została również wartość Globalnego Indeksu Bezpieczeństwa Żywności (Global Index Food Security) w 2014 roku dla Polski w porównaniu do pozostałych 109 krajów biorących udział w rankingu.

Pojęcie i wymiary bezpieczeństwa żywnościowego

Bezpieczeństwo żywnościowe należy do grupy potrzeb bezpieczeństwa, które są odczuwalne przez człowieka. Jego zaspokojenie oddziałuje również na powiązaną z nim równowagę ekologiczną, ekonomiczną, energetyczną oraz socjalną [Małysz 2009, s. 130]. Jednocześnie pozwala na przejście do potrzeb społecznych, które są usytuowane wyżej w hierarchii Masłowa oraz dotyczą kontaktów z innymi ludźmi. W 1974 roku podczas Światowej Konferencji Żywnościowej FAO po raz pierwszy zdefiniowano bezpieczeństwo żywnościowe (food security). Zwrócono w nim uwagę „na stronę podażową żywności, rozumianą jako konieczność zapewnienia dostępności odpowiedniej ilości żywności i w pewnym stopniu stabilności cen podstawowych artykułów żywnościowych na poziomie międzynarodowym i krajowym” [Sapa 2010]. Wartość i wielkość produkcji w przemyśle spożywczym przyczynia się on do niwelowania zagrożeń związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa żywnościowego na świecie, które nasila się w związku ze wzrostem liczby ludności oraz globalnego popytu na produkty żywnościowe [Firlej i Żmija 2014, s. 24]. Szybko rozwijający się polski przemysł spożywczy wymaga szczególnego zainteresowania w obszarze pomocy naukowej i badawczej, zapewniającej utrzymanie jego aktualnej pozycji na arenie międzynarodowej oraz wzmacniającej jego rozwój [Firlej 2014, s. 1]. W następnych latach przedstawiane pojęcie ulegało ciągłym modyfikacjom, które polegały na rozszerzeniu zakresu tematycznego tego zagadnienia. W 1996 roku uczestnicy Światowego Szczytu Żywnościowego (World Food Summit) w Rzymie przedstawili bezpieczeństwo żywnościowe jako sytuację, w której „wszyscy ludzie przez cały czas mają fizyczny i ekonomiczny dostęp do wystarczającej ilości bezpiecznego i pożywnego jedzenia zaspokajającej ich potrzeby i preferencje żywieniowe, aby utrzymać zdrowe i aktywne życie” [FAO 2006, s. 1].

Z kolei przedstawiane zagadnienie na poziomie krajowym dotyczy oddziaływania przez rządy na wielkość produkcji rolniczej, która pozwoli na dostateczną podaż i godziwe dochody rolników. Jednocześnie podejmują działania związane z tworzeniem zapasów i rezerw żywności oraz dbaniem o utrzymanie samowystarczalności w zakresie podstawowych produktów rolno-spożywczych [Michalczyk 2013, s. 578 i 579]. Natomiast analiza bezpieczeństwa żywnościowego w gospodarstwach domowych odnosi się do problemów rodzin, które nie są w stanie zaspokoić swoich potrzeb.

Ocena bezpieczeństwa żywnościowego w Polsce w latach 2011–2013

Bezpieczeństwo żywnościowe danego kraju należy rozpatrywać z punktu widzenia realizacji jego wymiarów na danym terytorium tj. zapewnienie dostępności ekonomicznej, samowystarczalności żywnościowej oraz odpowiednich jakościowo produktów spożywczych. W kolejnej części artykułu przedstawiono kształtowanie się omawianej koncepcji w Polsce, wykorzystując w tym celu badania przeprowadzone przez Państwową Inspekcję Sanitarną oraz Główny Urząd Statystyczny w Warszawie.

Analiza udziału wydatków na żywność i napoje bezalkoholowych w całości wydatków gospodarstw domowych w Polsce w latach 2009–2013 (tabela 1.)

Tabela 1. Dostępność ekonomiczna żywności w Polsce

Wyszczególnienie	2009	2010	2011	2012	2013
	Rok poprzedni = 100				
Dynamika wydatków nominalnych na żywność	103,9	102,5	103,2	103,8	100,2
Indeks cen żywności i napojów bezalkoholowych	104,2	102,7	105,4	104,3	102
Dynamika wydatków realnych na żywność	99,7	99,8	97,8	99,5	98,2
Dynamika dochodów rozporządzalnych	106,6	107,0	102,9	104,2	101,6
Udział wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe w całości wydatków	[w %]				
	25,1	24,8	25,0	25,1	24,9
Wskaźnik zagrożenia ubóstwem po uwzględnieniu w dochodach transferów społecznych	17,1	17,6	17,7	17,1	17,3
Gospodarstwa domowe deklarujące brak możliwości jedzenia mięsa lub ryb co drugi dzień	18,8	15,5	15,7	16,8	14,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Budżety gospodarstw domowych w 2013 roku, Wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych w 2009, 2010, 2011, 2012, 2013 r.; Dochody i warunki życia ludności Polski 2009, 2010, 2011, 2012, 2013 r.*, Główny Urząd Statystyczny, <http://stat.gov.pl/>, dostęp: 19.03.2015.

wskazuje, że polskie rodziny przeznaczały około 25% środków z budżetu na jedzenie w badanym okresie. Zwracając uwagę na realne wydatki na artykuły żywnościowe można zauważyć, że w przedstawionych latach następowało sukcesywne ich zmniejszenie w porównaniu do roku poprzedniego. Jednocześnie występowało spowolnienie dynamiki dochodów rozporządzalnych oraz wydatków nominalnych na jedzenie. Z kolei odnosząc się do cen produktów spożywczych w analizowanym okresie mogliśmy zauważyć postępujący ich wzrost, lecz w ostatnich trzech latach rosły one w mniejszym tempie. W Polsce zagrożenie ubóstwem zwiększało się do 2011 roku, a w następnym zmniejszyło się do poziomu 17,3% ludności w 2013 roku. Podobną sytuację można zaobserwować w procentowym udziale gospodarstw domowych, które nie były w stanie spożywać produktów mięsnych co drugi dzień. W latach 2010–2012 następował systematyczny wzrost omawianego miernika do 16,8% po czym obniżył się o 1,9 p.p..

Z przeprowadzonej analizy wydatków na żywność wynika, że kształtowanie się ceny żywności wpływało na wysokość środków przeznaczanych na tego typu dobra. Wzrost cen artykułów żywnościowych może spowodować zmniejszenie ich popytu, ponieważ najuboższe gospodarstwa domowe ograniczą się do zakupu podstawowych produktów spożywczych niezbędnych do życia. Jednocześnie wraz z wyższymi cenami żywności często można zaobserwować zwiększenie wielkości środków przeznaczanych na dobra nieżywnościowe lub usługi. Niektóre gospodarstwa domowe muszą dokonać wyboru pomiędzy wydatkami na utrzymanie (np. opłata za mieszkanie czy energię) i artykułami spożywczymi dobrej jakości. W konsekwencji może to doprowadzić do poszukiwania jak najtańszej żywności, która często nie spełnia norm dotyczących właściwego odżywiania się.

Badania przeprowadzone w latach 2009–2011 dotyczące salda obrotu produktami rolnospożywczymi wskazują, że Polska była samowystarczalna w zakresie żywności (m.in. zbóż, ziemniaków, cukru, świeżego mleka krowiego, jaj, mięsa). W przedstawionym okresie analizowany kraj wykazywał przewagi komparatywne w produkcji i wymianie produktów z działu zwierzęcego (np. mleczarskich, mięsa drobiowego) i roślinnego (zboża i świeże warzywa). Na podstawie wysokiego tempa przyrostu eksportu stwierdzono, że polski sektor rolnospożywczy ma duży potencjał w zakresie towarów przetworzonych [Michalczyk 2013, s. 584–590].

Z danych zawartych w tabeli 2. wynika, że na przełomie 2012 i 2013 roku produkcja podstawowych produktów rolnych w Polsce w pełni zaspokajała krajowe zapotrzebowanie. Dla wszystkich przedstawionych kategorii artykułów żywnościowych odnotowano nadwyżkę, spośród których największe dotyczyły mleka (ponad 1,4 mln litrów), warzyw (blisko 0,9 mln ton) oraz mięsa (w szczególności drobiowego – ok. 0,7 mln ton). Z kolei najmniejsze zarejestrowano dla mięsa wieprzowego (prawie 50 tys. ton) oraz podrobów (0,1 mln ton).

Tabela 2. Dostępność fizyczna żywności w Polsce

Wyszczególnienie	2012/2013			2010/11	2011/12	2012/13
	Produkcja	Zużycie krajowe	Nadwyżka/niedobór	Relacja produkcji do spożycia		
	w tys. ton					
Zboża podstawowe	24413	23992	+ 421	99,6%	95,7%	101,8%
Ziemniaki	9041	8535	+ 506	101,6%	103,3%	105,9%
Warzywa	4986	4100	+ 886	106,6%	109,5%	121,6%
Owoce	4128	3626	+ 502	84,6%	100,3%	113,8%
Mięso (w wadze schłodzonej)	2013			2011	2012	2013
	3484	2458	+ 1026	147,5%	156,3%	141,7%
Mięso wołowe	341	57	+ 284	445,7%	583,3%	598,2%
Mięso wieprzowe	1415	1367	+ 48	94,4%	93,6%	103,5%
Mięso drobiowe	1677	1020	+ 657	150,2%	167,0%	164,4%
Podroby	244	144	+ 100	161,2%	160,6%	169,4%
Tłuszcze	359	197	+ 162	157,9%	157,1%	182,2%
Mleko	w mln litrów			118,6%	120,6%	112,9%
	12348	10941	+ 1407			

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Produkcja i handel zagraniczny produktami rolnymi w 2013 r.*, Główny Urząd Statystyczny, <http://stat.gov.pl/>, dostęp: 19.03.2015.

W analizowanym okresie produkcja żywności w Polsce w największym stopniu pokrywała spożycie krajowe mięsa wołowego (598,2%), tłuszczów (182,2%) oraz podrobów (169,4%). Tymczasem produkowanie zbóż podstawowych (101,8%), mięsa wieprzowego (103,5%) oraz ziemniaków (105,9%) nieznacznie pozwoliło zaspokoić zapotrzebowanie polskich konsumentów na tego rodzaju artykuły żywnościowe. W większości przypadków nastąpiła poprawa sytuacji w dostarczaniu rodzimej żywności na nasz rynek, a w szczególności zbóż i wieprzowiny. Natomiast w mniejszym stopniu produkcja mięsa drobiowego i mleka pozwoliła pokryć krajowe zużycie.

Na podstawie danych z tabeli 3. można stwierdzić, że w latach 2011–2013 import przewyższał eksport wyrobów przemysłu spożywczego i produktów rolnictwa w Polsce. W analizowanym okresie nastąpił wzrost wartości eksportu o prawie 16% oraz importu o około 5%, co wpłynęło na zmniejszenie ujemnego salda obrotów o ponad 87% (blisko 56,5 mld zł). Jednocześnie można zauważyć, że w wyniku zwiększenia wartości przetworów spożywczych pochodzenia zwierzęcego i roślinnego oraz tłuszczów wysyłanych za granicę nastąpiła poprawa wielkości salda każdej z przedstawionej kategorii artykułów żywnościowych.

Tabela 3. Obroty handlu zagranicznego wyrobami przemysłu spożywczego i produktami rolnictwa w Polsce (ceny bieżące)

Wyszczególnienie	2011	2012	2013
	w mln zł		
Import	623372,7	648127,6	656098,2
Eksport	558739,0	603418,6	647878,8
Saldo obrotów w tym:	-64633,7	-44709	-8219,4
Przetwory spożywcze	8208,2	10844,3	14314,3
Zwierzęta żywe i produkty pochodzenia zwierzęcego	7770,0	9227,1	9742,0
Produkty pochodzenia roślinnego	-3598,6	-144,7	2403,3
Tłuszcze i oleje	-1617,1	-1762,6	-860,3

Źródło: *Produkcja i handel zagraniczny...*, op. cit., s. 52.

Na podstawie analizy dostępności fizycznej produktów rolno-spożywczych w Polsce można stwierdzić utrzymanie samowystarczalności w zakresie żywności. Jednocześnie wystąpiła poprawa sytuacji w pokrywaniu krajowych potrzeb żywieniowych (dotyczących zbóż oraz mięsa wieprzowego), która mogła wynikać ze zmniejszonego zużycia artykułów pochodzenia zwierzęcego oraz roślinnego. Zwiększenie spożycia mleka i mięsa drobiowego nieznacznie wpłynęło na obniżenie samowystarczalności w tych działach, ale w przypadku owoców było zabezpieczone rozwojem produkcji w tej dziedzinie. Osiągnięcie nadwyżek produktów spożywczych pozwoliło również na gromadzenie rezerw krajowych oraz wykorzystanie potencjału eksportowego. Zwiększenie wartości wyrobów żywnościowych wysyłanych za granicę i ograniczenie różnicy w stosunku do importu może świadczyć o korzystnej koniunkturze w polskiej gospodarce.

W wyniku zwiększenia od 2004 roku liczby wdrożonych systemów zarządzania jakością w sektorze spożywczym bezpieczeństwo żywności w Polsce kształtuje się na wysokim poziomie [Mikuła 2012, s. 41–46]. W 2012 roku certyfikat BRC posiadało 505 przedsiębiorstw, wśród których dominowały firmy z branży owocowo-warzywnej (143) oraz mięsnej (106). W przedstawionym okresie obligatoryjny system HACCP posiadało 63% firm zajmujących się produkcją niezawierającą i 50% przetwarzających produkty pochodzenia zwierzęcego. Najwcześniej systemy wprowadzano w dużych i średnich przedsiębiorstwach [Morkis 2014, s. 366–368]. W latach 2005–2013 przeprowadzone badanie jakości żywności wykazało 13–17% artykułów posiadających nieprawidłowości. Jednocześnie zwiększył się odsetek zafałszowanych produktów pochodzenia zwierzęcego o ok. 1,5–2p.p.. Największym problemem pozostawał nadal proces znakowania artykułów żywnościowych (w dużym stopniu roślinnych), ale w analizowanym okresie nastąpił spadek tego typu uchybień średnio o 0,7p.p. rocznie [Kowalczyk 2014, s. 146–150].

Tabela 4. Jakość zdrowotna środków spożywczych w Polsce

Wyszczególnienie	2011	2012	2013
Próbki zakwestionowane:	3%	4,02%	2,89%
krajowe	2,9%	3,95%	2,87%
importowane	3,8%	5,2%	3,55%
UE	3%	3,1%	1,88%
Dynamika liczby próbek zakwestionowanych:	rok poprzedni = 100		
	88,3	129,4	71,2
krajowych	83,3	131,6	71,4
importowanych	117,5	118,1	77,5
UE	114,4	120,1	52,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Stan sanitarny kraju w roku 2013*, Państwowa Inspekcja Sanitarna, <http://www.gis.gov.pl/>, dostęp: 19.03.2015, s. 46.

W latach 2011–2013 Państwowa Inspekcja Sanitarna badając jakość zdrowotną środków spożywczych wykazywała w każdym roku uchybienia w mniej niż 5% badanych próbek. W 2012 roku znaleziono najwięcej nieprawidłowości w każdej kategorii przedstawionej w tabeli 4.. Pod koniec analizowanego okresu nastąpił spadek liczby próbek zakwestionowanej żywności (o prawie 30%) w porównaniu do poprzedniego roku, a w szczególności pochodzących z Unii Europejskiej (o ponad 47%).

Tabela 5. Jakość zdrowotna wybranych środków spożywczych w Polsce

Rodzaj próbek	Zdyskwalifikowane próbki	
	w 2013 roku [%]	Dynamika liczebności (rok poprzedni = 100)
Drób, podroby i produkty drobiarskie, jaja i ich przetwory	4,5	35,6
Kawa, herbata, kakao, herbatki owocowe i zbożowe	6,83	61,9
Koncentraty spożywcze	1,36	88,1
Mięso, podroby i przetwory mięsne	2,63	88,3
Mleko i przetwory mięsne	4,63	92,1
Napoje alkoholowe	0,5	17,9
Owoce	1,61	64,1

Rodzaj próbek	Zdyskwalifikowane próbki	
	w 2013 roku [%]	Dynamika liczebności (rok poprzedni = 100)
Ryby, owoce morza i ich przetwory	1,61	67,6
Sól spożywcza i jej zamienniki	12,05	116,9
Warzywa, a tym strączkowe	1,41	93,1
Wyroby cukiernicze i ciastkarskie	1,4	67,3
Ziarna roślin oleistych	8,33	326,2
Ziarno zbóż i przetwory zbożowe	3,16	62,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Stan sanitarny kraju w roku 2013*, Państwowa Inspekcja Sanitarna, <http://www.gis.gov.pl/>, dostęp: 19.03.2015, s. 47.

W przedstawionych latach najwięcej uchybień wykryto w importowanych produktach żywnościowych (średnio 4,2%), natomiast najmniej wśród artykułów wyprodukowanych w krajach Wspólnoty (średnio 2,7%). Jednocześnie w 2013 roku spośród przedstawionych w tabeli 5. środków spożywczych najwięcej nieprawidłowości wykryto w próbkach pochodzących z grup: sól spożywcza i jej zamienniki (12,05%), ziarna roślin oleistych (8,33%) oraz herbaty i kawy (6,83%). Natomiast najmniej uchybień znaleziono w napojach alkoholowych (0,5%) oraz koncentraty spożywczych (1,36%). Dla większości przedstawionych artykułów można zauważyć, że w porównaniu do 2012 roku Państwowa Inspekcja Sanitarna zakwestionowała mniej próbek. Największą poprawę jakości zdrowotnej zauważono wśród alkoholi (o 82,1%) oraz produktów drobiarskich (o 64,4%). Jednocześnie zanotowano zwiększenie nieprawidłowości w ziarnach roślin oleistych (o 226,2%) oraz soli spożywczej (o 16,9%).

Badanie jakości zdrowotnej środków spożywczych w Polsce pozwoliło stwierdzić, że najmniej nieprawidłowości występuje w unijnej i krajowej żywności. Obniżenie odsetka zakwestionowanych artykułów żywnościowych należy ocenić pozytywnie, ponieważ świadczy to o polepszeniu jakości dostępnych na polskim rynku produktów spożywczych.

Podsumowanie i wnioski

Zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego jest związane z realizacją funkcji społecznej przemysłu spożywczego. Przeprowadzone badania dotyczące bezpieczeństwa żywnościowego w Polsce pozwoliły na wydanie pozytywnej oceny w zakresie zapewnienia dostępności fizycznej i ekonomicznej

żywności oraz odpowiednich pod względem jakościowym i zdrowotnym artykułów spożywczych na polskim rynku. Zauważono również poprawę sytuacji w wymiarach prezentowanej koncepcji, co korzystnie wpływa na postrzeganie analizowanego kraju w tym zakresie na arenie międzynarodowej. Jednocześnie analiza przedstawionych danych umożliwiła wyciągnięcie następujących wniosków:

- 1. Ceny żywności i napojów bezalkoholowych wywierały wpływ na kształtowanie się wielkości wydatków na produkty spożywcze w polskich gospodarstwach domowych.** Droższe artykuły żywnościowe przyczyniły się do większej kontroli środków pieniężnych przeznaczanych na tego typu dobra wśród większości rodzin. Spowodowało to próbę ograniczenia zakupów oraz poszukiwania tańszych zamienników, które pozwoliły na zaspokojenie zapotrzebowania w tym zakresie przy niższym poziomie kosztów.
- 2. Stabilność udziału wydatków na żywność w polskich rodzinach została podtrzymana dzięki wzrostowi dochodów rozporządzalnych w analizowanym okresie.** Rosnący indeks cen produktów spożywczych był w pewien sposób pokrywany otrzymywaniem wyższych wynagrodzeń przez członków gospodarstw domowych. Pozwoliło to im na utrzymywanie porównywalnego poziomu środków przeznaczanych na jedzenie w rodzinnym budżecie.
- 3. Zwiększenie wartości wskaźnika zagrożenia ubóstwem mogło wynikać z największego w badanym okresie wzrostu cen żywności.** Drożenie artykułów spożywczych spowodowało, że coraz mniej osób było stać na zakup jedzenia w wyniku ich trudnej sytuacji materialnej. Wpłynęło to również na zmniejszenie ich zdolności do zaspokojenia podstawowych potrzeb, a w konsekwencji pogorszenie ich statusu społecznego. Sytuacja w ostatnich latach uległa poprawie w wyniku realizacji programów europejskich związanych z udzielaniem pomocy tej grupie osób.
- 4. Wzrostowi odsetka osób zagrożonych ubóstwem towarzyszyło rozpowszechnienie się problemu związanego ze spożywaniem produktów mięsnych co drugi dzień w polskich rodzinach.** W wyniku pogorszenia sytuacji materialnej wiele gospodarstw domowych ograniczyło zakup droższych artykułów spożywczych (w tym mięsa i ryb). Wpłynęło to niekorzystnie na możliwość zaspokojenia odpowiedniej racji pokarmowej niezbędnej do zdrowego życia i prawidłowego funkcjonowania organizmu.
- 5. Polska była samowystarczalna w dostarczaniu podstawowych produktów rolnych.** Produkcja artykułów konsumpcyjnych pochodzenia roślinnego i zwierzęcego w pełni zaspokajała krajowe zapotrzebowanie. Występowanie rezerw oraz nadwyżek żywnościowych wpłynęło korzystnie na wykorzystanie potencjału eksportowego. Jednocześnie

umożliwiło rozwój poszczególnych branż polskiego przemysłu spożywczego oraz promocję rodzimej żywności na świecie.

6. **Zwiększenie wartości eksportu produktów sektora spożywczego wpłynęło na poprawę salda obrotów handlu zagranicznego.** Wysyłanie za granicę większej ilości wyrobów żywnościowych oraz ograniczenie różnicy w stosunku do importu może świadczyć o występowaniu korzystnej koniunktury w naszej gospodarce. Odzwierciedleniem tej sytuacji może być obserwowane w ostatnich latach zwiększone tempo wzrostu PKB.
7. **W Polsce najmniej nieprawidłowości występowało w unijnej oraz krajowej żywności.** Wynika to z restrykcyjnych przepisów dotyczących bezpieczeństwa produktów żywnościowych określanych w rozporządzeniach wydawanych przez instytucje Unii Europejskiej. Wpłynęło to na zwiększenie kontroli dostępnego na rynku jedzenia oraz świadomości konsumentów w zakresie zdrowego odżywiania.

Bibliografia

- FIRLEJ K., 2008, *Rozwój przemysłu rolno-spożywczego w sektorze agrobiznesu i jego determinanty*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków.
- FIRLEJ K., Źródła transferu wiedzy i technologii w przedsiębiorstwach przemysłu spożywczego, *Agrobiznes 2014, Problemy ekonomiczne i społeczne*, (red.), A. Olszańska, J. Szymańska, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Nr 360, Wrocław.
- FIRLEJ K., ŻMIJA D. (2014). *Transfer wiedzy i dyfuzja innowacji jako źródło konkurencyjności przedsiębiorstw przemysłu spożywczego w Polsce*, Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków, p. 8–13, ISBN 978-83-62511-33-4.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2014, *The State of Food Insecurity in the World. Strengthening the enabling environment for food security and nutrition*, Rome, <http://www.fao.org/3/a-i4030e.pdf> (dostęp: 15.03.2015).
- Food and Agricultural Organization of the United Nation Agricultural and Development Economic Division, 2006, *Food Security*, Policy Brief, June, Issue 2.
- *Food Security*, <http://www.who.int/trade/glossary/story028/en/> (dostęp: 28.02.2015).
- *Food Security in focus; Europe 2014*, <http://foodsecurityindex.eiu.com/Resources> (dostęp: 16.03.2015).
- *Globalny raport głodu 2014*, <http://www.dw.de/globalny-raport-g%C5%82odu-2014-dwa-miliardy-ludzi-na-%C5%9Bwiecie-jest-niedo%C5%BCywnionych/a-17993765> (dostęp: 08.03.2015).
- GUS, *Budżety gospodarstw domowych w 2013 roku*, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/budzety-gospodarstw-domowych-w-2013-r-9,8.html>(dostęp: 19.03.2015).
- GUS, *Dochody i warunki życia ludności Polski 2009, 2010, 2011, 2012, 2013 r.*, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-lud>

- nosci/dochody-i-warunki-zycia-ludnosci-polski-raport-z-badania-eu-silc-2013,6,7.html (dostęp: 19.03.2015).
- GUS, *Produkcja i handel zagraniczny produktami rolnymi w 2013 r.*, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rolnictwo-lesnictwo/uprawy-rolne-i-ogrodnicze/produkcja-i-handel-zagraniczny-produktami-rolnymi-w-2013-r-,1,10.html> (dostęp: 19.03.2015).
 - GUS, *Wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych w 2009, 2010, 2011, 2012, 2013 r.*, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ceny-handel/wskazniki-cen/wskazniki-cen-towarow-i-uslug-konsumpcyjnych-w-lutym-2015-r-,2,39.html> (dostęp: 19.03.2015).
 - KOWALCZYK S., *Bezpieczeństwo i jakość polskiej żywności*, 2014, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu”, Tom XVI, Zeszyt 4.
 - MAŁYSZ J., 2009, *Współczesny „problem żywnościowy”* [w:] *Bezpieczeństwo żywnościowe w erze globalizacji*, red. nauk. S. Kowalczyk, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie – Oficyna Wydawnicza, Warszawa.
 - MICHALCZYK J., 2012, *Bezpieczeństwo żywnościowe w erze globalizacji* [w:] *Ekonomia*, nr 1 (18), Wydawnictwo Uniwersytetu ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław.
 - MICHALCZYK J., 2013, *Główne przesłanki bezpieczeństwa żywnościowego Polski i próba jego pomiaru* [w:] *Integracja i kryzysy na lokalnych i globalnych rynkach we współczesnym świecie*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, 1, nr 315.
 - MIKUŁA A., 2012, *Bezpieczeństwo żywnościowe Polski*, „Roczniki Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich”, Tom 99, Zeszyt 4, Warszawa.
 - MORKIS G., 2014, *Systemy wdrażania bezpieczeństwem i jakością żywności w przemyśle spożywczym w Polsce*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu”, Tom XVI, Zeszyt 6, WarszawaPoznań-Lublin.
 - Państwowa Inspekcja Sanitarna, *Stan sanitarny kraju w roku 2013*, <http://www.gis.gov.pl/ckfinder/userfiles/files/Stan%20sanitarny%20kraju%202013.pdf> (dostęp: 19.03.2015).
 - SAPA A., 2010, *Bezpieczeństwo żywnościowe w krajach rozwijających się* [w:] *Roczniki ekonomiczne*, nr 3, <http://www.kpsw.edu.pl/pobierz/wydawnictwo/re3/17Sapa.pdf> (dostęp: 28.02.2015).

Streszczenie

Bezpieczeństwo żywnościowe należy do grupy potrzeb, które są odczuwalne przez człowieka. Może być rozpatrywane z punktu widzenia gospodarstw domowych, krajowego, regionalnego i międzynarodowego. Współcześnie boryka się z różnymi zagrożeniami wynikającymi m.in. ze wzrostu liczby ludności na świecie, zapotrzebowania na żywność, ograniczeniu zasobów wodnych, zmian klimatu, rosnących cen oraz marnotrawienia artykułów spożywczych. Według FAO około 805 milionów ludzi jest niedożywionych. W opracowaniu skoncentrowano się na określeniu dostępności fizycznej, ekonomicznej oraz odpowiedniej jakości żywności na polskim rynku w latach 2011–2013. Z przeprowadzonych badań wynika, że Polska była samowystarczalna w dostarczaniu podstawowych artykułów rolnospożywczych, wydatki na żywność gospodarstw domowych utrzymywały się na stabilnym poziomie oraz najmniej uchybień stwierdzono w krajowym i unijnym jedzeniu dostępnym na naszym terytorium. Analiza wartości Globalnego Indeksu Bezpieczeństwa Żywności w 2014 roku pozwoliła stwierdzić, że Polska znajduje się wśród

trzydziestu najlepszych państw zapewniających odpowiednią dostępność, przystępność oraz jakość żywności w kraju.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo żywnościowe, samowystarczalność, dostępność ekonomiczna, jakość zdrowotna żywności, przemysł spożywczy

Attempt of the evaluation of the food security in Poland

Abstract

The food security belongs to the group of needs which are perceptible by the man. It can be analyzed at the household, national, regional and global levels. In our times it is contending with different threats resulting among others from the population increase in the world, demand for the food, reducing aquatic resources, climate change, soaring prices and wasting food products. According to the FAO about 805 million people are undernourished. The study focused on determining the physical, economic availability and appropriate food quality on the Polish market from 2011 to 2013. The conducted examinations shows that Poland was selfsufficient in supplying agri-food commodity, food expenditure of households remained stable and least failings stated in national and EU food available on our territory. The value engineering of the Global Index Food Security in 2014 was allowed to say that Poland is among a thirty of the best states ensuring the appropriate availability, the accessibility and the food quality in the country.

Key words: food security, self-sufficiency, economic availability, health quality of the food, food industry

Проба оценки продовольственной безопасности в Польше

Краткое содержание

Продовольственная безопасность принадлежит группе потребностей, которые ощутимые через человека. Может быть imN в разрезе домашних хозяйств, отечественного, областного и международного. По-современному борется с разными угрозами вытекающими между прочим из роста числа населения в мире, затребования на пищу, ограничить гидроресурсов, изменений климата, растущих цен и расточание продовольственных товаров. По ФАО примерно 805 миллионов люди истощить. Целью статьи было познакомление продовольственной безопасности в Польше и в мире по случаю осуществления с общественную функцией пищевой промышленности. В разработке сосредоточились на определить доступности физического, экономического и соответствующего качества пищи на польском рынке в годы 2011–2013. Из проведенных изучение вытекает, что Польша довлекла себе в доставлянии основных статей рольно пищевой, расходы по пище домашних хозяйств удерживались на стабильном уровне и наиболее мало погрешности констатировали в отечественной и союза доступной еде на нашей территории. Анализ стоимости Глобального Индекса Безопасности Пище

в 2014 году позволил констатировать, что Польша расположен среди тридцати наиболее хороших уверяющих государств соответствующую доступность, сходность и качество пищи на родине.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, экономическая независимость, экономическая доступность, оздоровительное качество пищи, пищевая промышленность

JEL: Q10, Q14, Q17

Malwina BIAŁAS*

Uwarunkowania zmian przemysłu spożywczego w Polsce na tle wyników finansowych

Wstęp

W ciągu ostatniego dwudziestolecia polski sektor spożywczy przeszedł znaczące przeobrażenia. Stanowił jedną z branż, które najszybciej odrodziły się po kryzysie związanym z transformacją ustrojową, stając się jednocześnie ważnym stymulatorem wzrostu gospodarczego. Znaczenie sektora rolno-żywnościowego jest niepodważalne, gdyż zdaniem ekspertów do 2030 r. światowa populacja ludzi zwiększy się o dwa miliardy, podczas gdy globalna produkcja żywności kurczy się, powodując wzrost cen podstawowych produktów rolnych [Czyżewski i Smędzik 2013, s. 210]. Dzięki stałemu rozwojowi technicznemu, technologicznemu i organizacyjnemu sektora Polska weszła do czołówki nowoczesnych i innowacyjnych europejskich producentów żywności. Właściwe działania państwa na rzecz kształtowania warunków życia i pracy ludności polityka innowacyjna umożliwiła ukształtowanie struktury polskiego sektora rolno-spożywczego, w którym przeważają prywatne przedsiębiorstwa, jako techniczne i technologiczne „poletka doświadczalne” [Czternasty i Czyżewski 2007, s. 30].

Efektom rozwoju przemysłu spożywczego jest m.in. niezwykle sukces eksportowy polskich przedsiębiorstw. [PAliIZ, 2013, s. 3]. Działalność modernizacyjna została wywołana koniecznością dostosowania przedsiębiorstw do funkcjonowania w warunkach gospodarki rynkowej, a także wstąpieniem Polski w strukturę Unii Europejskiej. Jak wskazuje R. Urban, szczególnie intensywne procesy dostosowujące przemysł spożywczy do funkcjonowania na wspólnym rynku europejskim przebiegały w latach 1988–2003. Wiązały się m.in. z inwestycjami i szybką prywatyzacją firm państwowych [Urban 2009, 1–5]. Powstała wówczas grupa dużych i średnich przedsiębiorstw o wysokim standardzie technicznym i technologicznym, który upodobił je do firm o już ugruntowanej pozycji wśród tego typu podmiotów w krajach tzw. Starej Unii.

* Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Tarnowie.

[Grzybowska 2012, s. 124.]Otwarcie polskiej gospodarki jakie dokonało się już w pierwszym roku transformacji, a następnie jej coraz pełniejsze włączenie się w zintegrowany rynek europejski, wzmocniło znaczenie konkurencyjności polskiego rolnictwa i przemysłu rolno spożywczego. Prawdziwy obraz konkurencji ma charakter dynamiczny i polega na innowacji i poszukiwaniu strategicznych różnic, a także wyznacza trzy warunki przyczyniające się do tego, że nakłady w postaci czynników produkcji mają mniejszą wartość: zwiększoną podaż nakładów w miarę otwierania się coraz większej liczby krajów na globalną gospodarkę, większą sprawność krajowych i międzynarodowych czynników produkcji oraz malejącą rolę czynników produkcji w konkurencji [Firlej 2009, s. 84–85]. Odpowiedni rozwój tego przemysłu był warunkiem zarówno wzrostu popytu krajowego na produkty rolne, jak i poszerzenia możliwości eksportowych polskiej gospodarki. Wysoka dynamika eksportu i utrzymujące się od 2003 r. dodatnie saldo w obrotach artykułami rolno spożywczymi są niekiedy traktowane jako sukces polskiego rolnictwa. Nie kwestionując wkładu rolnictwa w te osiągnięcia, należy stwierdzić, że są one także efektem modernizacji i szybkiego rozwoju przemysłu rolno-spożywczego i włączenia towarowych gospodarstw rolnych w nowoczesne łańcuchy żywnościowe [Nurzyńska 2014, s. 22].

Cel, faktografia i metodyka badawcza

Celem pracy była ocena wyników finansowych przemysłu spożywczego w Polsce w świetle rozwoju. Okres którego dotyczy praca wynosi 25 lat, czyli od 1989 roku aż do teraz. W tym okresie nastąpiły duże zmiany struktur przemysłu spożywczego. Dotyczy to struktur [Urban 2009, s. 1.]:

- ❑ Własnościowych: dominują już firmy prywatne, których udział w produkcji żywności zwiększył się z ok. 10–15% do ponad 95%;
- ❑ Produkcyjnych: obecną ofertę towarową sektora cechuje bogactwo asortymentowe i zdecydowana poprawa atrakcyjności handlowej, a główną cechą rozwoju nie jest wzrost masy przetwarzanych produktów rolnictwa, lecz zwiększenie stopnia przetworzenia i udziału wartości dodanej;
- ❑ Podmiotowych: wykształciła się zróżnicowana i płynna struktura firm, sprzyjająca konkurencji, z dużym udziałem (ok.60%) w rynku małych i średnich firm przemysłowych;
- ❑ Branżowych: polegających na tym, że kosztem tradycyjnych branż rozwiły się głównie sektory reprezentujące wtórne przetwórstwo żywności.

Przemysł spożywczy jest dziełem gospodarki, który zajmuje się wytworzeniem produktów i półproduktów przeznaczonych do spożycia, takich jak: produkty mięsne i mleczne, pieczywo, artykuły cukiernicze, napoje alkoholowe i bezalkoholowe i wiele innych. W przemyśle spożywczym najbardziej konkurencyjne branże to: mięsna, mleczarska, owocowo-warzywna, cukiernicza,

wtórne przetwórstwo zbóż oraz produkcja wyrobów tytoniowych. [Firlej i Żmija 2014, s. 43.] Przemysł ten to obszar aktywności gospodarczej, który zaspokaja podstawowe potrzeby ludności. Z tego względu jest jednym z najbardziej rozpowszechnionym na świecie, a przy tym bardzo zróżnicowanym. W Europie jest zaliczany do grona najważniejszych i najbardziej dynamicznych branż przemysłu. W Polsce o jego znaczeniu w krajowej gospodarce świadczą m.in. przychody ze sprzedaży na poziomie ok. 150 mld zł i ponad 3% udziału w PKB. Ponadto przedsiębiorstwa produkujące artykuły spożywcze stanowią prawie 20% ogólnej liczby przedsiębiorstw w kraju (według liczby podmiotów prowadzących działalność w ciągu roku). Zatrudniają ok. 15% ogółu pracujących, a sprzedaż to 16% wartości sprzedanej ogółem. Jeżeli dane dla przemysłu spożywczego odnieść tylko do przedsiębiorstw przemysłowych (sekcja: przetwórstwo przemysłowe), to wskaźniki te są jeszcze wyższe i wynoszą odpowiednio dla: liczby przedsiębiorstw – 21%, przeciętnego zatrudnienia – 17% i wartości produkcji sprzedanej – 19% [Rocznik Statystyczny... 2010]. [Grzybowska 2012, s. 124] Także często używanym określeniem w tej dziedzinie jest sektor spożywczy, który obejmuje producentów artykułów spożywczych (przeznaczonych zarówno dla ludzi, jak i dla zwierząt) oraz producentów napojów, w tym napojów alkoholowych. Sektor spożywczy nie obejmuje producentów płodów rolnych, hodowców zwierząt ani przedsiębiorstw zajmujących się rybołówstwem i rybactwem. W skład ten nie wchodzi także dystrybutorzy żywności. [PAliIZ 2013, s. 4] W przemyśle spożywczym następuje permanentny rozwój przedsiębiorstw, który w literaturze definiowany jest jako nieustanny proces celowych zmian i traktowany jako obiektywne zjawisko implikujące dążenie przedsiębiorstwa do osiągania zysku. Rozwój ma za zadanie przynieść zmiany w istniejących stosunkach produkcji, zmiany jakościowe, zmiany w wielkości przedsiębiorstwa i zmiany w obszarze jego działania. Rozwój przedsiębiorstwa następuje w wyniku zmian zachodzących w zestawie czynników produkcji, które mają prowadzić do wdrażania nowych technologii, wprowadzania nowych wyrobów i ich modyfikacji i pozyskiwania nowych rynków zbytu. [Firlej 2010, s. 1]

W opracowaniu posłużono się metodą analizy porównawczej, dokonano zestawienia wyników finansowych przemysłu finansowego w wybranych obszarach, a także odniesiono się do nich przez pryzmat zachodzących zmian w funkcjonowaniu polskiej gospodarki.

Wyniki badań

W celu zobrazowania stanu finansowego przemysłu spożywczego w Polsce w latach 2005–2013, zestawiono przychody z całokształtu działalności przedsiębiorstw przemysłowych według sekcji i działów, koszty uzyskania przychodów z całokształtu działalności przedsiębiorstw przemysłowych

według sekcji i działów, zobrazowano wiarygodność finansową i sprawność operacyjną firm sektora spożywczego, dynamikę produkcji sprzedanej przemysłu według sekcji i działów i przychody producentów żywności i napojów. Scharakteryzowano także wybrane wskaźniki przemysłu spożywczego w latach 2007 – 2012, wartość produkcji sprzedanej wyrobów przemysłu spożywczego i tytoniowego, a także nakłady inwestycyjne w przemyśle spożywczym i tytoniowym. W podsumowaniu zestawiono wyniki finansowe przedsiębiorstw przemysłu spożywczego.

Przychody z całokształtu działalności przedsiębiorstw analizowane w tabeli 1 są podzielone na działy: produkcja artykułów spożywczych, napojów i wyrobów tytoniowych. Okres którego dotyczy badanie to lata od 2005 do 2013.

Tabela 1. Przychody z całokształtu działalności przedsiębiorstw przemysłowych według sekcji i działów.

Działy	2005	2010	2012	2013
	w mln zł			
Produkcja artykułów spożywczych	103604,0	141714,0	183834,0	191500,2
Produkcja napojów	22813,5	28577,1	32028,8	33405,1
Produkcja wyrobów tytoniowych	14386,4	13493,1	12067,3	11937,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS, *Rocznik statystyczny przemysłu 2014*.

Produkcja artykułów spożywczych wzrastała, największy wzrost można zauważyć w latach 2005 – 2010, był to wzrost o około 38 mln zł, zaś już w 2013 roku produkcja wynosiła ponad 191 mln zł. Produkcja napojów także wzrastała, ale już nie tak znacząco jak poprzednia analizowana produkcja. W 2005 roku wynosiła około 28 mln zł., zaś w 2013 roku już ponad 33 mln zł. Przychody z produkcji wyrobów tytoniowych malały, w roku 2005 było to ponad 14 mln zł., jednak w roku 2013 zmalała do poziomu niecałych 12 mln zł.

Tabela 2. Koszty uzyskania przychodów z całokształtu działalności przedsiębiorstw przemysłowych według sekcji i działów.

Działy	2005	2010	2012	2013
	w mln zł			
Produkcja artykułów spożywczych	99997,5	135128,8	176463,2	183234,2
Produkcja napojów	21389,2	26596,0	30699,1	33106,4
Produkcja wyrobów tytoniowych	14134,4	13244,4	11736,3	11672,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS, *Rocznik statystyczny przemysłu 2014*.

Koszty uzyskania przychodów z całokształtu działalności produkcji artykułów spożywczych, napojów i wyrobów tytoniowych w latach 2005–2013 w większości wzrastały (Tab. 2). Produkcja artykułów pożywczych wzrosła z poziomu ponad 99 mln zł. w 2005 roku do ponad 183 mln zł. w 2013 roku, był to znaczący wzrost bo aż o około 84 mln zł. Produkcja napojów w 2005 r. wyniosła około 21 mln zł., zaś w 2013 r. było to już ponad 33 mln zł. Wyroby tytoniowe spadły o niecałe 3 mln zł, co można oceniać pozytywnie.

Tabela 3. Wiarygodność finansowa i sprawność operacyjna firm sektora spożywczego.

Wyszczególnienie	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Płynność bieżąca ¹	1,07	1,13	1,13	1,12	1,17	1,28	1,29	1,27	1,23	1,24
Płynność szybka ²	0,65	0,72	0,72	0,71	0,73	0,82	0,83	0,80	0,80	0,83
Płynność natychmiastowa ³	0,10	0,12	0,13	0,15	0,16	0,18	0,21	0,18	0,17	0,20

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS, *Wyniki finansowe podmiotów gospodarczych, Nakłady i wyniki przemysłu*.

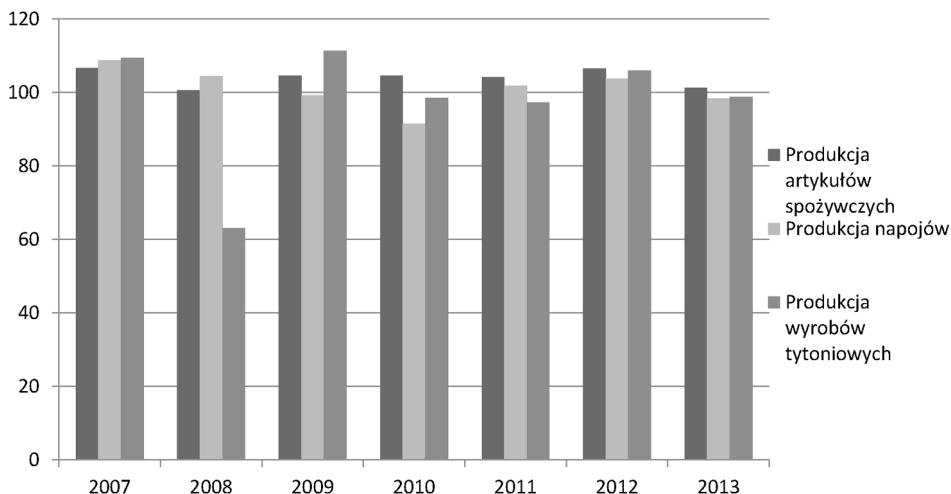
¹ aktywa obrotowe / zobowiązania krótkoterminowe (pominięto rozliczenia międzyokresowe)

² (aktywa obrotowe – zapasy) / zobowiązania krótkoterminowe (pominięto rozliczenia międzyokresowe)

³ inwestycje krótkoterminowe / zobowiązania krótkoterminowe

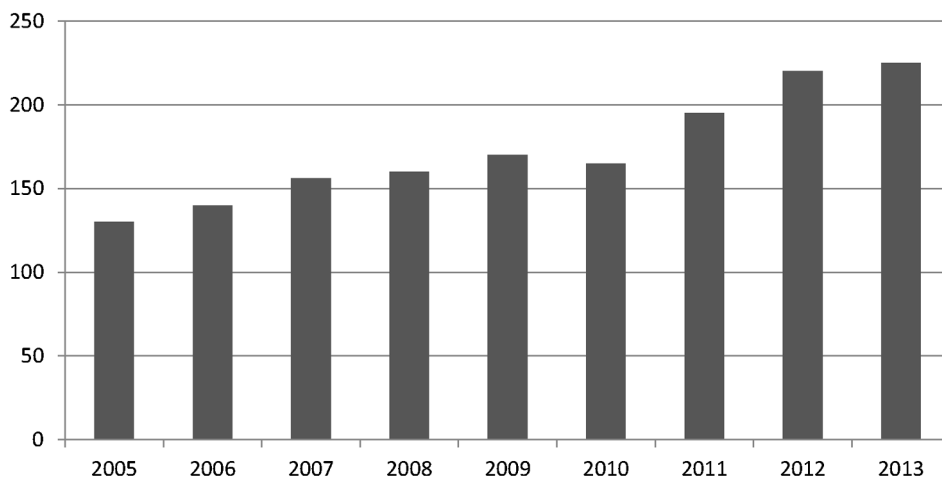
Bieżąca płynność finansowa przedsiębiorstw sektora pożywczego przez cały okres minionej dekady kształtowała się poniżej poziomu uznawanego za optymalny (1,5), mimo znacznego wzrostu w roku 2004 i 2005 w konsekwencji wstąpienia Polski do Unii Europejskiej (Tab. 3). Jednocześnie ogólnoswiatowy kryzys gospodarczy przyniósł od roku 2008 jedynie nieznaczny spadek w tym zakresie. Podobnie było w przypadku płynności szybkiej (poziom optymalny 1,0). Znacznie lepiej wyglądała zaś sytuacja w zakresie płynności natychmiastowej od roku 2005 (była zbliżona do poziomu optymalnego 0,2), a więc dotycząca najbardziej płynnych aktywów. W istotny sposób poprawia to obraz wiarygodności finansowej sektora [GDB, s. 49]

Dynamika produkcji sprzedanej artykułów spożywczych w 2007 roku wynosiła 106,6%, zaś w 2013 roku spadła do poziomu 101,3%. Produkcja sprzedana napojów także spadła z 108,7% w 2007 roku do 98,4% w 2013 roku. Można zauważyć iż dynamika wyrobów tytoniowych znacząco zmalała w 2008 r. w porównaniu z poprzednim rokiem bo aż o 46,4%, jednak już w 2013 roku wynosiła 98,8% (rys. 1).

Rysunek 1. Dynamika produkcji sprzedanej przemysłu według sekcji i działów.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS, *Rocznik statystyczny przemysłu 2014*.

W badanym okresie czyli od roku 2005 do 2013 widzimy tendencję rosnącą przychodów producentów żywności i napojów. W 2013 roku wartość wynosi około 225 mln zł, a w 2005 roku wynosi ona około 130 mln zł. Można zatem zauważyć wzrost o prawie 100 mln zł (rys. 2).

Rysunek 2. Przychody producentów żywności i napojów (w mld zł).

Źródło: Opracowanie własnych na podstawie danych z GUS.

Oceniając wybrane wskaźniki charakteryzujące funkcjonowanie przemysłu spożywczego w Polsce w latach 2007–2012, zauważamy zarysowującą się stagnację w dynamice produkcji sprzedanej artykułów spożywczych w całym

badanym okresie (z wyjątkiem 2008 roku), stagnację w latach 2007–2009, spadek w 2010 roku i wyraźny wzrost dynamiki produkcji sprzedanej napojów w 2011 roku i jego ponowną stagnację w 2012 roku (Tab. 4). W badanym okresie niewielkim wahaniom uległy także wskaźniki cen, które w przypadku artykułów spożywczych wzrosły o 5%, a w przypadku napojów i wyrobów tytoniowych różnica była poważna i wynosiła 16,4%. Na wskaźniki cen produkcji sprzedanej artykułów spożywczych i napojów wpływały niestabilne ceny surowców pochodzenia rolniczego, a w przypadku wyrobów tytoniowych coroczny wzrost stawek akcyzy na papierosy i inne wyroby tytoniowe. [Firlej i Żmija 2014, s. 58–60].

Tabela 4. Charakterystyka wybranych wskaźników przemysłu spożywczego w latach 2007–2012.

Wskaźnik	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Dynamika produkcji sprzedanej artykułów spożywczych (w %)	106,6	100,6	105,7	106,6	104,1	104,1
Dynamika produkcji sprzedanej napojów (w %)	108,7	104,4	106,7	91,5	101,8	100,0
Dynamika produkcji sprzedanej wyrobów tytoniowych (w %)	109,4	63	97,2	98,5	97,2	107,1
Wskaźniki cen produkcji sprzedanej artykułów spożywczych (w %)	104,5	101,2	101,7	99,6	109,5	104,5
Wskaźniki cen produkcji sprzedanej napojów (w %)	103,4	104,7	101,3	100,0	102,8	101,4
Wskaźniki cen produkcji sprzedanej wyrobów tytoniowych (w %)	120,7	101,3	107,1	104,3	103,7	104,3

Źródło: Opracowanie własnych na podstawie danych z GUS.

Oceniając wartość produkcji sprzedanej wyrobów przemysłu spożywczego i tytoniowego w latach 2005–2013, można zauważyć iż w każdym z nich produkcja wzrastała (Tab. 5). W 2005 roku wartość produkcji sprzedanej artykułów spożywczych wynosiła ponad 93 mln zł, zaś już w 2013 roku ponad 160 mln zł, natomiast wartość napojów wzrosła z 21 mln zł do ponad 30 mln zł, wyroby tytoniowe wzrosły z 13 mln zł do 16 mln zł w 2013 roku.

Tabela 5. Wartość produkcji sprzedanej wyrobów przemysłu spożywczego i tytoniowego (ceny bieżące).

Wyszczególnienie	2005	2010	2011	2012	2013
	w mln zł				
Artkułu spożywcze	93989,2	126337,6	139690,2	157668,4	160722,1
Napoje	21177,7	27599,1	28652,5	10309,6	30985,9
Wyroby tytoniowe	13475,9	17190,7	15388,2	16207,9	16373,7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS, *Rocznik statystyczny rolnictwa 2014*.

Nakłady inwestycyjne produkcji w przemyśle spożywczym i tytoniowym od 2005 roku do 2013 roku stopniowo wzrastały, artykuły spożywcze zwiększyły się z niecałych 5 mln do ponad 7 mln zł, natomiast napoje z 948 tys. zł do ponad 1 mln zł. Nakłady inwestycyjne w produkcji wyrobów tytoniowych zaś zmalały w porównaniu z 2012 roku o około 100 tys. zł (Tab. 6).

Tabela 6. Nakłady inwestycyjne w przemyśle spożywczym i tytoniowym.

Wyszczególnienie	2005	2010	2011	2012	2013
	w mln zł				
Produkcja artykułów spożywczych	4903,2	5438,0	6135,5	6447,5	7227,2
Produkcja napojów	948,3	796,4	869,4	987,1	1195,0
Produkcja wyrobów tytoniowych	260,7	441,4	625,4	672,3	553,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS, *Rocznik statystyczny rolnictwa 2014*.

Tabela 7. Wyniki finansowe przedsiębiorstw przemysłu spożywczego.

Wyszczególnienie	Rok	Produkcja artykułów spożywczych	Produkcja napojów	Produkcja wyrobów tytoniowych
	W mln zł			
Wynik finansowy z działalności gospodarczej	2005	3606,5	1424,3	252,0
	2010	6585,2	1981,1	248,7
	2012	7371,8	1329,7	331,0
	2013	8266,0	298,7	264,6
Wynik finansowy brutto	2005	3693,0	1439,7	252,0
	2010	6588,8	1981,0	248,6
	2012	7382,7	1358,7	331,3
	2013	8264,0	299,3	264,6
Obowiązkowe obciążenia wyniku finansowego brutto	2005	724,3	296,4	65,7
	2010	1039,9	362,6	75,9
	2012	1200,9	166,1	56,9
	2013	1054,6	59,3	47,8
Wynik finansowy netto	2005	2968,7	1143,3	186,3
	2010	5548,9	1618,4	172,7
	2012	6181,8	1192,6	274,4
	2013	7209,4	239,9	216,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GUS, *Rocznik statystyczny przemysłu 2014*.

Wyniki finansowe przemysłu spożywczego uwzględniając w tym produkcje spożywczą, napojów i wyrobów tytoniowych w latach 2005 – 2013 można ocenić pozytywnie (Tab. 7). Wyszczególnione pozycje to:

- ☐ wyniki finansowe działalności gospodarczej których pozycja w produkcji przemysłu artykułów spożywczych w każdym roku wzrastała

w 2005 roku ponad 3,5 mln zł, a już w 2013 roku ponad 8 mln zł, produkcja napojów zaś spadła z ponad 1 mln zł do niecałych 300 tys. zł, produkcja wyrobów tytoniowych zwiększyła się lecz niewiele bo tylko o około 10 tys. zł;

- ❑ wyniki finansowe brutto w produkcji artykułów spożywczych wzrosły o niecałe 4 mln zł, produkcja napojów zmalała z pozycji ponad 1 mln zł do około 300 tys. zł, zaś produkcja wyrobów tytoniowych nieznacznie wzrosła;
- ❑ obowiązkowe obciążenia wyniku finansowego produkcji artykułów spożywczych wzrosła o około 300 tys. zł, napojów zmalała z ponad 296 tys. zł do 59 tys. zł w 2013 roku, wyroby tytoniowe także zmalały do ponad 47 tys. zł;
- ❑ wyniki finansowe netto produkcji artykułów spożywczych wzrosły z niecałych 3 mln zł w 2005 roku do ponad 7 mln zł w 2013 roku, produkcja napojów zmalała z ponad 1 mln zł do 239 tys. zł, natomiast produkcja wyrobów tytoniowych wzrosła o około 30 tys. zł.

Podsumowanie

Odnosząc się do wyników badań dotyczących uwarunkowań zmian w Polsce na tle zaprezentowanych zmian finansowych można stwierdzić, że:

1. Przemysł spożywczy ma zróżnicowaną strukturę, która w ostatnim piętnastolecu podlegała wielokierunkowym zmianom pod wpływem dokonywanych reform gospodarczych, procesów restrukturyzacji i prywatyzacji. Wcześniej w gospodarce centralnie planowanej przetwórstwo rolno-spożywcze było zdominowane przez jednostki gospodarki uspołecznionej, gdy wiodącą i monopolistyczną pozycję miały przedsiębiorstwa państwowe;
2. W ostatnich dwóch dekadach polski przemysł spożywczy został włączony do czynnego uczestnictwa w międzynarodowej wymianie gospodarczej, która zapewniła jego przedsiębiorstwom możliwość konkurencyjnego działania na szerokim europejskim rynku. Był to okres zarówny przekształceń transformacyjnych, wzmacnianych przez procesy globalizacji, jak również faza przystępowania do struktur unijnych i pozycjonowania się przedsiębiorstw w europejskim systemie gospodarczym. Zachodzące zmiany nie ominęły także przedsiębiorstw przemysłu spożywczego, które dokonały się w tym czasie przekształceń prywatyzacyjnych, modernizacyjnych i restrukturyzacyjnych, w wyniku czego zostały zauważone jako konkurencyjne podmioty o prorynkowych zachowaniach (Firlej i Żmija 2014, s. 45,55).
3. Przystąpienie polski do Unii Europejskiej, skutkujące przemianami strukturalnymi, wymusiły przyspieszoną modernizację potencjału

wytwórczego przemysłu spożywczego. Inwestycje o wartości ponad 15 mld euro, z dużym udziałem kapitału zagranicznego, przyczyniły się do gruntownej modernizacji procesów komponowania i konfekcjonowania żywności, a w okresie przedakcesyjnym także wstępnych faz przetwórstwa produktów rolnictwa. W każdej branży wyłoniła się grupa liderów, dużych i średnich firm przemysłowych, które pod względem stanu technicznego i technologicznego oraz sposobu funkcjonowania nie różnią się od podobnych przedsiębiorstw w krajach Unii Europejskiej. [Urban 2009, s. 1]

4. Członkostwo w Unii Europejskiej było także wymiernym czynnikiem wpływającym na rozwój sektora, gdyż był on przeszło trzykrotnie szybszy w pierwszych latach członkostwa (2004 – 2008) aniżeli w latach zastoju, czyli w okresie 1999–2002, a także dwukrotnie szybszy niż w całej minionej dekadzie [Firlej i Żmija 2014, s. 47].

Bibliografia

- CZTERNASTY W., CZYŻEWSKI B., 2007. *Struktury kierowania agrobiznesem w Polsce. Teoria, analiza, tendencje*. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu. Poznań.
- CZYŻEWSKI A., SMĘDZIK K., 2013. *Intensywne rolnictwo w procesach specjalizacji i dywersyfikacji produkcji rolnej. Ujęcie regionalne i lokalne*. Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa.
- FIRLEJ K. 2009. *Lokalizacja przedsiębiorstw przemysłu spożywczego w fazie transformacji*, Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu. Wydawnictwo Wieś Jutra sp. z o.o. Warszawa-Poznań – Olsztyn.
- FIRLEJ K., 2010. *Determinanty rozwoju przedsiębiorstw przemysłu rolno-spożywczego*, Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, tom XII, zeszyt 3, Warszawa-Poznań-szczecin.
- FIRLEJ K., ŻMIJA D., 2014. *Transfer wiedzy i dyfuzja innowacji jako źródło konkurencyjności przedsiębiorstw przemysłu spożywczego w Polsce*, Wyd.: Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków.
- GRZYBOWSKA B., 2012. *Innowacyjność przemysłu spożywczego w Polsce – ujęcie regionalne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko – Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn.
- NURZYŃSKA I., Poczta W., 2014. *Polska Wieś 2014 – raport o stanie wsi*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- *Sektor spożywczy w czasie i w przestrzeni. Ocena standingu adaptacyjności sektora*; 2011. Grupa Doradców Biznesowych BAA Polska; http://www.bcc.org.pl/blz/pliki/raporty/PRODUKCJA_SPOZYWCZA_XI_2011.pdf, (dostęp: 10.05.2015).
- *Sektor spożywczy w Polsce – Profil sektorowy*, 2013. Polska Agencja Informacji i Inwestycji Zagranicznych S.A. Departament Informacji Gospodarczej.
- URBAN R. 2009. *Polski przemysł spożywczy w Unii Europejskiej – konkurencyjność i szanse rozwojowe*, IERiGŻ – PIB, Warszawa; <http://warsztaty.wnr.edu.pl/10/sesja-nauk/referatyucz/urban.pdf>, (dostęp: 10.05.2015).

Streszczenie

W ciągu ostatniego dwudziestolecia polski sektor spożywczy przeszedł znaczące przeobrażenia. Stanowił jedną z branż, które najszybciej odrodziły się po kryzysie związanym z transformacją ustrojową, stając się jednocześnie ważnym stymulatorem wzrostu gospodarczego. Dzięki stałemu rozwojowi technicznemu, technologicznemu i organizacyjnemu sektora Polska weszła do czołówki nowoczesnych i innowacyjnych europejskich producentów żywności. Efektem rozwoju przemysłu spożywczego jest m.in. niezwykle sukces eksportowy polskich przedsiębiorstw. Działalność modernizacyjna została wywołana koniecznością dostosowania przedsiębiorstw do funkcjonowania w warunkach gospodarki rynkowej, a także wstąpieniem Polski w struktury Unii Europejskiej. W opracowaniu posłużono się metodą analizy porównawczej, dokonano zestawienia wyników finansowych przemysłu finansowego w wybranych obszarach, a także odniesiono się do nich przez pryzmat zachodzących zmian w funkcjonowaniu polskiej gospodarki.

Słowa kluczowe: przemysł spożywczy, wyniki finansowe, przychody, koszty, analiza porównawcza, wiarygodność finansowa

The determinants of the changes in polish food industry based on the financial results

Abstract

For the last two decades Polish food sector has undergone significant transformations. It was one of the quickest branch to reborn after the crisis related to the changes of political system in Poland. Since then, it has become an important stimulator of economic growth. Due to the constant technical, technological and organizational development of the sector, Poland has become one of the leading modern and innovative European food producers. The food industry development contributed to the remarkable export success of Polish businesses. The considerable growth of the sector was triggered by the need for adaptation of Polish companies to the EU standards, as well as joining to the EU structures.

The above research paper was created on the basis of the comparative analysis and it summerises the financial results of the financial industry in selected areas, which have been discussed owing to the changes in the functioning of Polish economy.

Key words: food industry, financial results, income, costs, comparative analysis, financial credibility.

Обусловливания видоизменений в продовольственной промышленности в Польше на фоне финансовых результатов

Краткое содержание

В течение последнего двадцатилетия польский продовольственный сектор прошёл значительные преобразования. Он составлял одну из отраслей, которые быстрее

всего возродились после кризиса связанного с трансформацией государственного строя, становясь одновременно важным стимулятором экономического роста. Благодаря неустанному техническому и технологическому развитию сектора, Польша вошла в главную группу современных и инновационных европейских производителей продовольственных товаров. Эффектом развития продовольственной промышленности является, между прочим, необыкновенный экспортный успех польских предприятий. Модернизационная деятельность была вызвана необходимостью приспособления предприятий к функционированию в условиях рыночной экономики, а также вступлением Польши в структуры Европейского Союза. В разработке был использован метод сравнительного анализа, проведено соотнесение финансовых результатов промышленности в некоторых областях, а также представлено отношение к ним через призму заходящих изменений в функционировании польской экономики.

Ключевые слова: продовольственная промышленность, финансовые результаты, приходы, издержки, сравнительный анализ, финансовая достоверность.

JEL: Q10, Q14, Q17

Ewelina ŁUCEK*

Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w przemyśle spożywczym i ich uwarunkowania

Wstęp

Ze względu na to, że zarówno w sektorze spożywczym jak i w całej gospodarce polskiej występuje niedobór kapitału krajowego niezbędne są napływy kapitału zagranicznego, który jest uzupełnieniem inwestycji krajowych. Inwestycje te mogą korzystnie wpływać na rozwój gospodarczy tych państw, które biorą czynny udział w międzynarodowych transferach kapitału. Napływy te występują w formie bezpośrednich inwestycji zagranicznych (BIZ), które po 1989 roku były dla Polski ważnym elementem w rozwoju polskiej gospodarki. Wartość, jaka napływała w formie kapitału zagranicznego do polskiego przemysłu spożywczego uzależniona była w dużej mierze od prywatyzacji i restrukturyzacji tego sektora. Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w przemyśle rolno – spożywczym objęły najbardziej skoncentrowane i rentowne branże. Kapitał zagraniczny największą rolę odegrał w prywatyzacji przemysłu cukierniczego, tytoniowego, piwowarskiego, koncentratów spożywczych, napojów i soków owocowych. Proces transformacji i restrukturyzacji polskiej gospodarki, oprócz jednoznacznie korzystnych konsekwencji, wywołał także zjawiska niepożądane. Kosztem podejmowanych reform naprawczych były: recesja gospodarcza, spadek realnych dochodów ludności, produktu krajowego brutto i popytu oraz rosnące bezrobocie spowodowane likwidacją nieefektywnych przedsiębiorstw. Wystąpiła także bardzo wysoka inflacja zwiększająca ryzyko inwestowania i koszty kredytowego finansowania inwestycji [Chrupek 1999, s. 92]. Wymienione elementy znacznie przyczyniły się do zniechęcenia inwestorów do lokowania kapitału zagranicznego w Polsce. W związku z tym działalność przedsiębiorców cechowała duża ostrożność w podejmowaniu decyzji, czego przejawem była stosunkowo mała skala zaangażowania kapitałowego oraz wybór branż i form wejścia na rynek, które umożliwiłyby szybkie i mało kosztowne wycofanie [Dworzecki, Nowak 1996, s. 2].

* Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Tarnowie.

Pomimo negatywnych skutków, jakie niosą bezpośrednio inwestycje zagraniczne, stanowią one najbardziej pożądaną formę napływu kapitału, ponieważ w przeciwieństwie do innych źródeł zewnętrznego finansowania (pożyczki, kredyty) nie powodują wzrostu zadłużenia zagranicznego. Ponadto bezpośrednim inwestycjom zagranicznym oprócz napływu kapitału towarzyszą zazwyczaj ważne dla rozwoju gospodarczego efekty, takie, jak: transfer nowych technologii, know – how, nowoczesne modele zarządzania i organizacji pracy, zmiana struktury gospodarki – demonopolizacja, możliwość wprowadzania nowych produktów i usług na nowe rynki zbytu, rozwój wybranych gałęzi gospodarki, tworzenie nowych miejsc pracy, poprawa bilansu płatniczego oraz wzrost produktu krajowego brutto [Sawicka, Motyczka 2007, nr 4, s. 45].

Polski sektor spożywczy w ciągu ostatnich 20 lat przeszedł znaczące przeobrażenia. Stanowi jedną z branż, które najszybciej reaktywowały się po kryzysie dotyczącym transformacji ustrojowej. Przemysł spożywczy odgrywa znaczącą rolę w rozwoju gospodarczym kraju i jest jednym z najatrakcyjniejszych przemysłów dla inwestorów zagranicznych. Przemysł spożywczy jest jednym z najważniejszych działów gospodarczych w naszym kraju, ze względu na to, że stanowi o wyżywieniu polskiego narodu, a na rynkach międzynarodowych jest liczącym się eksporterem napojów i żywności, posiadający 3-procentowy udział w PKB [Drożdż i inni, 2012, s. 9]. Dzięki ciągłemu rozwojowi technicznemu i organizacyjnemu sektora spożywczego Polska weszła do czołówki innowacyjnych i nowoczesnych europejskich producentów żywności. Wprowadzanie w szerokim zakresie nowoczesnych rozwiązań technologicznych popartych absorpcją nowości technicznych i stosowanie nowoczesnych systemów zarządzania wymaga dostosowywania się do nowego ładu gospodarczego, które wymusza także modernizację przedsiębiorstw i wzrost poziomu ich innowacyjności (Firlej 2012, s. 38). Zdaniem Z. Chojnickiego inwestycje zagraniczne i aktywność kapitału zagranicznego są w sytuacji Polski najważniejszym czynnikiem rozwoju regionalnego. W regionach słabo rozwiniętych rola inwestycji zagranicznych jest uwydatniona w nowej koncepcji rozwoju regionalnego. Wpływ inwestycji zagranicznych na rozwój regionu jest różny w zależności od typu obszaru, w którym są dokonywane, a także typu inwestora. Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w polskim przemyśle spożywczym w dużym stopniu przyczyniły się do zlikwidowania luki technologicznej oddalającej przemysł spożywczy w Polsce od przemysłu spożywczego w Europie i USA. Z początkiem napływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych spotkaliśmy się na początku ostatniej dekady XX wieku, by na przełomie wieków na stałe zadomowiły się one w przemyśle spożywczym [Firlej i Żmija 2014, s. 64]. Koncentrowanie się inwestorów zagranicznych na dynamicznie rozwijających się i najbardziej rentownych branżach przemysłu spożywczego uwarunkowane jest między innymi dobrymi wynikami w eksporcie produktów, szczególnie z branży mięsnej, mleczarskiej, a także owocowo-warzywnej.

Cel, obszar i metodyka badawcza

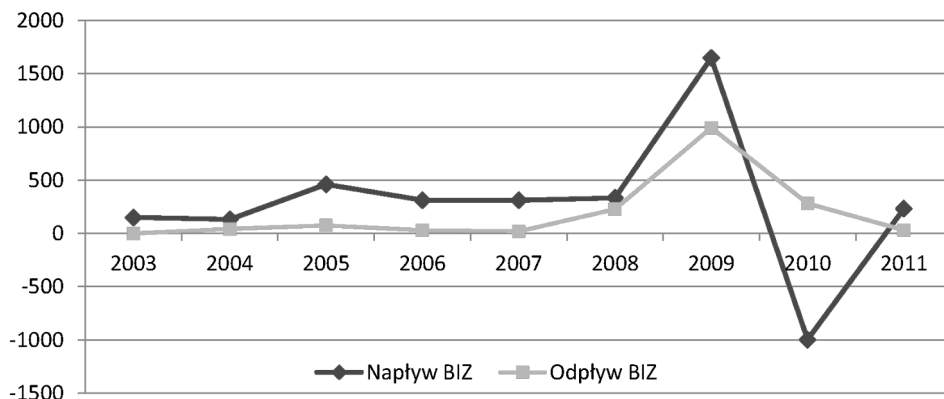
Celem niniejszej pracy było przedstawienie kształtowania się bezpośrednich inwestycji zagranicznych w przemyśle spożywczym. Zbadano formowanie się tychże inwestycji nie tylko w polskim przemyśle spożywczym, a także za granicą. W niniejszej pracy zostały zawarte dane empiryczne, które obejmują bezpośrednie inwestycje zagraniczne w polskim sektorze spożywczym dotyczące napływu i odpływu zagranicznego kapitału, a także skumulowanego poziomu inwestycji w Polsce i polskich inwestycji za granicą. W części empirycznej zawarto także dane dotyczące bezpośrednich inwestycji zagranicznych w przemyśle spożywczym w formie greenfield na świecie, które poddano analizie w stosunku do roku ubiegłego oraz w stosunku do wartości napływu inwestycji w tejże formie ogólnie dla całego przemysłu przetwórczego. W niniejszej pracy zawarte są dane na temat najczęstszej lokalizacji projektów bezpośrednich inwestycji zagranicznych w przemyśle spożywczym w Polsce i na świecie, a także wybrane źródła inwestycji zagranicznych w latach 2004–2014. W pracy zostały przedstawione dane na temat łącznej wartości bezpośrednich inwestycji zagranicznych na świecie w przemyśle spożywczym w latach 2003–2013, które ukazują jak duży wpływ miał światowy kryzys gospodarczy na ich wartość. Głównym źródłem informacji przy pisaniu tej pracy była baza danych Polskiej Agencji Informacji i Inwestycji Zagranicznych i raporty z World Investment Report 2014 dzięki którym przedstawiono inwestycje zagraniczne w formie greenfield.

Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w przemyśle spożywczym w Polsce

Trudno jest określić jednoznaczną i precyzyjną definicję bezpośrednich inwestycji zagranicznych, dlatego w literaturze fachowej bardzo często można spotkać się z różnymi przejawami tej definicji. Najogólniej przez to pojęcie można zrozumieć, że są to lokaty kapitału w przedsiębiorstwie zagranicznym, połączone z kontrolowaniem tego przedsiębiorstwa w celu osiągnięcia zysku i innych korzyści [Guzek 2006, s. 114]. Według innych autorów bezpośrednie inwestycje zagraniczne stanowią międzynarodowe przepływy kapitału w ramach, których przedsiębiorstwo z jednego kraju tworzy lub rozszerza swe filie w innych krajach. Cechą wyróżniającą bezpośrednie inwestycje zagraniczne jest to, że pociągają one za sobą nie tylko transfer zasobów, lecz także prawo kontroli [Krugman i Obstfeld 1997, s. 124]. Z napływem bezpośrednich inwestycji zagranicznych w przemyśle spożywczym w Polsce mogliśmy się spotkać już w latach 80. Jednak na dużą skalę wejście firm globalnych w sektor spożywczy miało miejsce od początku transformacji i nastania gospodarki wolnorynkowej, czyli od 1990 roku. W dużej mierze wartość napływającego

kapitału zagranicznego do polskiego przemysłu spożywczego uzależniona była okresem prywatyzacji i restrukturyzacji tego sektora. Z ekspansją polskich firm za granicę spotkaliśmy się już w pierwszych latach po akcesji.

Rysunek 1. Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w przemyśle spożywczym – napływ i odpływ w latach 2003–2011 (w mln euro)

Źródło: Ł. Ambroziak, *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w przemyśle spożywczym – inwestycje zagraniczne w Polsce i inwestycje polskie za granicą*, <http://www.ierigz.waw.pl/>, dostęp: 20.12.13 r.

Napływ i odpływ w latach 2003–2011 (rys. 1) do połowy 2008 roku stosunkowo utrzymywał się na równym poziomie. Dopiero w połowie 2008 roku zauważalny jest dynamiczny wzrost napływu jak i odpływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych. Najwyższa wartość napływu znacznie przekraczała 1,5 mld euro. Od 2009 roku zauważalny jest spory spadek. W 2010 roku napływ inwestycji był ujemny i wynosił około – 1 mld euro. Odpływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych w przemyśle spożywczym w Polsce swą największą wartość przyjął w 2009 roku i wynosił około 1 mld euro. Od 2009 roku widoczny był spadek, co było dobrze widziane w przemyśle spożywczym.

Tabela 1. Główne sektory napływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych w 2013 r.

Sektor	Liczba projektów	Wartość (mln EUR)	Zatrudnienie
BPO + ICT	22	26,3	6 526
Motoryzacja	10	312,5	2 601
B + R	7	89,2	875
Maszynowy	3	15	223
Logistyczny	2	160	6 998
Spożywczy	2	135	300

Źródło: Polska Agencja Informacji i Inwestycji Zagranicznych, *Napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych w 2013 r.*, Warszawa 2014, s. 4.

Polska jest atrakcyjnym krajem dla zagranicznych inwestorów, którzy lokują swój kapitał w wielu sektorach. W tabeli 1 przedstawione są dane na 2013 rok, które ukazują, który z polskich sektorów przyjął najwięcej kapitału w formie bezpośrednich inwestycji zagranicznych.

Największa liczba projektów bezpośrednich inwestycji zagranicznych ulokowana została w sektorze BPO, + ICT bo aż 22, które dają zatrudnienie na poziomie 6 526 osób. Ze względu na liczbę projektów ostatnie miejsce egzekwo z sektorem logistycznym zajmuje sektor spożywczy. Do przemysłu spożywczego w 2013 roku napłynęło 135 mln USD kapitału zagranicznego w formie bezpośrednich inwestycji zagranicznych, co pod względem wartości plasowało ten sektor na trzecim miejscu. Dzięki temu napływowi przybyło 300 nowych miejsc pracy.

Tabela 2. Wybrane źródła bezpośrednich inwestycji zagranicznych w przemyśle spożywcym w latach 2004–2014

Source	Number of projects	Number of companies	Value	
			Total (EUR m)	Average (EUR m)
USA	1 399	419	45 035,30	32,20
Switzerland	517	127	14 051,00	27,20
United Kingdom	441	176	14 510,70	32,90
Japan	403	208	8 290,00	20,60
France	274	146	5 905,30	21,50
.....
Poland	28	11	708,90	25,30
.....
Total	6 030	2 771	170 593,60	28,30

Źródło: Polish Information and Foreign Investment Agency, *Food processing sector in Poland*, Warszawa 2015, s. 7.

Analizując strukturę przepływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych (tab. 2) w sektorze spożywczym pod względem krajów o najwyższych skłonnościach do inwestowania przodującym krajem są Stany Zjednoczone z liczbą projektów 1 399. Wartość zainwestowana wynosi około 45 bln EUR. Na drugim miejscu plasuje się Szwajcaria z liczbą projektów 517 o wartości około 14 bln EUR. Na trzecim miejscu znajduje się Wielka Brytania, która zainwestowała około 14,5 bln EUR w 441 projektów. Polska łączną kwotę jaką zainwestowała w 28 projektów to około 708 mld EUR.

Interesująco wygląda przepływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych pod względem kierunku napływu. Głównymi liderami są Chiny z liczbą projektów 519 i wartości jaka napłynęła do tego kraju w wysokości około

Tabela 3. Najczęstsza lokalizacja projektów bezpośrednich inwestycji zagranicznych w przemyśle spożywczym w latach 2004–2014

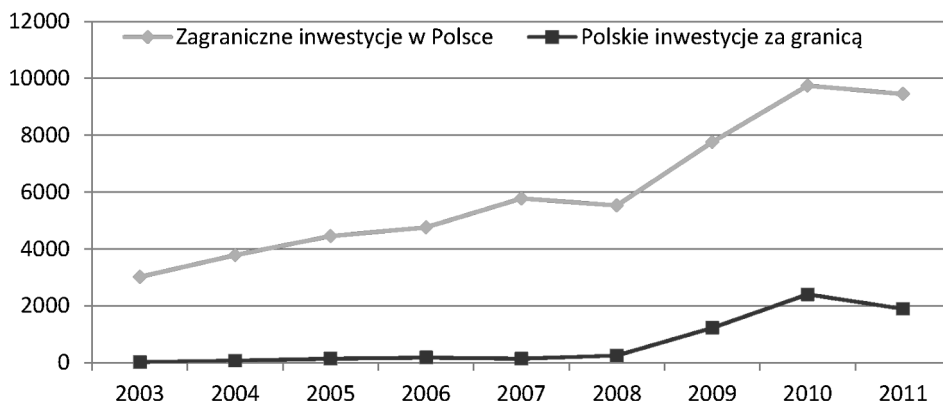
Destination country	Number of projects	Number of companies	Value	
			Total (EUR m)	Average (EUR m)
China	519	301	19 094,70	36,80
USA	472	316	10 694,10	22,70
Russia	343	204	11 868,00	34,60
UK	267	174	6 964,70	26,10
India	250	147	5 515,00	22,00
Brasil	176	106	11 533,60	65,60
Poland	146	96	4 508,55	30,90
.....
Total	6 030	2 771	170 593,80	28,30

Źródło: Polish Information and Foreign Investment Agency, *Food processing sector in Poland*, Warszawa 2015, s. 7.

19,1 bln EUR (tab. 3). Następne miejsce zajmują Stany Zjednoczone z liczbą projektów 472 i wartości jaka napłynęła w wysokości 10,7 bln EUR. Trzeba również zauważyć, że Stany Zjednoczone zajmują pierwsze miejsce jeżeli chodzi o inwestowanie swojego kapitału za granicą. Kolejnym krajem, który plasuje się w tym rankingu na wysokim miejscu to Rosja, która łączną wartość w formie bezpośrednich inwestycji zagranicznych przyjęła w wysokości około 11,9 bln EUR, a liczba projektów wynosiła 343. Warto również zauważyć, że w odniesieniu do średniej wartości pojedynczego projektu w wysokości prawie 31 mln EUR Polska również należy do światowych liderów. Polska w latach 2004–2014 zajmuje drugie miejsce w Europie, a siódme miejsce na świecie pod względem skumulowanej wartości projektu bezpośrednich inwestycji zagranicznych w przemyśle spożywczym, której łączna wartość projektów wynosiła 146, a kwota jaka została zainwestowana wynosiła około 4,5 bln EUR.

Polska jest krajem, który o wiele więcej przyjmuje inwestycji w formie bezpośrednich inwestycji zagranicznych, aniżeli tych inwestycji dokonuje za granicami naszego kraju. Do naszych głównych inwestorów należą: Niemcy, Francja, Dania, Holandia, USA, natomiast główne kierunki ekspansji to: Wielka Brytania, Ukraina, Czechy, Rosja, Norwegia, Słowacja, Węgry, Rumunia.

Dobrze widoczna jest różnica odnosząca się do skumulowanego poziomu inwestycji w Polsce i polskich inwestycji za granicą (rys. 2). Dopiero od 2008 roku zauważalny jest wzrost polskich inwestycji za granicą, który w 2010 roku przyjmuje najwyższą wartość. Od 2003 roku systematycznie wzrastała wartość zagranicznych inwestycji w Polsce. Najdynamiczniejszy wzrost wystąpił od 2008 do 2010 roku, a najwyższa wartość wyniosła około 10 mld euro. Rok

Rysunek 2. Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w przemyśle spożywczym – skumulowany poziom inwestycji w Polsce i polskich inwestycji za granicą (w mln euro)

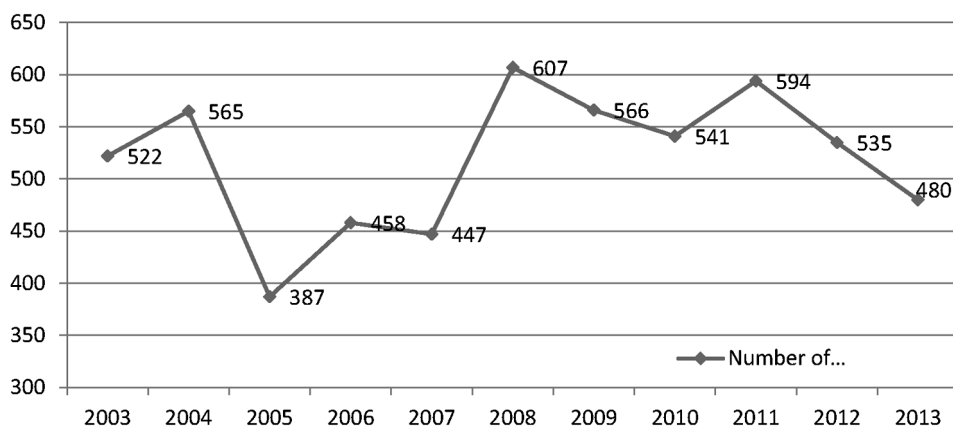
Źródło: Ł. Ambroziak, *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w przemyśle spożywczym – inwestycje zagraniczne w Polsce i inwestycje polskie za granicą*, <http://www.ierigz.waw.pl/>, dostęp: 28.12.2013.

2004 był ważną datą dla polskiej gospodarki, gdyż w tym roku nastąpiło jej pełne otwarcie dla rynku unijnego. Oznaczało to wejście na krajowy rynek międzynarodowych koncernów spożywczych. W roku 2013 jedynie trzy z dziesięciu polskich największych firm spożywczych wśród udziałowców nie posiadało kapitału zagranicznego, a były to: Mlekpól, Mlekovita i Maspex. Głównymi regionami Polski, w których zauważalna jest działalność inwestorów zagranicznych w przemyśle spożywczym są województwa: wielkopolskie, mazowieckie, dolnośląskie, łódzkie i opolskie. Na ich terenie zlokalizowano zakłady produkcyjne przeszło 30 przewodnich międzynarodowych producentów żywności. Inwestycje typu greenfield są to formy bezpośrednich inwestycji zagranicznych, które podejmowane są między innymi, gdy proces produkcji jest pracochłonny. Inwestycje greenfield polegają na budowaniu przez firmę przedsiębiorstwa od podstaw, a także instalowaniu urządzeń.

Na rys. 3 można zauważyć, iż największą wartość jaką przyjęły projekty bezpośrednich inwestycji zagranicznych na świecie w przemyśle spożywczym osiągnęły w 2008 roku o łącznej wartości 607 bln EUR. Po tym roku zauważalny jest spadek, co niewątpliwie jest następstwem światowego kryzysu gospodarczego.

Warto też przyjrzeć się, jak kształtowały się Projekty Greenfield w przemyśle spożywczym w 2013 roku na świecie. Dominujące wartości w tym zakresie przyjęła Wschodnia i Południowo – Wschodnia Azja. Ogólna wartość, jaka napłynęła do przemysłu przetwórczego w tym kraju wyniosła 76 193 mln USD, natomiast w samym przemyśle spożywczym wynosiła 5 012 mln USD. Ogólnie w przemyśle przetwórczym zauważalna jest tendencja wzrostowa, gdyż według World Investment Report wartość, jaka napłynęła w 2012 wynosiła

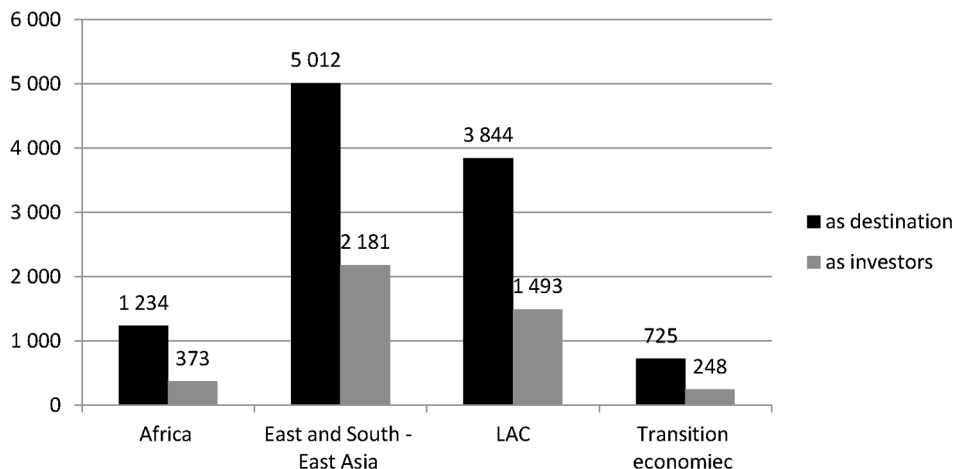
Rysunek 3. Łączna wartość projektu bezpośrednich inwestycji zagranicznych na świecie w przemyśle spożywczym w latach 2003–2013 (w bln EUR)

Źródło: Polish Information and Foreign Investment Agency, *Food processing sector in Poland*, Warszawa 2015, s. 8.

70 298 mln USD. W samym przemyśle spożywczym występowała tendencja spadkowa, gdyż wartość jaką osiągnęły inwestycje w formie greenfield na rok 2012 wyniosła 6 260 mln USD (rys. 4).

Rysunek 4. Projekty Greenfield w przemyśle spożywczym 2013 (w mln USD)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z World Investment Report 2014

Drugie miejsce, co do wielkości napływu zajmują: Ameryka Łacińska i Karaiby (LAC) w wysokości 3 844 mln USD. W stosunku do roku wcześniejszego nastąpił w nich wzrost napływu inwestycji, gdyż w 2012 roku ich wartość wynosiła 3 605 mln USD. Ogólnie do przemysłu przetwórczego w 2013 roku

napłynęło inwestycji w formie greenfield za 34 630 mln USD, co oznaczało wzrost, gdyż w 2012 roku wartość ta wynosiła 32 236 mln USD. Wartość jaką te kraje zainwestowały w formie greenfield poza granicami swego terytorium w 2013 roku wynosiła 1 493 mln USD, natomiast w 2012 roku 692 mln USD. Ogólna wartość zainwestowanych pieniędzy w przemyśle przetwórczym w 2013 roku wynosiła 4 292 mln USD i zauważalny był wzrost tych inwestycji w stosunku do roku wcześniejszego. Kraje przyjmujące inwestycje oraz kraje inwestujące najmniejsze wartości w realizacji tych projektów, to kraje przejściowej gospodarki (transition economies). W 2013 roku napływy inwestycji do przemysłu spożywczego w tych krajach plasowały się na poziomie 725 mln USD. W stosunku do roku poprzedniego zauważalna była tendencja spadkowa. Wartość, jaką te kraje zainwestowały w bezpośrednie inwestycje zagraniczne w formie greenfield w 2013 roku wynosiła 248 mln USD, co oznaczało tendencję wzrostową, ponieważ w 2012 roku wartość ta wynosiła 201 mln USD. Ogólną wartość, jaką zainwestowano w przemysł przetwórczy w 2013 roku wynosiła 2 462 mln USD. W tym przypadku wystąpił ogromny spadek, gdyż w roku ubiegłym wartość ta wynosiła 6 496 mln USD.

Tabela 4. Największe firmy w zakresie działalności projektowej bezpośrednich inwestycji zagranicznych w sektorze przetwórstwa spożywczego na całym świecie w latach 2004–2014

Company	Number of projects	Jobs		Value	
		Total	Average	Total (EUR m)	Average (EUR m)
Nestle	356	64,1	180	11 410,87	32,03
Coca-Cola	157	39,6	252	10 166,69	64,77
Pepsi Co	104	19,2	185	2 967,13	28,56
Cargill	97	15,8	162	2 590,06	26,72
McDonalds	87	36,8	423	3 009,29	34,58

Źródło: Polish Information and Foreign Investment Agency, Food processing sector in Poland, Warszawa 2015, s. 9.

Biorąc pod uwagę liczbę projektów inwestycyjnych realizowanych przez poszczególne spółki za granicą pierwsze miejsce zajmuje Nestle z liczbą projektów 356 o wartości zainwestowanej wynoszącej około 11,4 bln EUR. Na drugim miejscu plasuje się Coca-Cola z liczbą projektów bezpośrednich inwestycji zagranicznych równą 157, o łącznej wartości zainwestowanej wynoszącej około 10,1 bln EUR (tab. 4). Na trzecim miejscu znajduje się Pepsi Co z liczbą projektów 104 o łącznej kwocie zainwestowanej wynoszącej około 3 bln EUR. Warto zauważyć, iż wymienione te trzy firmy są obecne w Polsce, a ponadto, że będą prowadzone przez nie dalsze reinwestycje. Nestle Polska otworzy kolejną zakład produkcyjny w Polsce w 2015 roku. W miejscowości Nowa Wieś Wrocławska blisko Wrocławia będą budowane fabryki produkcji karmy dla

zwierząt. W ramach inwestycji, której wartość będzie wynosić 300 mln PLN, w pierwszym etapie powstanie 230 nowych miejsc pracy.

Podsumowanie i wnioski

Przemysł spożywczy należy do najważniejszych i najszybciej rozwijających się dziedzin w polskiej gospodarce. W polskim przemyśle spożywczym, jak i w całej gospodarce pożądanym i mile widzianym jest napływ kapitału zagranicznego w formie bezpośrednich inwestycji zagranicznych, który jest ważnym źródłem finansowania procesów rozwojowych nie tylko w przemyśle spożywczym, lecz także w całej polskiej gospodarce. W Polsce z napływem bezpośrednich inwestycji zagranicznych do przemysłu spożywczego spotykamy się już od początku transformacji, czyli od 1990 roku. Wartość napływającego kapitału zagranicznego do polskiego przemysłu spożywczego w dużej mierze wystąpiła w okresie prywatyzacji i restrukturyzacji tego sektora. Otrzymane wyniki przeprowadzonych badań pozwoliły sformułować następujące wnioski:

- ❑ Bezpośrednie inwestycje zagraniczne są korzystną formą napływu kapitału zagranicznego, gdyż dzięki nim występują pozytywne efekty sprzyjające rozwojowi gospodarczemu. Jest to między innymi możliwość wprowadzania nowych usług i produktów na nowe rynki zbytu, poprawa bilansu płatniczego, transfer nowych technologii, rozwój wybranych gałęzi gospodarki, know – how, a także tworzenie nowych miejsc pracy.
- ❑ Biorąc pod uwagę poziom rozwoju polskiego przemysłu spożywczego można wywnioskować, iż inwestycje zagraniczne były konieczne, gdyż stanowiły one dodatkowy napływ środków pieniężnych pozwalający na dostosowanie polskiego przemysłu spożywczego do wymagań Unii Europejskiej.
- ❑ Polska jest bardzo atrakcyjnym krajem dla zagranicznych inwestorów choćby pod względem taniej siły roboczej. Naszymi głównymi inwestorami w przemyśle spożywczym są: Niemcy, Francja, Dania, Holandia i USA. Do głównych kierunków ekspansji należą: Wielka Brytania, Ukraina, Czechy, Rosja, Norwegia, Słowacja, Węgry, Rumunia.
- ❑ Polska oprócz przyjmowania bezpośrednich inwestycji zagranicznych w dużej mierze powinna skupić się na zwiększeniu inwestowania swojego kapitału za granicą. Nasz kraj zdecydowanie więcej przyjmuje kapitału zagranicznego.
- ❑ Największą wartość jaką przyjęły projekty bezpośrednich inwestycji zagranicznych na świecie w przemyśle spożywczym osiągnęły w 2008 roku. Po tym roku zauważalny jest spadek, co niewątpliwie jest następstwem światowego kryzysu gospodarczego, którego początek dała zapaść na rynku pożyczek hipotecznych wysokiego ryzyka w Stanach Zjednoczonych.

Bibliografia

- AMBROZIAK Ł., 2013. *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w przemyśle spożywczym – inwestycje zagraniczne w Polsce i inwestycje polskie za granicą*, <http://www.ierigz.waw.pl/> (dostęp 14.04.2015).
- CHRUPEK Z., 1999. *Stan bezpośrednich inwestycji zagranicznych w Polsce*, w: *Kapitał zagraniczny w Polsce: warunki działania*, Sadowski Z. (red.), Warszawa.
- DROŻDŻ J., FIRLEJ K., MORKIS G., MROCZEK R., SZCZEPANIAK I., SZYMAŃSKI M. 2012, *Procesy dostosowawcze polskiego przemysłu spożywczego do zmieniającego się otoczenia rynkowego (2)*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa.
- DWORZECKI Z., NOWAK A., UMIŃSKI S. 1996. *Mapa ryzyka inwestycyjnego w krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, Gdańsk.
- FIRLEJ K., MAKARSKA A., 2012. *Działania innowacyjne firm przemysłu spożywczego jako element ich strategii*, Folia Pomeranae Universitatis Technologiae, Szczecin.
- FIRLEJ K., ŻMIJA D. 2014. *Transfer wiedzy i dyfuzja innowacji jako źródło konkurencyjności przedsiębiorstw przemysłu spożywczego w Polsce*, Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków.
- GUZEK M. 2006. *Międzynarodowe stosunki gospodarcze. Zarys teorii i polityki handlowej*, PWE, Warszawa.
- KRUGMAN P. R., OBSTFELD M. 1997. *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, PWN, Warszawa.
- OECD Benchmark Definition Direct Investment – Third Edition, Paris 1996, <http://www.oecd.org/investment/investment-policy/2090148.pdf> (dostęp 12.04.2015).
- Poczta W. 2011. *Wspólna polityka rolna Unii Europejskiej po 2013 roku – wizje zmian*, w: *Projekty inwestycyjne w agrobiznesie a zasady wspólnej polityki rolnej po 2013 roku*, Czyżewski A., (red. nauk.), Poczta W., Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań.
- Polish Information and Foreign Investment Agency, 2015. *Food processing sector in Poland*, Warszawa, http://www.paiz.gov.pl/files/?id_plik=24336 (dostęp 04.04.2015).
- Polska Agencja Informacji i Inwestycji Zagranicznych, 2013. *Sektor spożywczy w Polsce*, Warszawa, http://www.paiz.gov.pl/files/?id_plik=21744 (dostęp 12.04.2015).
- Polska Agencja Informacji i Inwestycji Zagranicznych, 2014. *Napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych w 2013 r.*, Warszawa, http://www.paiz.gov.pl/files/?id_plik=21692 (dostęp 13.03.2015).
- RYMARCZYK J. 2001. *Formy handlu zagranicznego*, w: *Handel zagraniczny: organizacja i technika*, Rymarczyk J., (red.), Warszawa.
- SAWICKA M., MOTYCZKA M. 2007, nr 4. *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w Polsce w 2006 roku*, Zeszyty naukowe WSOWL
- SKAWIŃSKA E., SOBIECH-GRABKA K., Nawrot K. 2010. *Makroekonomia. Teoretyczne i praktyczne aspekty gospodarki rynkowej*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- United Nations Conference On Trade and Development, *World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan*, United Nations, New York and Geneva, 2014. http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf, (dostęp 14.04.2015).
- Ustawa z dnia 24 grudnia 2007 r. w sprawie Polskiej Klasyfikacji Działalności (PKD), Dz.U. 2007 nr 251 poz. 1885, z późn. zm.

Streszczenie

W artykule zaprezentowano kształtowanie się bezpośrednich inwestycji zagranicznych w Polsce, a także na świecie. W oparciu o kwerendę literatury została zbudowana część empiryczna, dzięki której można było dokonać diagnozy napływów oraz odpływów bezpośrednich inwestycji zagranicznych w Polsce oraz bezpośrednich inwestycji zagranicznych w formie greenfield na świecie. Z zawartych danych dotyczących inwestycji zagranicznych typu greenfield dobrze widoczna jest dominująca pozycja Wschodniej i Południowo – Wschodniej Azji. W pracy został również przedstawiony skumulowany poziom inwestycji w Polsce oraz polskich inwestycji za granicą, dzięki któremu można zauważyć, że Polska jest krajem, który o wiele więcej przyjmuje kapitału zagranicznego, aniżeli sama inwestuje za granicą. Przeprowadzone badania ukazują, iż głównymi regionami atrakcyjnymi dla inwestorów zagranicznych w przemyśle spożywczym są województwa: wielkopolskie, mazowieckie, dolnośląskie, łódzkie i opolskie. Na ich terenie zlokalizowano zakłady produkcyjne przeszło 30 przewodnich międzynarodowych producentów żywności.

Słowa kluczowe: Bezpośrednie inwestycje zagraniczne, przemysł spożywczy, inwestycje typu greenfield

Direct foreign investments in food industry and their conditions

Abstract

The article presents the formation of foreign direct investment in Poland and in the world. Based on a query of literature it has been built empirical part, through which can be made the diagnosis of inflows and outflows of foreign direct investment in Poland and foreign direct investment in the form of a greenfield in the world. With the included data on foreign greenfield investment is clearly visible the dominant position of East and South – East Asia. In the study was also presented the cumulative level of investment in Poland and Polish investment abroad through which can be seen, that Poland is country which adopts much more foreign capital, than investing abroad itself. Research has shown that the main regions attractive for foreign investors in the food industry are voivodeships: Wielkopolskie, Mazowieckie, Dolnośląskie, Łódzkie i Opolskie. In their area located manufacturing plants over 30 leading international food manufacturers.

Key words: Foreign direct investment, food industry, greenfield investments

Прямые иностранные инвестиции в пищевой промышленности и их условиях

Краткое содержание

В статье представлено формирование непосредственных заграничных инвестиций в Польше, а также в мире. На основании изученной литературы была построена эмпирическая часть, благодаря которой можно было диагностировать притоки и

оттоки непосредственных зарубежных инвестиций в Польше, а также непосредственных зарубежных инвестиций в форме Гринфилд в мире. Из имеющихся данных, относящихся к зарубежным инвестициям типа Гринфилд, хорошо видна доминирующая позиция Восточной и Юго-Восточной Азии. В работе был представлен кумулятивный уровень инвестиций в Польше, а также польских инвестиций за границей, благодаря чему можно было заметить, что Польша является страной, которая принимает зарубежный капитал в гораздо большем объеме, чем сама инвестирует за границей. Проведенные исследования показывают, что наиболее привлекательными областями для зарубежных инвесторов в продовольственной промышленности являются следующие воеводства: Великопольское, Мазовецкое, Дольношленское, Лодзинское и Опольское. На их территориях находятся производственные предприятия более 30 ведущих международных производителей продовольственных продуктов.

Ключевые слова: непосредственные зарубежные инвестиции, продовольственная промышленность, инвестиции типа Гринфилд.

JEL: Q10, Q14, Q17

Marta PISAREK*
Barbara KROCHMAL-MARCZAK**
Magdalena DYKIEL*
Lidia SIECZKOWSKA***
Monika KLAMUT****

Decyzje produkcyjne rolników z gmin Haczów i Korczyna (woj. podkarpackie) i ich wpływ na środowisko przyrodnicze

Wstęp

Nowoczesna koncepcja rozwoju Unii Europejskiej wskazuje, że zrównoważony rozwój jest to warunek konieczny, aby osiągnąć cele dotyczące wzrostu gospodarczego. Dla wsi strategia ta oznacza wypracowanie modelu wielofunkcyjnego rolnictwa, czyli nadanie poza podstawową funkcją produkcyjną innych wartości. Rolnikowi przypisuje się znaczącą rolę w zakresie ochrony przyrody, zachowania bioróżnorodności, jak również spełnianie celów społecznych związanych z krajobrazem czy dziedzictwem historycznym i kulturowym wsi [Baum 2006; Jordan i inni 2007]. Spełnienie tych postulatów jest możliwe w sytuacji wysokiej świadomości ekologicznej rolników oraz ich proekologicznego zachowania.

Celem badań była inwentaryzacja wybranych zasobów przyrodniczo-technicznych producentów rolnych gminy Haczów i Korczyna oraz sposobów ich wykorzystania w kontekście Dobrej Praktyki Rolniczej i zrównoważonego gospodarowania agrosystemem.

Teren badań

Badania przeprowadzono na terenie dwóch gmin województwa podkarpackiego. Gmina Haczów leżąca w powiecie brzozowskim jest gminą rolniczą charakteryzującą się silnym rozdrobnieniem gospodarstw (48,6% gospodarstw

* Zakład Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich, PWSZ im. Stanisława Pigonia w Krośnie.

** SKN Agroekologów, PWSZ im. Stanisława Pigonia w Krośnie.

*** SKN Rolników „Włościanin”, Uniwersytet Rzeszowski.

**** Katedra Agroekologii, Uniwersytet Rzeszowski.

o powierzchni od 1 do 5 ha i 46,6% o pow. poniżej 1 ha). Rolnicy w większości użytkują gleby z III i IV klasy bonitacyjnej. Gmina Korczyna położona jest w powiecie krośnieńskim, a duża jej część znajduje się w granicach Czarnorzecko-Strzyżowskiego Parku Krajobrazowego. W gminie dominuje udział gospodarstw o powierzchni 1–5 ha (77,3%), zaś liczba gospodarstw o powierzchni do 1 ha jest niewielka (16,2%). Wśród gruntów orných gminy Korczyna przeważają gleby jakościowo średnie – klasy IV oraz gleby słabe i bardzo słabe – klasy V i VI.

Materiał i metody

Badania przeprowadzono metodą ankietową w grudniu 2014 r. na terenie gmin Haczów i Korczyna (woj. podkarpackie). Kwestionariusz ankiety składał się z 40 pytań i dotyczył zasobów gospodarstw, sposobu gospodarowania i świadomości ekologicznej rolników.

Ankiety wypełniło 50 rolników, przede wszystkim mężczyzn (70%). Średni wiek ankietowanych wynosił 49,2 lat. Osoby biorące udział w badaniu miały wykształcenie głównie nierolnicze (34% średnie, 28% zawodowe, 12% wyższe). Wśród ankietowanych rolników najwięcej (46%) utrzymywało się z dwóch źródeł (umowa o prace i praca w gospodarstwie rolnym), a dla 34% praca w gospodarstwie rolnym była jedynym źródłem utrzymania. Po 8% ankietowanych utrzymywało się z renty lub emerytury i pracy w gospodarstwie rolnym, a 4% z prowadzenia własnej działalności i pracy w gospodarstwie rolnym.

W badaniach wzięła udział grupa rolników towarowych (44% badanych) oraz produkujących na własne potrzeby (55%) (tab. 1). Średnia powierzchnia tych gospodarstw wynosiła 23,27 ha.

Tabela 1. Sposób gospodarowania ankietowanych rolników z gminy Haczów i Korczyna

System gospodarowania	Gmina				Łącznie	
	Haczów		Korczyna			
	n	%	n	%	n	%
Na własne potrzeby	14	56	14	56	28	56
Towarowy	11	44	11	44	22	44

Źródło: Badanie własne

Wyniki i dyskusja

W tabeli 2 przedstawiono strukturę upraw w analizowanych gospodarstwach rolnych. Z danych wynika, że dominowała uprawa kukurydzy oraz gatunków o zbliżonej technologii produkcji (rzepak ozimy, pszenica ozima, jęczmień jary).

Tabela 2. Struktura upraw (dane za 2014 r.)

Uprawa	Średnia powierzchnia (ha)		Liczba gospodarstw	
	Gmina			
	Haczów	Korczyna	Haczów	Korczyna
Pszenica jara	2,25	1,5	2	1
Pszenica ozima	3,38	8,24	20	16
Pszenżyto	2,49	0	7	0
Żyto	4	0	1	0
Jęczmień jary	2,47	5,21	9	7
Owies	1,75	3,46	16	11
Mieszanka zbóż	1,1	1,33	2	3
Kukurydza	5,06	20,78	19	9
Burak pastewny	0,39	0,75	3	2
Ziemniak	1,25	2,55	19	11
Rzepak ozimy	8	31	2	3
Koniczyna	1	0	1	0
Warzywa	0,2	0,42	1	7
Truskawka	0	1	0	1
Kwiaty ozdobne	0	0,12	0	2

Źródło: Badania własne

Produkcję zwierzęcą prowadziła znaczna liczba ankietowanych osób i głównie była ona związana z użytkowaniem bydła mięsno-mlecznego rasy Simental (w gminie Haczów 22 gospodarstw, w gminie Korczyna 11 gosp.).

Nie wszyscy producenci rolni z gmin Haczów i Korczyna, w celu zastosowania racjonalnego programu nawożenia, badała odczyn gleby i jej zasobność w składniki pokarmowe. Nie mniej jednak zdecydowana większość rolników wprowadzała do gleby nawozy organiczne i mineralne, w tym najczęściej obornik oraz wieloskładnikowe lub azotowe nawozy mineralne (tab. 3).

Tabela 3. Rodzaje stosowanych nawozów mineralnych przez rolników z gmin Haczowa i Korczyny

Rodzaj nawozu	Gmina				Łącznie		Test chi-kwadrat
	Haczów		Korczyna		n	%*	
	n	% *	n	% *			
Azotowe	24	96	17	77	41	87	p=0,138
Fosforowe	11	44	9	41	20	43	p=1
Potasowe	9	36	8	36	17	36	p=1
Wieloskładnikowe	23	92	22	100	45	96	p=0,528
Mikroelementy	1	4	5	23	6	13	p=0,138

* Odsetki nie sumują się do 100%, gdyż było to pytanie wielokrotnego wyboru.

Źródło: Badania własne

Ankietowani składowali obornik zgodnie z zasadami Dobrej Praktyki Rolniczej, natomiast niektórzy rolnicy opakowania po nawozach mineralnych wykorzystywali wtórnie, co nie było zgodnie z ustawą o gospodarce opakowaniami i odpadami opakowaniowymi [Ustawa z 13 czerwca 2013].

Znaczący odsetek ankietowanych (77%) stosowało chemiczne środki ochrony roślin, w tym liczba rolników stosujących pestycydy dopiero po przekroczeniu progu szkodliwości przez organizmy szkodliwe, jak i wykonujących zabiegi niezależnie od tego ekologicznego wskaźnika była podobna (tab. 4). Rolnicy stosowali przede wszystkim herbicydy i preparaty grzybobójcze, zaś mniej zoocydów, a marginalnie adiuwanty i antywylegacze. Podobne wyniki uzyskały Błażej i Pisarek [2000] w badaniach obejmujących całe województwo podkarpackie.

Tabela 4. Sposób stosowania chemicznych środków ochrony roślin przez rolników z gmin Haczowa i Korczyna

Wyszczególnienie	Gmina				Łącznie		Test chi-kwadrat
	Haczów		Korczyna		n	%	
	n	%	n	%			
Systematycznie, niezależnie od nasilenia agrofagów	3	12	6	26	9	19	p=0,261
Jeśli tylko pojawi się agrofag	8	33	6	26	14	30	
Po przekroczeniu przez agrofaga progu szkodliwości	10	42	10	43	20	43	
Tylko zaprawa nasion	3	12	0	0	3	6	
Inne	0	0	1	4	1	2	

Źródło: Badania własne

Analizując wyniki badań ankietowych pod kątem przestrzegania przepisów związanych z stosowaniem agrochemikaliów należy stwierdzić, że rolnicy większą rangę przywiązują do ochrony środowiska przyrodniczego, a mniej uwagi poświęcają na bezpieczeństwo własne oraz najbliższych. Respondenci stosujący środki ochrony roślin mieli odpowiednie przeszkolenia potwierdzone aktualnym zaświadczeniem, a dla opryskiwaczy ciągnikowych ważne przeglądy techniczne. Natomiast nie wszyscy starali się prawidłowo przygotowywać roztwór roboczy oraz przechowywać nieużyte chemiczne środki ochrony roślin. Stwierdzono brak właściwego miejsca do pracy z pestycydami (34% respondentów) (tab. 5), nieprawidłowe płukanie opakowań po ś.o.r. (100% ankietowanych) (tab. 6), przechowywanie środków w miejscach o niekontrolowanej temperaturze i wilgotności powietrza (tab. 7). Zaobserwowano większą dbałość o prawidłowe zagospodarowanie odpadów opakowaniowych po zużytych pestycydach (tab. 8).

Tabela 5. Wydzielenie miejsca do pracy z chemicznymi środkami roślin przez rolników z gmin Haczowa i Korczyny

Wyszczególnienie	Gmina				Łącznie		Test chi-kwadrat
	Haczów		Korczyna		n	%	
	n	%	n	%			
Tak	15	62	16	70	31	66	p=0,839
Nie	9	38	7	30	16	34	

Źródło: Badania własne

Tabela 6. Częstotliwość płukania opakowania po zużyciu środka chemicznego przez ankietowanych rolników (norma 3 razy)

Wyszczególnienie	Gmina				Łącznie		Test chi-kwadrat
	Haczów		Korczyna		n	%	
	n	%	n	%			
Nie	8	33	5	22	13	28	p=0,117
Jeden raz	1	4	7	30	8	17	
Dwa razy	13	54	10	43	23	49	
Brak odpowiedzi	2	8	1	4	3	6	

Źródło: Badania własne

Tabela 7. Miejsce przechowywania zakupionych środków ochrony roślin przez rolników z gmin Haczów i Korczowa

Wyszczególnienie	Gmina				Łącznie		Test chi-kwadrat
	Haczów		Korczyna		n	%	
	n	%	n	%			
Specjalna szafa	5	21	17	74	22	47	p=0,005
Oddzielne pomieszczenie	1	4	3	13	4	9	
Garaż, budynek gospodarczy	3	12	1	4	4	9	
Zużywane są na bieżąco	8	33	1	4	9	19	
Wiata	2	8	0	0	2	4	
Boisko	1	4	0	0	1	2	
Brak odpowiedzi	4	17	1	4	5	11	

Źródło: Badania własne

Tabela 8. Sposób utylizacji opakowań po chemicznych środkach ochrony roślin przez rolników z gmin Haczów i Korczyna

Wyszczególnienie	Gmina				Łącznie		Test chi-kwadrat
	Haczów		Korczyna		n	%	
	n	%	n	%			
Wyrzucane są do pojemników na odpady komunalne	4	17	2	9	6	13	p=0,546
Oddawane są do sklepu	12	50	15	65	27	57	
Opakowania papierowe są palone	1	4	2	9	3	6	
Inne rozwiązanie	7	29	4	17	11	23	

Źródło: Badania własne

Ponad 50% ankietowanych z gminy Haczów i Korczyna uważa, że warto dbać o środowisko przyrodnicze. Jest to związane przede wszystkim z poprawą teraźniejszych warunków życia lub przyszłych pokoleń. Niewielki odsetek (14%) uważa, że pielęgnuje się krajobraz dla wrażeń wizualno-estetycznych lub wartości turystycznej terenu (8%) (tab. 9). Badania o podobnej tematyce przeprowadziła Perepeczko [2012a, b]. Wynika z nich, że dbałość o środowisko ze względu na przyszłe pokolenia jest również ważna dla rolników prowadzących gospodarstwa w otoczeniu terenów Natura 2000.

Tabela 9. Rozkład odpowiedzi na pytanie dlaczego Pani/Pana zdaniem warto dbać o środowisko przyrodnicze gmin Husowa i Korczyny

Wyszczególnienie	Gmina				Łącznie		Test chi-kwadrat
	Haczów		Korczyna		n	% *	
	n	% *	n	% *			
Poprawa warunków życia	15	60	12	48	27	54	p=0,57
Dla przyszłych pokoleń	14	56	13	52	27	54	p=1
Dla wrażeń wizualno-estetycznych	2	8	5	20	7	14	p=0,415
Dla wartości turystycznej terenu	3	12	1	4	4	8	p=0,602
Inne	0	0	0	0	0	0	p=1

* Odsetki nie sumują się do 100%, gdyż było to pytanie wielokrotnego wyboru.

Źródło: Badania własne

Uczestników badania ankietowego zapytano o stosowanie zabiegów przeciwozyjnych. W gminie Haczów żaden z respondentów nie wykonywał zabiegów przeciwozyjnych, a w gminie Korczyna zabiegi takie praktykowało tylko 6 ankietowanych (24%) – poplony zbierane jesienią (16%) i poplony na wiosenne przyoranie (8%) (tab. 10).

Tabela 10. Stosowane zabiegi przeciwozyjne w gminach Haczów i Korczyna

Wyszczególnienie	Gmina				Łącznie		Test chi-kwadrat
	Haczów		Korczyna		n	%	
	n	%	n	%			
Poplony zbierane jesienią	0	0	4	16	4	8	p=0,033
Poplony na wiosenne przyoranie	0	0	2	8	2	4	
Inne zabiegi	0	0	0	0	0	0	
Nie stosują żadnych zabiegów przeciwozyjnych	25	100	19	76	44	88	

Źródło: badania własne

Jak wynika z danych z tabeli 11, na decyzje związane ze stosowaniem zabiegów przyjaznych środowisku przyrodniczemu nie miało znaczenie wykształcenie respondentów.

Tabela 11. Rozkład odpowiedzi na pytanie czy stosuje Pani/Pan zabiegi przeciwozyjne wg wykształcenia respondentów

Rodzaj stosowanych zabiegów	Bez wykształcenia wyższego i rolniczego (%)	Wykształcenie wyższe i/lub rolnicze (%)	Test chi-kwadrat
Poplony zbierane jesienią	6	11	p=0,121
Poplony wiosenne na przyoranie	0	11	
Inne zabiegi	0	0	
Nie stosują żadnych zabiegów przeciwozyjnych	94	78	

Źródło: Badania własne

Rolników zapytano o elementy urozmaicające krajobraz w ich gospodarstwie (tab. 12).

Tabela 12. Elementy urozmaicające krajobraz w gospodarstwach położonych w gminach Haczów i Korczyna

Wyszczególnienie	Gmina				Łącznie		Test chi-kwadrat
	Haczów		Korczyna		n	% *	
	n	% *	n	% *			
Zadrzewienia śródpolne	7	28	5	20	12	24	p=0,741
Zakrzewienia śródpolne	8	32	6	24	14	28	p=0,753
Oczko wodne	1	4	1	4	2	4	p=1
Użytek ekologiczny	0	0	1	4	1	2	p=1
Pozostałości starego sadu	1	4	4	16	5	10	p=0,346
Inne	3	12	0	0	3	6	p=0,234

* Odsetki nie sumują się do 100%, gdyż było to pytanie wielokrotnego wyboru.

Źródło: Badania własne

Spośród 50 uczestników ankiety 14 ankietowanych (28%) ma w swoim gospodarstwie zakrzewienia śródpolne, 12 ankietowanych (24%) zadrzewienia śródpolne, 5 ankietowanych (10%) pozostałości starego sadu, 2 ankietowanych (4%) oczko wodne, 1 ankietowany (2%) użytek ekologiczny, a 3 ankietowanych (6%) jeszcze inne elementy urozmaicające krajobraz (tab. 12). Według Kędziory [2007] zintensyfikowanie gospodarki rolnej zazwyczaj doprowadza do zubożenia krajobrazu. Gamrat i Burczyk [2007], prowadząc badania na terenie Równiny Wełyńskiej stwierdzili, że liczne zabiegi melioracyjne, agrotechniczne czy też chemizacja wpływają na zmniejszenie bogactwa biologicznego tego agroekosystemu. Potwierdzają te stwierdzenia badania Jakubowskiego [2007], który doszedł do wniosku, że słabe warunki do gospodarowania sprzyjają różnorodności biologicznej.

Ważną kwestią w prowadzonych badaniach była odpowiedź na pytanie czy rolnicy wiedzą, że na terenie gminy Korczyna znajduje się Czarnorzecko-Strzyżowski Park Krajobrazowy. Większość ankietowanych (80%) wie, że na terenie tej gminy znajduje się park krajobrazowy. Podobne wyniki otrzymał Gotkiewicz [2014, s. 9–11], który analizował funkcjonowanie gospodarstw rolnych położonych na obszarach Natura 2000. Respondenci biorący udział w jego badaniu w większości byli świadomi gospodarowania na obszarze chronionym. Rolnicy, którzy gospodarują na obszarach chronionych powinni stosować się do zaleceń wynikających z planów ochrony tych terenów [Kuś, Kopiński 2006].

Respondentom z gminy Haczów i Korczyna określenie park krajobrazowy kojarzy się przede wszystkim z formą ochrony przyrody (96%). Dla co czwartego ankietowanego park krajobrazami wiązało się z zakazami i ograniczeniami dotyczącymi inwestycji w regionie, 14% badanych z możliwością rozwoju regionu, 10% z Unią Europejską, a po 4% z możliwościami zdobycia dofinansowania lub z zahamowaniem rozwoju turystyki (tab. 13).

Tabela 13. Skojarzenia rolników z gmin Haczów i Korczyna związane z pojęciem park krajobrazowy

Wyszczególnienie	Gmina				Łącznie		Test chi-kwadrat
	Haczów		Korczyna		n	% *	
	n	% *	n	% *			
Forma ochrony przyrody	23	92	25	100	48	96	p=0,47
Zakazy i ograniczenia dotyczące inwestycji w regionie	8	32	5	20	13	26	p=0,519
Możliwościami zdobycia dofinansowania	2	8	0	0	2	4	p=0,47
Zahamowanie rozwoju turystyki	1	4	1	4	2	4	p=1
Możliwość rozwoju regionu	4	16	3	12	7	14	p=1
uogólnienie – Unia Europejska	3	12	2	8	5	10	p=1

* Odsetki nie sumują się do 100%, gdyż było to pytanie wielokrotnego wyboru.

Źródło: Badania własne

Producentów rolnych zapytano czy znają ograniczenia w produkcji wynikające z położenia gospodarstwa na terenie parku krajobrazowego. Okazało się, że ponad $\frac{3}{4}$ ankietowanych nie wie nic o ograniczeniach w produkcji rolnej wynikających z lokalizacji gospodarstw na terenie parku krajobrazowego. Tylko dwie osoby potrafiły podać przykłady nieudogodnień, takich jak możliwość stosowania wybranych nawozów i środków ochrony roślin oraz wykaszania traw w ograniczony sposób. Według Mickiewicza i Gotkiewicza [2010] przyjmuje się, że utworzenie obszarów chronionych ma więcej skutków negatywnych aniżeli pozytywnych. Podobnie uważa Kłodziński [2010]. Odmienny pogląd prezentuje Zielińska [2007] oraz Bera [2014]. Według nich obszary objęte ochroną prawną mogą być przyczyną do rozwoju agroturystyki, rolnictwa ekologicznego oraz pozyskania funduszy z UE.

Z badań własnych wynika, że duży odsetek ankietowanych, niezależnie od położenia gospodarstwa (tab. 14) i wykształcenia właściciela (tab. 15), proekologiczne metody gospodarowania w rolnictwie kojarzą z dużym nakładem czasu i pracy. Natomiast co trzecia badana osób spostrzega tego typu metody jako nieopłacalne. Byli to przede wszystkim mieszkańcy gminy Korczyna, której część położona jest w obszarze parku krajobrazowego (tab. 14) oraz gospodarze legitymujący się brakiem wykształcenia wyższego i rolniczego. Niektórzy ankietowani nie mieli żadnych skojarzeń i częściej były to również osoby bez wyższego oraz rolniczego wykształcenia. Natomiast średnio 20% rolników (tab. 14 i 15) tego typu gospodarowanie kojarzy z żywnością wysokiej jakości produkowaną bez ingerencji w środowisko. Są to badania pilotażowe, które wymagają potwierdzenia na większej populacji badanych. Nie mniej jednak podobne badania przeprowadziła Adamska [2006], z których wynika, że 45% respondentów nie wiedziało, na czym

polega ekologiczne gospodarowanie, 20% kojarzyło uprawę ekologiczną ze stosowaniem naturalnych nawozów, 15% ze stosowaniem jak najmniejszej ilości środków ochrony roślin, a niewielki odsetek kojarzył rolnictwo ekologiczne ze zdrową żywnością.

Tabela 14. Rozkład odpowiedzi na pytanie z czym kojarzą się Pani/Panu proekologiczne metody gospodarowania wg miejsca zamieszkania

Wyszczególnienie	Gmina				Łącznie		Test chi-kwadrat
	Haczów		Korczyna		n	% *	
	n	% *	n	% *			
Z żywnością wysokiej jakości bez ingerencji w środowisko	6	24	3	12	9	18	p=0,462
Z dużym nakładem czasu i pracy	10	40	11	44	21	42	p=1
Z nieopłacalnością	4	16	10	40	14	28	p=0,115
Nie mam żadnych skojarzeń	6	24	4	16	10	20	p=0,724

* Odsetki nie sumują się do 100%, gdyż było to pytanie wielokrotnego wyboru.

Źródło: Badania własne

Tabela 15. Rozkład odpowiedzi na pytanie z czym kojarzą się Pani/Panu proekologiczne metody gospodarowania w rolnictwie wg wykształcenia respondentów

Skojarzenia z produkcją proekologiczną	Bez wykształcenia wyższego i rolniczego (%)	Wykształcenie wyższe i/lub rolnicze (%)	Test chi-kwadrat
Z żywnością wysokiej jakości bez ingerencji w środowisko	16	22	p=0,842
Z dużym nakładem czasu i pracy	31	61	p=0,079
Z nieopłacalnością	31	22	p=0,723
Nie mam żadnych skojarzeń	25	11	p=0,418

* Odsetki nie sumują się do 100%, gdyż było to pytanie wielokrotnego wyboru.

Źródło: Badania własne

Rolnicy z gmin Haczów i Korczyna gospodarujący w systemie produkcji towarowej nie różnią się istotnie zainteresowaniem tematyką ekologiczną od rolników prowadzących działalność na własne potrzeby (tab. 16).

Tabela 16. Deklarowane zainteresowanie tematyką ekologiczną rolników z gmin Haczów i Korczyna

Zainteresowanie	System produkcji (%)		Test chi-kwadrat
	Na własne potrzeby	Towarowy	
Niewielkie	43	32	p=0,416
Średnie	57	64	
Znaczne	0	4	

Źródło: Badania własne

Rolnicy zostali zapytani, czy znają możliwości czerpania korzyści finansowych z obszarów chronionych. Znaczna część uczestników ankiety (84%) nie знаła takich korzyści, natomiast pozostali wymieniali przede wszystkim dopłaty dla rolników. Natomiast 78% ankietowanych korzysta z dotacji bezpośrednich, w tym istotnie więcej korzysta z gminy Haczów (tab. 17). Ponadto dotacje pochodzą z programów: „Młody Rolnik” – 3 ankietowanych, programu rolnośrodowiskowego – 2 rolników i innych – 5 osób (przede wszystkim z dopłat dla gospodarstw niskotowarowych). Według Mroczyka i wsp. [2013] wdrażanie programu rolno-środowiskowego powinno być obowiązkiem każdego członka Unii Europejskiej. Ma to na celu ochronę bioróżnorodności i kształtowanie postaw proekologicznych, jednak w przeprowadzonych przez autora badaniach wynika, że głównym motywem udziału przez rolników w tych działaniach jest zdobycie dofinansowania.

Tabela 17. Udział w dotacjach i programach unijnych rolników z gmin Haczów i Korczyna

Wyszczególnienie	Gmina				Łącznie		Test chi-kwadrat
	Haczów		Korczyna		n	% *	
	n	% *	n	% *			
Dotacje bezpośrednie	23	92	16	64	39	78	p=0,041
Program rolnośrodowiskowy	2	8	0	0	2	4	p=0,47
Program „Młody Rolnik”	3	12	0	0	3	6	p=0,234
Inne	3	12	2	8	5	10	p=1

* Odsetki nie sumują się do 100%, gdyż było to pytanie wielokrotnego wyboru.

Źródło: Badania własne

Rolników z gmin Haczów i Korczyna zapytano czy byliby skłonni zainwestować własne pieniądze na inwestycje poprawiające komfort życia w ich gminie (tab. 18). Wśród uczestników ankiety, co piąty dołożyłoby własne środki finansowe do likwidacji szamb, a tym samym budowy kanalizacji lub do likwidacji azbestowych pokryć dachowych, a nielicznie ankietowani do

budowy (remontu) drogi gminnej (chodnika), ścieżki rowerowej, instalację oświetlenia. W badaniach Adamskiej [2006] również pojawiła się mała grupa osób gotowa dołożyć do inwestycji takiej jak budowa oczyszczalni ścieków.

Tabela 18. Rozkład odpowiedzi na pytanie czy są takie inwestycje, w które Pani/Pan byliby skłonni zainwestować własne pieniądze

Wyszczególnienie	Gmina				Łącznie		Test chi-kwadrat
	Haczów		Korczyna		n	% *	
	n	% *	n	% *			
Budowa lub remont drogi lub chodnika	0	0	2	8	2	4	p=0,47
Budowa lub remont ścieżki rowerowej	1	4	0	0	1	2	p=1
Likwidacja szamb i budowa kanalizacji	2	8	9	36	11	22	p=0,041
Likwidacja azbestowych pokryć dachowych	7	28	4	16	11	22	p=0,495
Inne propozycje	0	0%	1	4%	1	2%	p=1

* Odsetki nie sumują się do 100%, gdyż było to pytanie wielokrotnego wyboru.

Źródło: Badania własne

Rolnicy z gmin Haczów i Korcowa inwestują w niekonwencjonalne rozwiązania przyjazne środowisku przede wszystkim poprzez montaż kolektorów energii słonecznej (tab. 19).

Tabela 19. Rozkład odpowiedzi na pytanie czy stosuje Pani/Pan niekonwencjonalne rozwiązania przyjazne środowisku

Rodzaj rozwiązania	Bez wykształcenia wyższego i rolniczego (%)	Wykształcenie wyższe i/lub rolnicze (%)	Test chi-kwadrat
Uprawa roślin energetycznych	3	0	p=1
Konwektory energii słonecznej	9	11	p=1
Przydomowa oczyszczalnia ścieków	0	0	p=1
Inne	0	0	p=1

* Odsetki nie sumują się do 100%, gdyż było to pytanie wielokrotnego wyboru.

Źródło: Badania własne

Wnioski

1. Gospodarstwa w Gminie Haczów i Korczyna charakteryzują się podobnym poziomem zrównoważenia.
2. Położenie Czarnorzecko-Strzyżowskiego Parku Krajobrazowego na terenie Gminy Korczyna nie miało wpływu na zwiększoną świadomość ekologiczną rolników tam gospodarujących.
3. Wielkość gospodarstwa rolnego nie ma wpływu na zainteresowania związane z tematyką ochrony środowiska.
4. Wyższe wykształcenie nie przekłada się na stosowanie przez rolników bardziej zrównoważonego gospodarowania.

Bibliografia

- ADAMSKA H., 2006, *Wybrane aspekty ochrony środowiska w opinii producentów rolnych*, Roczniki Naukowe SERiA, t. 8, z. 4.
- BAUM R., 2006, *Zrównoważony rozwój w organizacji i zarządzaniu gospodarstwem rolnym*, Roczniki Naukowe SERiA, t. 8, z. 1.
- BERA M., 2014, *Rolnictwo ekologiczne jako czynnik rozwojowy gmin położonych na obszarach chronionych*, Progress in Economic Sciences, nr 1.
- BŁAŻEJ J., PISAREK M., 2000, *Aktualny stan ochrony roślin w gospodarstwach indywidualnych województwa podkarpackiego*, Progress in Plant Protection/Postępy w Ochronie Roślin, vol. 40 (1).
- GAMRAT R., BURCZYK P., 2007, *Skład gatunkowy śródpolnych zadrzewień grupowych na równinie Wełyńskiej*, Woda. Środowisko, Obszary Wiejskie, t.7, z. 1 (19).
- GOTKIEWICZ W., 2014, *Wpływ sieci Natura 2000 na działalność gospodarstw rolnych położonych na terenie obszarów specjalnej ochrony „Ostoja Warmińska” i „Przełomowa Dolina Narwi”*, Woda-Środowisko-Obszary Wiejskie, t. 14, z. 1(45).
- JAKUBOWSKI W., 2007, *Próba oceny różnorodności biologicznej krajobrazu rolniczego Polski*, Woda. Środowisko. Obszary wiejskie, t. 7, z. 1 (19).
- JORDAN N., BOODY G., BROUSSARD W., GLOVER J. D., KEENEY D., MCCOWN B. H., MCISAAC G., MULLER M., MURRAY H., NEAL J., PANSING C., TURNER R. E., WARNER K., WYSE D., 2007, *Sustainable development of the agricultural bio-economy*, Science, vol. 316.
- KĘDZIORA A., 2007, *Przyrodnicze podstawy ochrony ekosystemów rolniczych*, *Fragm. Agron.*, nr 3 (95).
- KŁODZIŃSKI M., 2010, *Rozwój terenów wiejskich objętych siecią ekologiczną Natura 2000*, *Wieś i Rolnictwo*, nr 1(146).
- KUŚ J., KUPIŃSKI J., 2006, *Oddziaływanie dobrej praktyki rolniczej na gospodarstwo rolne*, w: *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym*, Zegar J. (red.), IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- MICKIEWICZ B., GOTKIEWICZ W., 2010, *Znaczenie i rola obszarów Natura 2000 w życiu gospodarczym gminy*, *Ochrona Środowiska i Zasobów Naturalnych*, nr 45.

- MROCZEK J. R., KOSTECKA J., KORCZYŃSKA M., 2013, *Ocena roli programu rolno-środowiskowego w postrzeganiu przez rolników wybranych aspektów problematyki środowiskowej*, Inżynieria Ekologiczna, nr 34.
- PEREPECZKO B., 2012 a, *Drobne gospodarstwa rolne na wiejskich obszarach Natura 2000*, Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych, nr 1.
- PEREPECZKO B., 2012 b, *Postawy proekologiczne mieszkańców wsi i ich uwarunkowania*, Zeszyty Naukowe SGGW, Ekonomia i organizacja gospodarki żywnościowej, nr 95.
- Ustawa z dnia 13 czerwca 2013 r. o gospodarce opakowaniami i odpadami opakowaniowymi. Dz. U. z 2013 r., po. 888.

Streszczenie

Celem badań była inwentaryzacja wybranych zasobów przyrodniczo-technicznych producentów rolnych gminy Haczów i Korczyny oraz sposobów ich wykorzystania w kontekście Dobrej Praktyki Rolniczej i zrównoważonego gospodarowania agrosystemem. W badaniach brało udział 50 rolników. Na podstawie otrzymanych wyników stwierdzono, że podejmowali oni podobne decyzje produkcyjne niezależnie od położenia gospodarstw (obszar Czarnorzecko-Strzyżowskiego Parku Krajobrazowego, poza obszarem), wielkości produkcji (towarowe, na własne potrzeby), wykształcenia rolnika (wyższe i rolnicze, inne). Rolnicy mieli świadomość odpowiedzialności za środowisko, choć w tym zakresie ograniczali się do nielicznych działań (np. aktualnych badań technicznych opryskiwaczy). W niektórych przypadkach stwierdzono uchybienia w stosowaniu i przechowywaniu przemysłowych środków produkcji (nawozów i pestycydów).

Słowa kluczowe: środowisko przyrodnicze, zrównoważone rolnictwo, świadomość ekologiczna

Production decisions of farmers from the municipalities Haczów and Korczyna (Podkarpackie Province) and their impact on the environment

Abstract

The aim of the study was evaluation of selected natural resource and technical agricultural producers and municipalities Haczów Korczyna and how to use them in the context of good agricultural practices and sustainable agrosystemem. In the study participated 50 farmers. Based on these results, it was found that they undertake similar production decisions independently of the holdings (area Czarnorzecko-Strzyżowskiego Landscape Park, outside), production (goods for their own use), farmer education (higher and agriculture, etc.). Farmers were aware of environmental responsibility, although in this respect were limited to a few activities (eg. Current technical research sprayers). In some cases there were weaknesses in the handling and storage of industrial inputs (fertilizers and pesticides).

Key words: natural environment, sustainable agriculture, environmental awareness

Продукционные решения сельхозпроизводителей из гмин Хачув и Корчины (прикарпатское вой.) и их влияние на естественную среду

Краткое содержание

Целью исследований была инвентаризация выбранных естественно – технических ресурсов сельхозпроизводителей гмины Хачув и Корчины, а также способов их использования в контексте Доброкачественной сельскохозяйственной практики и уравновешенного хозяйствования агроэкосистемой. В исследованиях принимало участие 50 земледельцев. На основании полученных результатов был констатирован факт, что они принимали похожие продукционные решения, безотносительно расположения их хозяйств (территория Черножецко-Стжижовского ландшафтного парка, вне территории), объема продукции (товарное, для собственных потребностей), образования земледельца (высшее и сельскохозяйственное, другое). Земледельцы осознавали ответственность за окружающую среду, хотя в этой сфере ограничивались немногими действиями (напр. очередные технические осмотры опрыскивателей). В некоторых случаях были установлены погрешности в применении и хранении промышленных производственных средств (удобрений и пестицидов).

Ключевые слова: естественная среда, уравновешенное сельское хозяйство, экологическое сознание

JEL: Q10, Q14, Q17

Kodeks etyczny czasopisma „Progress in Economic Sciences”

1. Autor (autorzy)

Tekst zgłoszony do publikacji posiada odpowiadający treści tytuł i streszczenie oraz należy do jednej z trzech kategorii: artykuł badawczy, doniesienia naukowe lub artykuł przeglądowy. We wstępie autor (autorzy) powinni określić przedmiot badań. Streszczenie artykułu posiada objętość nie większą niż 200–250 słów, jest jednolitym tekstem bez podtytułów.

Autor (autorzy) są zobowiązani do wskazania źródeł finansowania badań omawianych w artykule oraz oświadczenia w przypadku współautorstwa o stopniu zaangażowania współautorów w przygotowywaniu zgłaszanego tekstu naukowego. Nie dopuszczalne jest zgłaszanie artykułów o większej liczbie autorów niż 5 oraz wykazywanie osób, które nie uczestniczyły w przygotowaniu zgłaszanego tekstu naukowego. Autorstwo artykułu nie obejmuje zmian stylistycznych a merytoryczne. W zgłaszanym tekście nie pominięto żadnego z autorów. W podziękowaniach autor wymienia wszystkie osoby, które miały wkład w badania (za ich zgodą), a które nie zostały uznane za współautorów.

Autor jest zobowiązany do podanie wszelkich informacji związanych z konfliktem interesów.

Korzystanie z cudzych prac dopuszczalne jest tylko w poszanowaniu zasad prawa autorskiego.

Dane na których artykuł został oparty zostały zgromadzone w sposób rzetelny a autorzy zobowiązują się do przechowywania i udostępniania danych źródłowych stosowanych w artykule przez okres 5 lat od opublikowania artykułu.

Autor zgłasza do publikacji tekst oryginalny, wcześniej nie publikowany a w trakcie procesu redakcyjnego nie może być przekazany do publikowania w innym czasopiśmie.

Autorzy nie stosują argumentów poddających krytyce inne prace oraz przestrzegają zasad określonych przez czasopismo w tym dotyczących struktury tekstu oraz tworzenia bibliografii.

Tekst zgłaszany do publikacji powinien być przygotowany w sposób zrozumiały, powinno unikać się terminów rzadko używanych, zawiera wszystkie dane umożliwiające zrozumienie tekstu oraz informacje o wszelkich ograniczeniach związanych z własnością przemysłową. Ponadto autorzy unikają powoływania się na prace o ograniczonym zasięgu.

Artykuły zgłaszane do publikacji są poddawane sprawdzaniu systemami antyplagiatowymi.

W przypadku podejrzenia autora (autorów) o nierzetelność w zgłaszanym tekście w pierwszej kolejności o wyjaśnienia zostanie poproszony autor (autorzy). Działanie takie ma na celu stwierdzenie czy zarzut nierzetelności jest uprawniony.

W przypadku wykrycia nierzetelności w postępowaniu autora, w szczególności plagiatu, opublikowany artykuł zostanie usunięty z wersji elektronicznej czasopisma a na jego miejscu zostanie opublikowana szczegółowa informacja o rodzaju nierzetelności. Ponadto przewiduje się skierowania sprawy na drogę przewidzianą w takich przypadkach przez prawo.

Wszelkie przejawy działań określanych terminami „ghostwriting”, „guest authorship” są traktowane przez redakcję jako przejaw nierzetelności naukowej, w związku z tym wykryte przypadki takich działań będą wiązały się z ich ujawnieniem oraz powiadomieniem odpowiednich organów.

2. Recenzenci

Recenzent jest zobowiązany każdorazowo, przed podjęciem się procesu recenzowania do zapoznania się z aktualną polityką czasopisma.

Recenzent podejmuje się oceny tekstów, do oceny których posiada wiedzę, kompetencje oraz doświadczenie. Ponadto zobowiązuje się do nie przyjmowania do recenzji artykułów opartych o badania podobne do tych, które aktualnie są przedmiotem jego zainteresowań badawczych.

Recenzenci oświadczają, że nie jest im znana tożsamość autora artykułu. Jeżeli pomimo otrzymania do recenzji artykułu nie pozwalającego na jednoznaczne stwierdzenie autorstwa artykułu recenzent potrafi rozpoznać autora artykułu jest zobowiązany do zgłoszenia tego faktu redaktorowi naczelnemu czasopisma, w takim przypadku artykuł zostanie skierowany do innego recenzenta.

Recenzja jest przygotowana w sposób czytelny, merytoryczny i obiektywny oraz zakończona jest jednoznaczną rekomendacją.

Recenzent zobowiązuje się do nie wykorzystywania powierzonych mi do recenzji tekstów. Zobowiązuje się do przygotowania recenzji w wyznaczonym terminie oraz do informowania redakcji o opóźnieniach występujących w procesie recenzowania.

Nie dopuszczalne jest kontaktowanie się recenzenta z autorami artykułów bez pośrednictwa redakcji.

3. Redaktorzy

Redaktor naczelny czasopisma sprawdza zwięzłość i informatywność tytułu, abstraktu oraz tekstu artykułu. W tekstach zgłoszonych do publikacji

szczególną uwagę zwraca się na stosowanie konwencjonalnych symboli, skrótów, ujednoczonego opisu bibliograficznego. Ponadto redaktor sprawdza czy autor artykułu określił jego typ.

Redaktorzy nie będą blokować negatywnych wyników badań pod warunkiem przygotowania artykułu z takimi badaniami w sposób określony przez redakcję dla wszystkich publikowanych artykułów. W przypadku artykułów krytycznych dopuszcza się publikowanie merytorycznej polemiki na temat zamieszczonego artykułu.

Redaktorzy czasopisma zobowiązani są do ujawnienia w formie pisemnej wszelkich powiązań z autorami zgłoszonych do publikacji artykułów. W przypadku zgłoszenia takich powiązań, redaktorzy nie uczestniczą w procesie redakcyjnym autorów w jakimkolwiek stopniu powiązanych z redaktorami czasopisma. W szczególności należy zwrócić uwagę na powiązania rodzinne, służbowe oraz towarzyskie.

Nowi redaktorzy czasopisma zapoznawani są z zasadami etycznymi obowiązującymi w czasopiśmie, w szczególności z zasadami postępowania w przypadku wykrycia działań nieetycznych.

Redaktor zapewnia właściwy dobór recenzentów do oceny tekstów naukowych oraz dokłada wszelkiej staranności do zapewnienia prawidłowego przebiegu procesu recenzowania. W szczególności zwraca się uwagę na to czy recenzja jest przygotowana terminowo oraz merytorycznie.

Decyzje redaktora naczelnego są niezależne od wydawnictwa, które jest jednocześnie podmiotem finansującym czasopismo.

Procedura recenzowania czasopisma „Progress in Economic Sciences”

1. Każda publikacja zgłoszona do publikacji w czasopiśmie “Progress in Economic Sciences” poddana jest recenzji dokonywanej przez co najmniej dwóch niezależnych recenzentów spoza jednostki afiliowanej przez autora publikacji.
2. Autor (autorzy) publikacji i recenzenci nie znają swoich tożsamości (*double-blind review proces*).
3. Jeżeli recenzent zna tożsamość autora zobowiązany jest do podpisania deklaracji o niewystępowaniu konfliktu interesów. Za konflikt interesów uznaje się zachodzące między recenzentem a autorem bezpośrednie relacje osobiste (związek małżeński, pokrewieństwo do drugiego stopnia), relacje podległości zawodowej lub bezpośrednią współpracę naukową w ciągu ostatnich dwóch lat poprzedzających rok przygotowania recenzji.
4. Pisemna recenzja zawiera jednoznaczny wniosek recenzenta dotyczący warunków dopuszczenia artykułu do publikacji lub jego odrzucenia.
5. Kryteria kwalifikowania lub odrzucenia publikacji wraz z formularzem recenzji dostępne są na stronie czasopisma oraz w wersji drukowanej w rozdziale Dodatki.
6. Nazwiska recenzentów poszczególnych publikacji nie są ujawniane.

RECENZJA ARTYKUŁU

Oświadczam, że:

Nie znam tożsamości Autora recenzowanego artykułu

Znam tożsamość Autora, ale nie występuje konflikt interesów za który uznaje się:

bezpośrednie relacje osobiste (pokrewieństwo, związki prawne, konflikt)

relacje podległości zawodowej

bezpośrednia współpraca naukowa w ciągu ostatnich dwóch lat

Tytuł:

- I. Ocena problematyki** (sposób sformułowania problemu badawczego, problem badawczy na tle dotychczasowego dorobku nauki, innowacyjność, aktualność – co najmniej w 5 zdaniach, nie więcej jednak niż w 10 zdaniach)

Liczba punktów 0–20

- II. Ocena metody** (układ artykułu, terminologia, zastosowane metody badawcze, wykorzystanie literatury przedmiotu –co najmniej w 5 zdaniach, nie więcej jednak niż w 10 zdaniach)

Liczba punktów 0–20

- III. Ocena zawartości merytorycznej** (stopień realizacji założonego celu badawczego, oryginalność wyników badań naukowych, znaczenie dla nauki i praktyki – co najmniej w 5 zdaniach, nie więcej jednak niż w 10 zdaniach)

Liczba punktów 0–50

IV. Ocena formalna opracowania (styl językowy, strona technicznaartykułu
–co najmniej w 5 zdaniach, nie więcej jednak niż w 10 zdaniach)Liczba punktów 0–10 **Łączna liczba punktów** **V. Ostateczna konkluzja recenzji****Artykuł może być opublikowany****Artykuł nie nadaje się do opublikowania****Artykuł może być opublikowany po uwzględnieniu przedstawionych
poniżej uwag****Sugerowane zmiany i poprawki**

.....

.....

Imię i nazwisko, tytuł (stopień naukowy)

Adres

Tel.

e-mail

.....

Podpis recenzenta

'Progress in Economic Sciences'

– Code of Ethics

1. Author/authors

The text submitted to publication shall have a title corresponding to the content and abstract and belongs to one of three categories: research article, scientific report or review article. In introduction the author/authors should define the research subject. The abstract should contain not more than 200–250 words in homogenous text without subheadings.

Author/authors are obliged to indicate the financial sources of researches discussed in the article and to state (in case of co-authors) the degree of contribution of co-authors in preparation of the submitted scientific text. It is not allowed to submit articles with more than 5 authors and including persons who did not share in the submitted scientific text. Authorship of an article shall not involve stylistic, but essential changes. In submitted texts all authors have to be listed. In acknowledgements the author shall list all persons who contributed into researches (after their agreement) who were not recognized as co-authors.

The author is obliged to disclose all information associated with the conflict of interests.

Using other work is allowed only with respect of copyright principles.

Data on which the article was based shall be gathered in honest way and authors promise to store and share source data used in the article for a period of 5 years from date of issue of the article.

The author shall submit an original text for publication, not published earlier and during the editing process it may not be sent for publishing in another periodical.

The authors do not use arguments criticizing other works and abide to rules set by the periodical including those referring to text structure and bibliography construction.

Texts submitted to publishing should be prepared in comprehensible way avoiding rare terminology and contain all data allowing to understand the text and information about all limitations associated with industrial propriety. Additionally, the authors shall avoid citing works of limited range.

Articles submitted to publication shall be tested with anti-plagiarism systems.

In case of suspicion about author/authors' dishonesty in the submitted text, in the first place, the author/authors will be requested to explain doubts.

Such action will be aimed at stating whether the allegation of misconduct is entitled.

In case a detection of misconduct, especially plagiarism, the published article will be removed from electronic version of the periodical and it will be replaced with detailed information about the kind of misconduct. Additionally, legal steps provided by law will be undertaken.

Any kind of ghostwriting and guest authorship shall be treated by editorial board as a manifestation of scientific misconduct, so detected events of such activities will result in their disclosing and reporting to appropriate authorities.

2. Reviewers

Reviewers are obliged each time before starting the reviewing process to know the actual policy of the periodical.

Reviewers shall undertake evaluation of texts about which they possess knowledge, competence and experience. Additionally, they promise not accepting review of articles based on research similar to those within their research interest.

The reviewers shall declare that the identity of article's author is unknown to them. If despite getting for reviewing an article which does not allow identification of authorship definitely, the reviewer is able to recognize the author, he is obliged to report this fact to the chief editor of the periodical, in such case the article shall be directed to another reviewer.

The review shall be prepared in clear, essential and objective way and finished with unequivocal recommendation.

The reviewer is obliged not to use texts which he was entrusted with. He is obliged to prepare the review within the specified deadline and to inform editors about delays in reviewing process.

It is not allowed to contact article authors without editor mediation.

3. Editors

The chief editor of the periodical checks brevity and informativity of article's title, abstract and text. In the texts submitted to publication special attention shall be paid to usage of conventional symbols, abbreviations, and unified bibliography description. Additionally, the chief editor checks whether the author has defined its type.

The editors shall not block negative results of research under condition of preparing the article with such researches in all published articles. In case of critical articles it is allowed to publish substantive polemic on the published article.

The periodical editors are allowed to disclose in written form all connections with authors of articles submitted to publication. In case of reporting of such connections, the editors shall not participate in editing process of the authors connected in any way with the periodical editors. Special attention should be paid to family, professional and social connections.

New editors of the periodical shall be familiar with the ethical code binding for the periodical, especially with rules of conduct in case of detecting dishonest practices.

The editor ensures the right choice of reviewers for evaluation of scientific texts and maintain necessary care in ensuring correct reviewing process. Special attention shall be paid to preparation of the review within specified deadlines and if it is essential.

Decisions made the chief editor are independent of the editing office which is also a subject which finances the periodical.

'Progress in Economic Sciences' Review Procedure

1. All publications submitted to 'Progress in Economic Sciences' undergo review procedure by at least two independent reviewers outside the entity where the author is affiliated.
2. The author/authors of the publication and reviewers do not know their identities (*double-blind review process*).
3. If the reviewer knows the author's identity, he is obliged to sign a declaration of non-existence of the conflict of interests. The conflict of interests exists when there are personal relations (marriage, second stage affinity) professional dependence between the author and reviewer, or direct scientific cooperation during last two years preceding the review preparation.
4. The written review contains an unequivocal recommendation of the reviewer concerning conditions of allowing the article to publication or its refusal to publish.
5. Qualifying or refusing criteria with the review form are available on the periodical website and in printed version in Appendices.
6. The names of reviewers of particular publications are not disclosed.

THE ARTICLE REVIEW

I declare, that:

I do not know the identity of the author of the reviewed article

I know the identity of the author, but there is no conflict of interests for which it is considered:

- direct personal relationships (kinship, legal, conflict)
- employee relation
- direct scientific cooperation in the past two years

Title:

- I. Issue rating** (the formulation of the research problem, the problem of research on the background of current scientific achievements, innovation, timeliness – at least 5 sentences, but not more than 10 sentences)

Number of points 0–20

- II. Evaluation of the method** (article layout, terminology, applied research methods, the use of literature – at least 5 sentences, but not more than 10 sentences)

Number of points 0–20

- III. Evaluation of substantive content** (degree of pursuing the research, originality of research results, the implications for science and practice – at least 5 sentences, but not more than 10 sentences)

Number of points 0–50

IV. Evaluation of the work (language style, technical side of the article – at least 5 sentences, but not more than 10 sentences)

Number of points 0-10

Total number of points

V. Final conclusion of the review

The article can be published

The article cannot be published

The article can be published after considering the comments submitted below

Suggested changes and corrections

.....

.....

Name, title (academic degree)

Address

Mobile

E-mail

.....

Signature of reviewer

Этический кодекс журнала „Progress in Economic Sciences“

1. Автор (авторы)

Текст, заявленный к публикации, должен иметь соответствующее содержанию заглавие, а также краткое содержание и принадлежать к одной из трёх категорий: статья описывающая исследование, научное донесение или обзорная статья. Во вступлении автор (авторы) должен определить предмет исследования. Краткое содержание статьи должно иметь объём не более чем 200–250 слов, текст должен быть целостным, без подзаголовков.

Автор (авторы) обязан указать источники финансирования исследовательской работы обсуждаемой в статье, а также должен заявить, в случае соавторства, о участии соавторов в подготовке заявленного научного текста. Не допустимым является заявление к публикации статей с количеством авторов более чем 5, а также указание лиц, которые не участвовали в подготовке заявленного научного текста. Авторство статьи не охватывает стилистических поправок, лишь только смысл представленной информации. В заявленном текстовом материале не должен игнорироваться ни один из авторов. В объявленных благодарностях автор должен назвать все лица, которые внесли вклад в данную исследовательскую работу (за их согласием), но которые не были известны за соавторов.

Автор обязан представить всю информацию, связанную с конфликтом интересов.

Пользование заимствованными материалами допустимо только при соблюдении положений об авторском праве.

Данные, на которых были основаны материалы статьи, должны быть добросовестно собраны, а авторы обязаны сохранять и иметь возможность предоставлять данные об источниках, используемых в статье, в течение 5 лет от опубликования статьи.

Автор обязан заявить к публикации оригинальный текст, ранее не печатанный, а в период редакционного процесса не может передавать его для публикации в другом журнале.

Авторы не должны использовать аргументы, критикующие другие работы, а также должны соблюдать правила, установленные журналом, в том числе касающиеся структуры текста и создания библиографии.

Текстовый материал, заявленный к публикации, должен быть подготовлен доступным образом, должен избегать редко употребляемой терминологии, содержать все данные дающие возможность понимать текст, а также содержать информацию о всех ограничениях, связанных с промышленной собственностью. Кроме того, авторы должны избегать ссылок на работы маловажного значения.

Статьи, заявленные к публикации, будут подданы проверке при помощи системы, выкрывающей плагиаты.

В случае подозрения автора (авторов) о недобросовестности в заявленном к публикации тексте, в первую очередь он будет приглашен для предоставления выяснений. Такое действие направлено на установление проявленной недобросовестности.

В случае раскрытия недобросовестности в поведении автора, а в особенности плагиата, опубликованная статья будет удалена из электронной версии журнала, а вместо нее будет опубликована обстоятельная информация одопущенной недобросовестности. Кроме того, предвидится передача для рассмотрения, предусмотренного в таких случаях законом.

Всякие действия, идентифицированные терминами „ghostwriting“, „guestauthorship“, будут рассматриваться редакцией как проявление научной недобросовестности, а в связи с этим выявлении таких действий будет связано с их разоблачением, а также уведомлением соответствующих органов.

2. Рецензенты

Рецензент каждый раз, перед началом процесса рецензирования, обязан ознакомиться с актуальной политикой, проводимой журналом.

Рецензент должен подходить к оценке материалов текстов, обладая соответствующими знаниями, компетенциями, а также опытом. Кроме того, он не должен принимать для рецензирования статей, основывающихся на подобных исследованиях, которые актуально являются предметом его исследовательских работ.

Рецензенты должны выступить с заявлением, что им не известна личность автора статьи. Если, несмотря на получение для рецензирования статьи, не допускающей однозначного определения авторства статьи, рецензент сможет определить автора статьи, он обязан заявить об этом главному редактору журнала, в таком случае статья будет направлена другому рецензенту.

Рецензия должна быть подготовлена четко, содержательно и объективно, а также должна заканчиваться однозначной рекомендацией.

Рецензент не имеет права использовать порученные ему для рецензии материалы текстов. Он обязывается подготовить рецензию в

назначенный срок, а также информировать редакцию об возможных отклонениях, связанных со сроком выполнения, возникающих в процессе рецензирования.

Не допускаются контакты рецензента с авторами статей без посредничества редакции.

3. Редакторы

Главный редактор журнала проверяет связь и информативность заглавия, с абстрактом, а также текстом статьи. В текстовых материалах, заявленных к публикации, особенное внимание уделяется использованию условных символов, сокращений, унифицированного библиографического описания. Кроме того, редактор проверяет, определил ли автор статьи ее тип.

Редакторы не будут блокировать отрицательных результатов исследований при условии подготовки статьи с такими исследованиями, таким образом, как установлено редакцией для всех публикуемых статей. В случае критических статей допустима публикация полемики, связанной с содержанием публикуемой статьи.

Редакторы журнала обязаны выявлять в письменной форме все связи с авторами заявленных к публикации статей. В случае заявления о таких связях, редакторы не могут участвовать в редакционном процессе авторов в какой-либо степени связанных с редакторами журнала. В особенности необходимо отметить семейные, служебные, а также общественные связи.

Новые редакторы журнала должны быть ознакомлены с этическими нормами, обязывающими в журнале, в особенности с принципами поведения в случае раскрытия неэтических действий.

Редактор гарантирует соответствующий отбор рецензентов для рецензирования научных текстов, а также приложит все старания для обеспечения правильного процесса рецензирования. Особенное внимание уделяется подготовке рецензии в срок, а также ее содержанию.

Решения главного редактора являются независимыми от издательства, которое является также субъектом финансирующим журнал.

Процедура рецензирования журнала „Progress in Economic Sciences”

1. Каждый материал, заявленный к публикации в журнале „**Progress in Economic Sciences**”, должен быть предоставлен для рецензирования, которое выполняется не менее, чем двумя независимыми рецензентами, не принадлежащими к организации аффилированной автором публикации.
2. Автор (авторы) издания и рецензенты не должны знать своих личных данных (*double-blind review process*).
3. Если рецензент знает личные данные автора, он обязан подписать декларацию об отсутствии конфликта интересов. Конфликтом интересов считается ситуация, при которой личная заинтересованность может повлиять на процесс принятия решения, заходящая между рецензентом и автором (брак, родственные отношения до второй степени), отношения профессиональной зависимости или непосредственное научное сотрудничество в течение последних двух лет предшествующих подготовке рецензии.
4. Рецензия, составленная в письменном виде, должна содержать однозначное предложение рецензента, касающееся условий допущения статьи к публикации либо ее отклонения.
5. Условия квалифицирования или отклонения публикации вместе с бланком рецензии доступны на сайте журнала, а также в печатной версии в главе Дополнительные сведения.
6. Фамилии рецензентов отдельных публикаций не выявляются.

РЕЦЕНЗИЯ СТАТЬИ

Я заявляю, что

Не знаю личных данных Автора рецензируемой статьи

Знаю личные данные Автора, но не существует конфликта интересов, которыми считаются:

- непосредственные личные связи (родство, юридические связи, конфликты)
- отношения профессиональной зависимости

- непосредственное научное сотрудничество в течение последних двух лет

Заглавие:

- I. Оценка проблематики** (способ формулировки исследуемой проблематики, исследуемая проблематика на фоне существующего до настоящего времени достояния науки, нововведения, актуальность – не менее 5, но не более 10 предложений)

Количество пунктов: 0–20

- II. Оценка методики** (построение статьи, терминология, применяемые исследовательские методы, использованная литература по предмету – не менее 5, но не более 10 предложений)

Количество пунктов: 0–20

- III. Оценка содержательной стороны** (степень реализации основной исследовательской цели, оригинальность результатов научных исследований, значение для науки и практики – не менее 5, но не более 10 предложений)

Количество пунктов 0–50

IV. Формальная оценка разработки (языковой стиль, техническая сторона статьи – не менее 5, но не более 10 предложений)

Количество пунктов 0–10

Общее число пунктов

V. Окончательный вывод рецензии

Статья может быть опубликована

Статья не годится к опубликованию

Статья может быть опубликована, если будут учтены представленные ниже замечания

Предлагаемые изменения и поправки

.....

.....
Имя, фамилия, звание (научная степень)

Адрес

Тел

e-mail

.....
Подпись рецензента

